

Universitat
de les Illes Balears

La Guerra Civil a Mallorca (1936-1939): itineraris didàctics, dirigits als alumnes de 4t d'ESO, per conèixer el conflicte bèl·lic a Palma

Marina Castillo Fuentesal

Memòria del Treball de Fi de Màster

Màster Universitari en Formació del Professorat
Especialitat de Geografia i Història
de la

UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS

Curs Acadèmic 2018-2019

Palma, 15 de juliol de 2019.

Tutor del Treball: Jordi Pons Bosch.

Resum

El present treball exposarà la proposta de dos itineraris didàctics –“Aspectes generals de la Guerra Civil (1936-1939)” i “La repressió i la violència durant la Guerra Civil (1936-1939)”- dirigits als alumnes de 4t d'ESO, els quals tenen la finalitat de mostrar els esdeveniments més importants que succeïren a la ciutat de Palma durant la Guerra Civil (1936-1939).

A través de l'estat de la qüestió s'observaran els diferents estudis que aposten per la realització dels itineraris didàctics com una eina per fomentar l'aprenentatge significatiu dins les aules i, a la mateixa vegada, es mostrarà la manca d'itineraris didàctics que presenten, com a tema principal, l'estudi de la Guerra Civil espanyola.

Els itineraris didàctics estan composts per: una sèrie de sessions prèvies per preparar la sortida, les sessions en les que es desenvolupa l'itinerari i les sessions posteriors on es recopilen i es treballen els coneixements adquirits al llarg de les diferents classes anteriors. D'aquesta forma, s'ha plantejat que, durant tot el procés, els alumnes puguin treballar a partir de diferents dinàmiques, les quals els hi ajudaran a potenciar nombroses habilitats i a adquirir diverses competències a partir del treball cooperatiu, el treball grupal o la feina individual. A més, a més, per tal de fomentar l'aprenentatge significatiu i treballar baix l'estela de la inclusió, hem procurat que tots els alumnes puguin estar còmodes dins l'aula, tenint en compte les capacitats de cadascun.

Així doncs, a partir de la transposició didàctica de fonts primàries com: fotografies de l'època, articles de premsa o documentació institucional, es procurarà que els alumnes puguin assolir una sèrie de coneixements sobre la Guerra Civil a Palma i arribin a apreciar el patrimoni històric i cultural que es troba a la seva pròpia ciutat.

Paraules clau: Guerra Civil, itinerari didàctic, patrimoni històric, memòria històrica, aprenentatge significatiu.

Índex

Resum	2
1. Introducció	5
2. Justificació del treball	8
3. Objectius del treball.....	9
4. Estat de la qüestió	11
4.1 Els itineraris didàctics com a metodologia d'ensenyament	11
4.2 Itineraris sobre la Guerra Civil a indrets que no són Palma	16
4.3 Itineraris sobre la Guerra Civil a Palma	18
4.4 Estudis sobre la Guerra Civil a Palma	21
4.5 Estudis sobre alguns dels personatges presents durant la Guerra Civil a Palma	23
4.6 Estudis sobre alguns dels edificis protagonistes durant la Guerra Civil a Palma	25
5. Desenvolupament de la proposta didàctica.....	27
5.1 Contextualització de la Guerra Civil a Palma (1936-1939)	27
5.2 Creació i característiques dels itineraris, introducció	32
5.3 Proposta didàctica dels dos itineraris didàctics	33
5.3.1 Itinerari: <i>Aspectes generals de la Guerra Civil (1936-1939)</i> ..	34
5.3.2 Itinerari: <i>La repressió i la violència durant la Guerra Civil (1936-1939)</i> ..	46
6. Conclusions	52
7. Bibliografia i referències bibliogràfiques.....	54
7.1 Bibliografia.....	54
7.2 Legislació.....	55
7.3 Fonts primàries.....	55
7.4 Referències bibliogràfiques	59
7.5 Referències de les imatges utilitzades.....	65
8. Annexos	68
8.1 Temporització dels itineraris.....	68
8.1.1 Itinerari: <i>Aspectes generals de la Guerra Civil (1936-1939)</i> ..	68

8.1.2 Itinerari: <i>La repressió i la violència durant la Guerra Civil (1936-1939)</i>	76
8.2 Activitats prèvies per a la preparació de l'itinerari, quadern de l'alumne	85
8.3 Itinerari 1: <i>Aspectes generals de la Guerra Civil (1936-1939)</i>	115
8.4 Itinerari 2: <i>La repressió i la violència durant la Guerra Civil (1936-1939)</i>	143
8.5 Activitats posteriors a l'itinerari, quadern de l'alumne	169
8.6 Activitats posteriors a l'itinerari, quadern per l'alumnat NESE	191
8.7 Guia pel docent, quadern del professor	212

1. Introducció.

Al llarg de les següents línies, es durà a terme la presentació de dos itineraris didàctics que pretenen reflectir alguns dels esdeveniments i fets més importants de la Guerra Civil a Palma (1936-1939).

Els objectius que marquen aquest treball, en línies generals, es podrien resumir en: identificar els successos més destacables del conflicte bèl·lic a Palma i incitar els joves a protegir el patrimoni de la ciutat.

El present document està compost per una sèrie d'apartats ben diferenciats: en primer lloc, es pot observar el resum, la introducció, la justificació i els objectius que marquen aquest treball. Posteriorment, s'arriba a l'estat de la qüestió, apartat en el que es parla sobre els estudis realitzats respecte: a les possibilitats que presenten els itineraris dins l'àmbit escolar, els itineraris realitzats a altres indrets peninsulars i a Palma sobre la Guerra Civil i, més endavant, es parla sobre les investigacions fetes damunt els temes vinculats amb el conflicte bèl·lic iniciat el 1936 a Palma.

El desenvolupament de la proposta ve marcat per un subapartat on es contextualitzen històricament els itineraris creats; es presenta una breu introducció de com estan plantejades aquestes rutes i, posteriorment, es comenten les característiques dels dos itineraris proposats – al llarg d'aquest punt, no només es comenten les particularitats de les rutes –en aquest cas, es tracta de particularitats analitzades des d'un punt de vista educatiu-, sinó que també es fa referència a les propietats de les sessions on es treballen les activitats d'ensenyament-aprenentatge que es duran a terme a les classes prèvies i posteriors als itineraris.

Com a darrers apartats, trobaríem les conclusions i la bibliografia –on apareixen totes les fonts utilitzades: ja siguin les pàgines webs d'on s'han tret algunes de les imatges, les referències arxivístiques o hemerogràfiques que pertanyen a alguns dels documents utilitzats per dur a terme les activitats o algunes publicacions on es presenten els estudis realitzats sobre els diferents temes que tractem al present treball. Excepte el punt 7.1 de la bibliografia, tots els altres apartats serien considerats referències bibliogràfiques.

Finalment, trobaríem el bloc dels annexos, on es mostren: les característiques més tècniques dels itineraris, els quatre dossiers d'activitats pels alumnes –un per les sessions prèvies, dos pels itineraris i un per les sessions posteriors, en el que hi podrem trobar adaptacions pels alumnes NESE- i el quadern pel professor –on es mostren les pautes per desenvolupar els itineraris i les rúbriques per avaluar les feines a realitzar.

Hem de comentar que, per tal de no repetir la mateixa informació, al llarg del document hi apareixen als peus de pàgina indicacions per completar les explicacions donades.

Pel que fa referència a la metodologia utilitzada, s'ha procurat realitzar una revisió de tot el material publicat damunt la Guerra Civil a Mallorca -davant una mancança d'informació sobre la Guerra Civil a Palma, específicament-, per així, tenir clar quins eren els elements més destacables durant els tres anys que va durar el conflicte.

Un cop analitzades aquestes qüestions, es decidí realitzar un llistat d'indrets, esdeveniments i personatges importants que influïren i tingueren una gran importància durant la guerra i, a partir d'aquests elements, es crearen els dos itineraris que englobarien tots aquests successos i que servien per reflectir quins foren els episodis que marcaren la vida dels mallorquins durant el conflicte fratricida espanyol.

El següent pas fou cercar fonts primàries que expliquessin i revelessin els esdeveniments que s'havien considerat importants per afegir-los als itineraris i, finalment, es decidí inserir tot el material comentat dins les activitats d'ensenyament-aprenentatge creades per a les sessions prèvies i pòstumes als itineraris i per aquells exercicis plantejats perquè fossin realitzables durant les rutes creades. D'aquesta forma, s'emprà el material publicat sobre la Guerra Civil i s'adaptà per poder utilitzar-ho al llarg de les activitats programades pels alumnes de secundària.

De totes formes, no fou senzill crear les activitats que formaven part dels itineraris, ja que s'havia de connectar un indret determinat amb el corresponent fet històric de la Guerra Civil i, un cop que es feia aquest enllaç, s'havia de

procurar elegir la font primària adient que estigués completament enllaçada amb aquell fet i que pogués esser entesa pels propis estudiants.

D'aquesta manera, el que s'ha pretès ha estat crear una sèrie d'activitats d'ensenyament-aprenentatge que complissin amb els continguts, els criteris d'avaluació i els estàndards d'aprenentatge avaluable que apareixen al currículum del 4t curs d'Educació Secundària Obligatoria¹, amb la intenció de que els alumnes poguessin treballar el màxim nombre de competències possibles, mitjançant unes dinàmiques més atractives.

Com s'ha anunciat anteriorment, les fonts utilitzades per dur a terme el present treball han estat diverses, ja que hi podem trobar fonts monumentals patrimonials, fonts iconogràfiques, fonts cartogràfiques, fonts textuals i fonts orals.

Per una banda, tenim tots aquells articles de revista o llibres que apareixen citats a l'apartat de bibliografia², a més del material extret de la premsa com els articles de: *l'Ara Balears*, el *Diario de Mallorca* o *Mallorcadiario.com*.

També s'ha de fer referència a aquella documentació treuta a partir de la premsa històrica, com serien els articles de: *Aquí Estamos*, *Correo de Mallorca*, *La Vanguardia* o *Memoria Civil, Mallorca en guerra (1936-1939)* –del diari *Baleares*. A més del nombrós material aconseguit gràcies a: l'Archivio Luce, l'Arxiu Militar Intermig de Balears, l'Arxiu Municipal de Palma, l'Arxiu Municipal de Son Servera i l'Arxiu del So i de la Imatge.

Finalment, hem de comentar aquelles fonts que fan referència a testimonis de persones contemporànies a l'època que estudiem, com serien: l'obra de Georges Bernanos o les entrevistes dutes a terme a Antoni Tarabini-Castellani Cabot, Gabriel Riera Sorell i Magdalena Nebot Vaquer.

Així doncs al llarg del present document, presentarem dos itineraris: "Aspectes generals de la Guerra Civil (1936-1939)" i "La repressió i la violència durant la Guerra Civil (1936-1939)", que servirien per mostrar i treballar amb els alumnes diferents esdeveniments que marcaren la vida a Palma durant el conflicte bèl·lic.

---

¹ Decret 34/2015, de 15 de maig.

² Vegeu a partir de la pàgina 54.

2. Justificació del treball.

La Guerra Civil espanyola (1936-1939) és un dels esdeveniments més importants i convulsos de la Història d'Espanya, encara que, les actuals generacions d'alumnes han deixat d'estar vinculades a ell.

Aquest conflicte bèl·lic, a part de trobar-se dins el currículum de l'assignatura d'Història d'Espanya que s'imparteix a 2n de Batxillerat, també apareix inserit al currículum de Geografia i Història de 4t d'ESO. En un primer moment, es considerà que els nostres itineraris podrien aplicar-se a 2n de Batxillerat, però essent conscients de la gran pressió que suposa preparar els alumnes per a les Proves de Batxillerat d'Accés a la Universitat, s'ha cregut convenient només aplicar els itineraris creats als estudiants de 4t d'ESO.

El contingut de la Guerra Civil es troba dins el bloc 5 "L'època d'entreguerres (1919-1945)" del currículum de 4t d'ESO³, és a dir, a un dels darrers apartats de contingut que s'imparteixen durant aquest curs. A part d'aquesta qüestió, s'ha de tenir en compte que els propis docents es creen les seves unitats didàctiques i, essent conscients que aquesta part del temari es troba inserida al mateix bloc on es presenten les problemàtiques econòmiques d'abans de la Segona Guerra Mundial i el sorgiment dels feixismes a Europa, normalment, la Guerra Civil sol quedar introduïda en una unitat més endarrerida on es tracten continguts relacionats amb la història contemporània d'Espanya, element que molts de pics no s'arriba a veure dins les aules per manca de temps.

A causa d'aquestes tres raons que s'han comentat, s'ha considerat que, podria ser una bona idea crear una sèrie d'itineraris que servissin per reflectir els diferents aspectes de la Guerra Civil, ja que, com a les aules no hi ha suficient temps per veure aquest tipus de continguts, els alumnes podrien arribar a captar una idea sintetitzada i clara mitjançant la realització dels itineraris proposats.

---

³ Decret 34/2015, de 15 de maig, pàg. 27.

3. Objectius del treball.

El present treball es basa en els objectius que s'exposaran a continuació, encara que, aquests es podrien resumir en: motivar els alumnes mitjançant dinàmiques més atractives i conscienciar els estudiants de la importància del patrimoni històric que tenen al seu abast.

El primer objectiu és: analitzar la significació que presenten els itineraris didàctics com a pràctiques educatives, és a dir, mitjançant aquest treball, el que volem comprovar és quina utilitat poden tenir els itineraris didàctics a les aules i quin tipus de coneixement i competències es poden fomentar en els alumnes a partir d'aquestes pràctiques.

El segon objectiu seria: conscienciar els alumnes de la necessitat de cuidar el patrimoni històric, ja que molts dels edificis que apareixen als itineraris no pertanyen, pròpiament, a l'època de la Guerra Civil, sinó que són molt anteriors i, si les noves generacions no aprenen a respectar aquestes construccions, s'arribarà a perdre una part fonamental de la història del territori⁴.

Vinculat amb aquest aspecte, es pretén que els joves puguin conèixer encara més la història de la ciutat on viuen i treballin sobre els fets més transcendents del període referent a la Guerra Civil.

El tercer objectiu és: crear un conjunt d'activitats d'ensenyament-aprenentatge⁵ - que es puguin realitzar durant les sessions prèvies a l'itinerari, al llarg de la sortida didàctica i a les darreres sessions programades després de l'itinerari- que ajudin a consolidar i adquirir nous coneixements per part dels alumnes. A més, vinculat amb aquest objectiu, es podria comentar que, a la mateixa vegada, es pretén proporcionar als docents una guia que sigui útil a l'hora de corregir i avaluar els exercicis, sense oblidar proposar un material que sigui adient per seguir els itineraris elegits.

El quart objectiu seria: aconseguir que els estudiants realitzin els exercicis proposats a partir de la feina individual i del treball cooperatiu⁶, és a

---

⁴ Punt 2, 3 i 6 de l'apartat d'objectius específics del currículum. Ibid., pàg. 14 i 15.

⁵ Les quals serveixin per potenciar els diferents conceptes històrics, tal i com es comenta al punt 8 dels objectius específics. Ibid., pàg. 15.

⁶ Punt 10 dels objectius específics. Ibid., pàg. 15.

dir, les diverses activitats han estat creades tenint en compte la necessitat que presenten els alumnes d'aprendre a treballar de forma individual i cooperativa, ja que considerem que és fonamental que els estudiants arribin a organitzar-se sols i a tenir un mínim d'autonomia, mentre que també creiem important que es relacionin amb altres dels seus companys, aprenguin a respectar opinions diferents a les seves i puguin repartir les tasques que ha de desenvolupar l'equip per resoldre amb èxit els exercicis proporcionats.

El cinquè i darrer objectiu és: introduir els alumnes al mètode científic que utilitzen els historiadors per investigar, estudiar i analitzar els diferents esdeveniments històrics⁷. Una de les prioritats d'aquest treball és que, mitjançant el material que s'ha adjuntat a les diferents activitats, els alumnes puguin apreciar quin és el tipus de documentació que es troba als arxius o a partir de quins elements es poden estudiar els esdeveniments històrics. El que se cerca és apropar aquesta disciplina als alumnes i procurar que entenguin que la història també és una ciència que es nodreix de documentació real per corroborar les diferents hipòtesis que formulen els historiadors.

Així doncs, en línies generals, el que es pretén és que els alumnes aprenguin a respectar el seu entorn, entenguin que tot allò que els hi envolta posseeix una història determinada i comprenguin quines són el tipus de fonts que donen la possibilitat als historiadors d'estudiar el temps passat.

---

⁷ Tal i com es comenta al punt 9 dels objectius específics. Ibid., pàg. 15.

4. Estat de la qüestió.

Dins aquest apartat, el que es pretén és revisar tot el que s'ha publicat sobre el tema que tractem, amb la finalitat d'esser conscients de quines són les bases en les que es recolza l'estudi que apareix al present treball.

Com la proposta que mostrem tracta diferents aspectes, s'ha considerat oportú analitzar tot el que s'ha publicat fins a l'actualitat a partir de diversos subapartats –tres dedicats als itineraris i tres més dedicats als estudis vinculats a la Guerra Civil-, perquè així quedi més clar quines són les investigacions que tracten temes similars al nostre, tal i com a continuació es mostrarà.

4.1 Els itineraris didàctics com a metodologia d'ensenyament.

La Llei Orgànica 2/2006, de 3 de maig⁸, modificada per la Llei Orgànica 8/2013, de 9 de desembre, exposa que la funció de l'educació és potenciar els diferents talents ocults dels joves⁹ i, per aquesta mateixa raó, s'ha considerat convenient que, en comptes de dur a terme una explicació magistral sobre la Guerra Civil a Mallorca, es podrien afavorir uns altres tipus de competències mitjançant la duta a terme dels diferents itineraris que en el present treball s'exposen, ja que no tots els alumnes tenen la capacitat d'estar atents durant una classe teòrica i, hem considerat adient, proposar rutes que permetin sortir els estudiants de les aules.

La diversitat entre els alumnes és una realitat i, a partir dels itineraris i les seves activitats, els estudiants podran adquirir diferents habilitats –com fer un ús responsable de les TIC¹⁰, utilitzar el mètode històric¹¹ o investigar *in situ* a un determinat indret-, treballar diverses competències i fer feina de forma individual i grupal¹², és a dir, la intenció és aportar un conjunt d'exercicis i dinàmiques variades perquè cada tipus d'alumne es pugui sentir còmode treballant dins els àmbits que troba més adients per a les seves capacitats¹³.

---

⁸ Ley Orgánica 2/2006, de 3 de mayo.

⁹ Ley Orgánica 8/2013, de 9 de diciembre, pàg. 1.

¹⁰ Ibid., pàg. 8.

¹¹ J. Prats (coord.), *Didáctica de la Geografía y la Historia*, Barcelona, Editorial Graó, 2011, pàg. 31.

¹² Art. 17. Ley Orgánica 8/2013, de 9 de diciembre, pàg. 13.

¹³ Tal i com comenta Prats. J. Prats (coord.), *Didáctica de la Geografía...*, pàg. 75.

La nostra disciplina estudia els diferents esdeveniments històrics que han influït a la societat al llarg del temps¹⁴ i que són la base dels conflictes actuals¹⁵. A més, és una àrea que treballa el respecte, la sensibilitat i potencia els diferents valors democràtics per instruir¹⁶ els joves i convertir-los en uns bons ciutadans¹⁷.

És important, tal i com comenta R. M. Ávila, reconèixer les debilitats i dificultats de la nostra disciplina¹⁸ i, en el nostre cas, la problemàtica es troba en que, tradicionalment, la història ha estat una assignatura purament memorística i, per tal de presentar-la molt més atractiva de cara als estudiants, s'ha considerat important observar la classe com si fos un laboratori i treure els alumnes de les aules. A més, a partir d'aquesta idea i gràcies a les pautes dels docents, els estudiants podrien començar a estudiar la qüestió temporal i espacial - ja que s'observen una sèrie d'indrets que han tingut una importància històrica- i, per una altra banda, es donaria l'oportunitat de conèixer esdeveniments i personatges determinats¹⁹.

Respecte aquesta opinió, Joan Santacana i Joaquín Prats comenten que convertir l'aula en un laboratori i introduir els alumnes dins el mètode històric serveix per: relacionar la teoria amb els exemples concrets i adoptar unes rutines de feina favorables, encara que, com a punts negatius, s'observaria que els alumnes podrien fixar-se només en allò anecdòtic i no arribarien a crear un discurs complet²⁰.

Hernández seria un altre investigador que defensa la utilització del mètode històric dins l'aula, ja que s'ha de demostrar que la història és una ciència basada en les evidències que mostren les diferents fonts²¹. Amb aquest

---

¹⁴ Decret 34/2015, de 15 de maig, pàg. 1.

¹⁵ J. Prats (coord.), *Didáctica de la Geografía...*, pàg. 13.

¹⁶ J. Leif; G. Rustin, *Didáctica de la historia y de la geografía*, Bons Aires, Editorial Kapelusz, 1957, pàg. 7.

¹⁷ Ley Orgánica 8/2013, de 9 de diciembre, pàg. 3.

¹⁸ R. M. Ávila, Dificultades, obstáculos y necesidades formativas de la enseñanza y el aprendizaje del patrimonio histórico-artístico, dins E. Ballesteros (coord.), *El patrimonio y la didáctica de las ciencias sociales*, Ciutat Real, Universidad de Castilla –La Mancha, 2003, pàg. 164.

¹⁹ J. Prats (coord.), *Didáctica de la Geografía...*, pàg. 39.

²⁰ *Ibid.*, pàg. 75.

²¹ F. X. Hernández, *Didáctica de las ciencias sociales, geografía e historia*, Barcelona, Editorial Graó, 2002, pàg. 105.

material, no només es permet als alumnes observar les fonts amb les que treballen els historiadors, sinó que també se'ls hi pot ensenyar a investigar i analitzar la informació que en elles apareix²².

A partir de la dinàmica de considerar l'aula com un laboratori i treure els alumnes del centre escolar, es creu que la realització dels itineraris podria ajudar a complementar i ampliar la informació d'aquelles qüestions que hagin descobert els joves a les diferents sessions i, a la mateixa vegada, se'ls hi permet als estudiants observar els vestigis històrics que es troben a la seva pròpia ciutat²³, cosa que, tal i com comenten Leif i Rustin, pot contribuir a despertar un major interès en els joves²⁴.

El cas que s'exposa en el present treball utilitza la ciutat com escenari de l'itinerari, és a dir, un espai viu en el paisatge urbà²⁵ que ha sofert modificacions gràcies a les accions realitzades per la societat durant tot el seu procés històric. La ciutat en sí es converteix en un patrimoni històric, tal i com explica Santolaria²⁶.

Respecte visitar els elements de la ciutat en la que viuen els alumnes, Julia Murphy opina que, a part de ser una activitat barata, permet als estudiants observar els edificis pels que passen diàriament amb altres ulls²⁷. Donant suport a aquesta teoria, Carlos T. López explica que gràcies a les noves tecnologies, els alumnes arriben a saber el patrimoni d'altres indrets i és lamentable que siguin desconexors del patrimoni que es troba als seus llocs residencials²⁸.

La teoria de Decroly –de l'Escola Nova Europea²⁹- es troba suportada per les idees d'Hernández i Marrón, ja que consideren que, l'itinerari, al ser una

---

²² Provocant així un model més constructivista de l'ensenyament. R. M. Ávila, *Dificultades, obstáculos y...*, pàg. 173.

²³ De fet, la visita als diferents monuments els hi ajudarà a entendre i ampliar els coneixements que es puguin impartir a les diferents sessions. J. Prats (coord.), *Didáctica de la Geografía...*, pàg. 73.

²⁴ J. Leif; G. Rustin, *Didáctica de la historia...*, pàg. 37.

²⁵ C. T. López, "La enseñanza del patrimonio a partir del entorno próximo a los centros educativos. Análisis documental", *Clío: History and History Teaching*, 39, 2013, pàg. 6.

²⁶ A. Santolaria, "La ciudad como recurso didáctico", *Edetania: estudios y propuestas socio-educativas*, 45, 2014, pàg. 236.

²⁷ J. Murphy, *Más de 100 ideas para enseñar historia. Primaria y secundaria*, Barcelona, Editorial Graó, 2018, pàg. 143.

²⁸ C. T. López, "La enseñanza del...", pàg. 4.

²⁹ *Ibid.*, pàg. 14.

activitat d'observació directa, pot contribuir a associar i absorbir nous coneixements³⁰ i expressar-los amb una major fluïdesa³¹. És a dir, barrejant totes les idees que s'han comentat, s'aconsegueix que l'alumne que surt a realitzar l'itinerari sigui un agent actiu durant el seu procés d'aprenentatge³² - teoria constructivista-, propiciant que el docent es limiti a ser el guia durant aquest tipus de pràctiques³³.

La paraula itinerari s'utilitza el 1743 per designar una ruta en la que es marquen els indrets que s'han de visitar i, a partir d'aquí, fent una conjunció d'aquest terme amb els avanços pedagògics, es derivaren els itineraris al camp de l'educació³⁴.

Els itineraris, segons Xosé Souto, serveixen principalment per mostrar el patrimoni cultural d'una zona³⁵ i aquest fet, es recolza en dos elements: el primer seria potenciar l'aspecte cultural dels indrets que es visiten i, el segon seria recuperar l'aspecte educatiu iniciat per la *Institución Libre de Enseñanza*³⁶, aquell en el que es defensava el valor pedagògic de les sortides didàctiques³⁷.

Els espais elegits, a part de mostrar un fragment de la història que s'estudia, serveixen per observar quins han estat els usos d'aquell indret des del moment de la seva construcció fins a l'actualitat i quin tipus de relacions han mantingut les persones amb ells al llarg del temps³⁸.

López i Segura opinen que no s'ha d'entendre la realització d'un itinerari com una activitat que serveix per perdre el temps i per abandonar part del

---

³⁰ F. X. Hernández, *Didáctica de las...*, pàg. 108.

³¹ M. C. Domínguez, (coord.), *Didáctica de las Ciencias Sociales para Primaria*, Madrid, Pearson Educación, 2013, pàg. 183.

³² Rebutjant aquella forma de fer classe molt més tradicionalista. A. J. Quintana, "La geografía i la història de les Illes Balears a l'ESO: un camí per a la rehabilitació professional i l'ensenyament en diàleg", *L'Arc*, 11, 2000, pàg. 8.

³³ M. J. Marrón, Tratamiento interdisciplinar de la Geografía, la Historia y el Arte con estudiantes del Grado de Magisterio. Una propuesta de enseñanza activa a través de un itinerario didáctico, dins R. de Miguel (coord.), *Innovación en la enseñanza de la geografía ante los desafíos sociales y territoriales*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, pàg. 333.

³⁴ F. Frieria, Itinerarios didácticos: teoría y experiencias en defensa del patrimonio, dins E. Ballesteros (coord.), *El patrimonio y la didáctica de las ciencias sociales*, Ciutat Real, Universidad de Castilla –La Mancha, 2013, pàg. 341.

³⁵ J. Prats (coord.), *Didáctica de la Geografía...*, pàg. 168.

³⁶ *Ibid.*, pàg. 169.

³⁷ M. J. Marrón, Tratamiento interdisciplinar de..., pàg. 333.

³⁸ *Ibid.*, pàg. 331.

currículum, sinó que és una acció que complementa i amplia tot allò que es pot impartir dins una aula³⁹, ja que, segons el que comenten Kitson, Steward i Husbands, treure els alumnes de les classes propicia a animar els joves a aprendre⁴⁰.

María Jesús Marrón ha analitzat el paper dels itineraris didàctics a l'àmbit educatiu i comenta que uns dels punts a favor d'aquesta pràctica és que: s'allunya de la dinàmica que es duu a terme dins les aules, presenta un caràcter més motivador pels alumnes i contribueix a treballar de forma interdisciplinària⁴¹, mentre que Anna Santolaria afegeix que, els alumnes poden veure, realment, tot allò que estudien i es fomenta la valoració del patrimoni⁴².

A més, a més, Marrón explica que la potencialitat dels itineraris no només es troba en observar els elements *in situ*, sinó que permeten als alumnes observar fonts diverses que els hi serviran per preparar la ruta a realitzar⁴³, per la qual cosa, hauran de relacionar les fonts amb la realitat que trobin als indrets que componen l'itinerari.

De fet, Souto comenta que un itinerari precisa d'una gran preparació i Hernández explica que no es pot deixar res a l'aire, ja que això podria donar lloc a que els alumnes mostrin problemes disciplinaris⁴⁴. D'aquesta forma: s'han de crear uns objectius tenint el compte el currículum de l'assignatura, tal i com explica Sánchez⁴⁵; s'han d'organitzar els equips de treball; durant l'itinerari, s'han d'evitar les llargues explicacions i deixar tot el protagonisme als descobriments dels propis alumnes i, després de la sortida, s'ha de posar en comú dins l'aula tot allò observat durant l'itinerari⁴⁶.

D'aquesta forma, tal i com indica Marrón, López i Segura, els itineraris han d'estar composts per tres fases: la fase preparatòria –on s'informa als alumnes del que hauran de fer, s'observa de quins coneixements disposen els

---

³⁹ F. López; J. A. Segura, "Los itinerarios didácticos: un recurso interdisciplinar y vertebrador del currículum", *Espiral. Cuadernos del profesorado*, 12, 2013, pàg. 15.

⁴⁰ A. Kitson (et al.), *Didáctica de la Historia en Secundaria Obligatoria y Bachillerato*, Madrid, Ediciones Morata, 2015, pàg. 49.

⁴¹ M. J. Marrón, Tratamiento interdisciplinar de..., pàg. 331.

⁴² A. Santolaria, "La ciudad como...", pàg. 235.

⁴³ M. J. Marrón, Tratamiento interdisciplinar de..., pàg. 332.

⁴⁴ F. X. Hernández, *Didáctica de las...*, pàg. 108.

⁴⁵ E. A. Sánchez, "Innovación e interdisciplinariedad en los itinerarios didácticos de ciencias sociales", *Didácticas Específicas*, 13, 2010, pàg. 107.

⁴⁶ J. Prats (coord.), *Didáctica de la Geografía...*, pàg. 170.

joves i es realitzen activitats per abans de la sortida-, el propi itinerari i la fase posterior a la sortida –on es posen en comú els aprenentatges adquirits i es reflexiona sobre ells⁴⁷.

Quintana i Frieria expliquen que, abans de presentar l'itinerari, és el docent el que ha de dissenyar i desenvolupar les activitats⁴⁸ -mitjançant una exhaustiva investigació⁴⁹- que serviran per esser realitzades durant l'itinerari⁵⁰, mentre que Marrón considera que, el professor, a part de mantenir el control dels joves, ha de col·laborar amb els alumnes perquè aquests puguin descobrir la informació vinculada amb l'itinerari⁵¹ i realitzin un correcte aprenentatge significatiu, qüestions que també podran esser avaluades posteriorment⁵².

Seria així com, els itineraris es converteixen en un recurs molt pràctic a l'hora d'endinsar els estudiants dins la disciplina històrica, ja que aprenen a observar la utilitat d'aquesta ciència, se'ls hi ensenya a respectar i conservar el patrimoni de la seva pròpia ciutat⁵³ -propiciant un sentiment de cultura pròpia⁵⁴- i se'ls hi implica a que sentin el patrimoni com si fos un referent propi⁵⁵, un nexa d'unió entre el passat dels seus familiars i el present en el que viuen ells mateixos.

4.2 Itineraris sobre la Guerra Civil a indrets que no són Palma.

Tal i com es podrà observar al següent subapartat, Palma no destaca per ser una ciutat amb molts d'itineraris vinculats als fets succeïts durant la Guerra Civil. En canvi, a moltes zones peninsulars, s'ha procurat potenciar el record que va deixar el conflicte bèl·lic, ja sigui realitzant sortides pels camps de batalla, per alguns indrets importants o per recordar un fet destacable a un edifici notable.

---

⁴⁷ M. J. Marrón, Tratamiento interdisciplinar de..., pàg. 350.

⁴⁸ A. J. Quintana, "La geografía i la...", pàg. 9.

⁴⁹ F. Frieria, Itinerarios didácticos: teoría..., pàg. 342.

⁵⁰ A. Santolaria, "La ciudad como...", pàg. 239.

⁵¹ M. J. Marrón, Tratamiento interdisciplinar de..., pàg. 333.

⁵² E. A. Sánchez, "Innovación e interdisciplinariedad...", pàg. 107.

⁵³ A. Santolaria, "La ciudad como...", pàg. 237.

⁵⁴ A. J. Colom (et al.), *Materials per a una pedagogia patrimonial a les Illes Balears*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2005, pàg. 9.

⁵⁵ C. T. López, "La enseñanza del...", pàg. 13.

Eladi Romero publicà un llibre on es recollien alguns itineraris per Espanya relacionats amb la Guerra Civil. El format d'aquesta publicació és bastant pràctic: es marca la Comunitat Autònoma en la que es situa l'itinerari, s'explica com succeí la guerra a aquell indret –a vegades apareixen mapes per indicar els moviments dels bàndols o fotografies- i es mencionen els diferents llocs per visitar durant la ruta proposada. Cada un dels llocs és introduït per una breu explicació de per què és important aquell indret per a la guerra i, al final, s'adjunten hotels o restaurants on aturar-se durant la ruta.

Romero proposa itineraris per algunes zones d'Andalusia –al Santuari de la Virgen de la Cabeza a Andújar-, Extremadura, Madrid i els seus voltants com Toledo, Àvila o Segòvia, Castella i Lleó, Navarra, la Rioja i Cantàbria, Catalunya, Aragó, alguns punts de la zona del Llevant i, Balears.

El 2017, el diari *El País* publicà un article on s'informava que l'Ajuntament de Puentes Viejas (Madrid) ofería una ruta per observar els diferents rius de metralladores que es construïren per defensar el front establert per controlar els embassaments de Villares i Puentes Viejas. Al mateix article, es comenta que l'Ajuntament de Guadarrama i l'Ajuntament de Pinto (Madrid) ofereixen una ruta pels parapets que utilitzaven els soldats durant la guerra⁵⁶.

També a la zona de Madrid, l'agrupació Gefrema proporciona itineraris per zones com: el cementeri civil, la Gran Vía o la Casa de Camp⁵⁷. A la seva web anuncien la duració de l'itinerari i expliquen la història de la Guerra Civil a aquell indret determinat.

Pel que fa referència als itineraris didàctics realitzats a la Comunitat de Madrid, el Centre de Ciències Humanes i Socials decidí organitzar durant la *XVIII Setmana de la Ciència 2018* un itinerari al centre de la capital dirigit a

---

⁵⁶ J. A. Aunió, (8 de setembre de 2017), Turismo de la guerra civil, *El País*, recuperat de: https://elpais.com/ccaa/2017/09/07/madrid/1504803478_692369.html

⁵⁷ Gefrema, *Madrid en guerra. Las rutas de Gefrema*, 2019, recuperat de: <https://www.madridenguerra.es/nuestras-rutas/>

alumnes que cursaven ESO, Cicles Formatius o que es trobaven matriculats a la universitat⁵⁸.

Seguint la línia de les propostes dels itineraris didàctics, el 2011 Xavier i Ignacio García proposaren una ruta pels diferents hospitals valencians que tingueren un paper important durant la guerra, mentre que el 2007 Andrés Besolí publicà un itinerari pels escenaris de la Batalla de l'Ebre, a més d'una altre ruta focalitzada en el centre d'instrucció de l'Exèrcit Popular a Pujalt. Santiago Jaén publicà un itinerari didàctic per treballar la història del refugi antiaeri de la plaça de Santiago de Jaén i Juan Moreno presentà al seu TFM una proposta didàctica sobre aquesta mateixa regió.

Dins aquest punt, no s'ha volgut comentar cap tipus de museu o centre cultural que faci referència a la Guerra Civil, ja que al treball que presentem no hi ha cap referència sobre aquests espais, sinó que simplement ens basem en els diferents indrets que ens proporciona la ciutat.

D'aquesta forma, hem pogut observar que, a pesar de que la Guerra Civil és un tema molt prolífic, no hi ha gaires estudis publicats sobre itineraris didàctics que treballin aquest tema. Normalment, es solen trobar itineraris proposats pels propis ajuntaments que destaquen espais relacionats amb el front de batalla durant el conflicte bèl·lic, però molt poques vegades es presenten aquestes rutes amb un material didàctic adient. De fet, la majoria de rutes es creen per un públic més genèric i no es focalitzen en l'alumnat.

La majoria d'itineraris didàctics els hi podem trobar a Madrid, Andalusia i Catalunya, però tal i com s'ha comentat anteriorment, no hi ha un excés de material adient perquè els alumnes puguin treballar aquest episodi històric d'una forma adequada i motivadora.

4.3 Itineraris sobre la Guerra Civil a Palma.

Si a nivell peninsular les publicacions sobre itineraris didàctics són poc nombroses, les rutes sobre la Guerra Civil a Palma són molt escasses, tal i com a continuació es mostrarà.

---

⁵⁸ Centro de Ciencias Humanas y Sociales, *XVIII Semana de la Ciencia 2018: Itinerario didáctico "Escenarios de guerra. Paseando por Madrid a través de su memoria"*, 2018, recuperat de: <http://cchs.csic.es/es/semanaciencia2018/escenariosdeguerra>

La major part dels itineraris sobre Palma tracten: els edificis més emblemàtics, les construccions gòtiques de la ciutat, els edificis modernistes, alguns fan referència a personatges històrics –com la ruta de Ramon Llull- o inclús, altres es focalitzen en els patis de les cases senyoriales que es troben repartides pel centre de la ciutat.

Normalment, quan es fa referència a la Guerra Civil, alguns dels itineraris ni tan sols se centren en la ciutat de Palma, sinó que proposen rutes per Mallorca en general, element bastant lògic tenint en compte que, per exemple, la ciutat de Palma no va viure episodis tan sanguinolents com es dugueren a terme a Porto Cristo després del desembarcament dels homes comandats per Bayo.

Un exemple d'itinerari sobre el conflicte bèl·lic a zones no corresponents amb la ciutat de Palma seria aquell creat per Romero, el qual a part de fer itineraris al llarg de la Península, també va marcar un petit itinerari a les Balears.

Després de fer un breu resum sobre la Guerra Civil a Mallorca i adjuntar un parell de mapes, es mostra la ruta proposada. L'itinerari creat només se centra en el territori en el que va tenir lloc l'expedició de Bayo a Mallorca, per la qual cosa, únicament fa menció als indrets de Porto Cristo, Son Carrió, Sa Coma i Son Servera⁵⁹, sense entrar en gaires detalls.

Un dels majors especialistes en la creació d'itineraris sobre la ciutat de Palma és Gaspar Valero i Martí. Al llarg de la seva obra, es poden observar rutes que mostren: els paisatges literaris de Mallorca, els indrets que fan referència a llegendes de la ciutat, els camins de l'Arxiduc Lluís Salvador, els espais que evocuen a la vida de Ramon Llull o el rei Jaume I, els patis de les cases senyoriales de Palma o els edificis més icònics del centre de la ciutat.

Valero i Martí publicà a un col·leccionable del *Diario de Mallorca* un itinerari basat en els esdeveniments de la Guerra Civil a Palma. A més, a part de trobar aquesta ruta en paper, també es pot consultar via on-line⁶⁰.

---

⁵⁹ E. Romero, *Itinerarios de la guerra civil española. Guía del viajero curioso*, Barcelona, Laertes, 2001, pàg. 538.

⁶⁰ G. Valero i Martí, *Itinerarios históricos en las Islas Baleares. La guerra civil en Palma*, 2013, recuperat de: <https://mas.diariodemallorca.es/itinerarios-historicos/fasciculo/siglo-xx/la-guerra-civil-en-palma/>

L'itinerari que presenta Gaspar Valero i Martí comença amb un breu resum del conflicte bèl·lic, continua amb un plànol del recorregut marcat on s'indiquen: la duració, la dificultat, l'interès i la longitud de l'itinerari i, per finalitzar, de cada un dels deu indrets que conformen aquesta ruta, es presenta una breu explicació de per què són importants aquests llocs per a la Guerra Civil a la ciutat⁶¹.

A part d'aquests dos autors citats que presenten diferents rutes però que cap d'elles es pot considerar un itinerari didàctic, hi podem trobar com, l'Ajuntament de Palma posseeix un portal web anomenat *Palma Educa* en el que es mostren algunes activitats programades pel curs 2018-2019. Dins la corresponent pàgina web s'hi pot trobar la secció: *història, patrimoni i cultura*, on s'ofereixen nombrosos itineraris didàctics relacionats amb la ciutat de Palma.

De les vint-i-quatre rutes que es brinden, cap d'elles fa referència a la Guerra Civil, encara que dins l'itinerari titulat: *Visita a la Torre de l'Homenatge del castell de Bellver* s'hi pot trobar qualche menció als presoners que estigueren tancats allà durant el període del conflicte fratricida. Un pic que es clica a la proposta, es mostra: un breu resum de l'activitat, s'indica que està dedicada als alumnes d'ESO, Batxillerat o educació per adults, es mostren els horaris i preus i, al darrer punt, es revela un apartat de material didàctic o altres documents que, en aquest cas, només hi apareix la sol·licitut gratuïta per entrar al castell⁶².

Un pic analitzades aquestes tres rutes, es pot manifestar que la ciutat de Palma no posseeix cap tipus d'itinerari didàctic basat en els esdeveniments de la Guerra Civil, és a dir, les dues rutes mencionades baix les autories de Romero i Valero i Martí no poden ser considerades rutes didàctiques, ja que no estan dirigides a un públic específicament acadèmic. En canvi, la ruta

---

⁶¹ G. Valero i Martí, *Las Islas Baleares en el Siglo XX. La Guerra Civil en Palma*, dins P. P. Alonso (dir.), *Itinerarios Históricos en las Islas Baleares* (Segle XX, itinerari 3), Palma, Editora Balear, 2009.

⁶² Palma Educa, *Programa d'Activitats Educatives 2018-2019. Visita a la Torre de l'Homenatge del castell de Bellver*, 2019, recuperat de: http://www.palmaeduca.cat/p_activitats/index.php?modulo=actividades&accion=actividad&id=1265&option=none

proposada per l'Ajuntament de Palma sí que es podria considerar un itinerari didàctic pels motius abans comentats, encara que només fa referència a un edifici que intervingué durant el conflicte i no als esdeveniments que marcaren la història de la ciutat del 1936 al 1939, per la qual cosa, trobem que aquest recorregut no és del tot suficient per parlar sobre la Guerra Civil en la seva totalitat.

Així doncs, es pot expressar que hi ha una gran mancança d'itineraris didàctics a Palma que es centrin en la guerra fratricida, per la qual cosa, trobem bastant fonamental la necessitat de crear un itinerari que pugui englobar alguns dels successos més destacables de la Guerra Civil a Palma.

4.4 Estudis sobre la Guerra Civil a Palma.

A pesar de que no hi ha un gran nombre d'itineraris didàctics sobre la Guerra Civil, els diversos estudis que s'han publicat sobre el conflicte bèl·lic a Mallorca són bastant nombrosos. No només s'hi poden trobar obres que fan referència a l'illa en general, sinó que també hi ha una sèrie de publicacions que es dediquen a relatar com succeí el conflicte als diferents pobles de Mallorca – totes aquestes investigacions estan recollides als llibres titulats: *La Guerra Civil a Mallorca: poble a poble*.

L'estudiós per excel·lència de la Guerra Civil a les Balears és Josep Massot i Muntaner. Les seves publicacions recullen des d'esdeveniments determinats fins una extensiva història del conflicte bèl·lic a l'illa: *La Guerra Civil a Mallorca; Aportacions a la història de la guerra civil a Mallorca; Aspectes de la guerra civil a les Illes Balears; El calvari d'Antonio Espina i Guillermo Roldán, Mallorca, 1936-1940; Les represàlies de Franco contra els militars poc addictes: la Causa del mando de 1936 a Mallorca i Sobre Georges Bernanos i altres temes polèmics*, entre d'altres.

Bartomeu Garí realitzà la seva tesi doctoral sobre la repressió viscuda a l'illa baix el títol: *La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939): memòria d'una eliminació planificada*. Seguint amb el tema repressiu, David Ginard ha publicat sobre les dones i la repressió franquista durant la guerra: *Entre el castigo y la redención. Mujeres encarceladas en las*

Baleares durante la guerra y el primer franquismo (1936-1943); Mujeres, represión y antifranquismo en las islas Baleares (1936-1975); La repressió franquista contra el moviment obrer a les Illes Balears (1936-1975) i La repressió política a les Balears sota el franquisme: de la Guerra Civil al final del la dictadura (1936-1975), entre d'altres.

Miquel Duran publicà sobre els primers dies del cop d'estat i sobre l'ocupació de Cabrera per les tropes de Bayo; Sebastià Serra investigà sobre la guerra a les Pitiüses; Miquel Ferrà parlà sobre el front de Son Servera i Antoni Oliver també escriví sobre la repressió exercida a l'illa. Tots aquests articles foren publicats a *Memoria Civil, Mallorca en guerra (1936-1939)*, del diari *Baleares* el 1986.

Altres estudiosos que han basat les seves obres en temes relacionats amb la Guerra Civil serien: Margalida Capellà, la qual s'ha dedicat a recollir històries orals dels testimonis del conflicte bèl·lic i Manuel Aguilera, el qual escriví sobre el desembarcament de Bayo a partir de les cartes del periodista Gabriel Fuster Mayans.

Pel que fa referència als estudis publicats per autors que no són originaris de les Balears, hi podríem destacar les següents obres: Camillo Berneri publicà *Mussolini a la conquesta de las Baleares*; Giulio Bollati escriuria sobre *Les bombardements de Majorque*; Norman Bray publicaria *Mallorca salvada* i Le Boucher escriví *A Majorque avec Ramon Franco*, entre d'altres.

A part dels estudis publicats, també es pot comptar amb els diferents testimonis de la Guerra Civil escrits per: Alberto Bayo - *Mi desembarco en Mallorca: de la guerra civil española*-, Georges Bernanos, Francesc Ferrari, Gabriel Riera Sorell o Josep Pons Bestard.

A les línies anteriors s'ha fet un repàs per les publicacions genèriques que tracten temes diferents sobre la Guerra Civil, encara que, només hi podem trobar un article realitzat per David Ginard que tracti, específicament, el conflicte bèl·lic a Palma. Aquest va ser publicat a la revista *Serra d'Or* baix el títol: *La Guerra Civil a Palma: Història i memòria*.

Així doncs, al llarg d'aquest subapartat només s'ha mostrat una petita part de les publicacions i estudis que s'han dut a terme sobre la Guerra Civil a

les Illes Balears, ja que tal i com s'ha indicat, no hi ha un gran gruix d'obres que parlin exclusivament del conflicte a Palma. De totes formes, aquestes investigacions augmenten cada any a causa dels nous estudis que es publiquen i que s'arriben a presentar a les Jornades d'Estudis Locals o a les diferents conferències que s'organitzen a l'illa.

4.5 Estudis sobre alguns dels personatges presents durant la Guerra Civil a Palma.

Dins aquest subapartat, comentarem les diverses investigacions publicades que tracten sobre els personatges que esmentarem durant l'itinerari didàctic proposat, és a dir, no mencionarem totes les obres realitzades sobre els personatges que tenen un paper fonamental durant la guerra, sinó que només farem menció a aquelles persones que apareixen a l'itinerari proposat⁶³.

Sobre Alberto Bayo, a part de les seves memòries citades a l'apartat anterior, s'han realitzat algunes publicacions com la de: Miquel Ferrà, Antoni Palerm, Luis Miguel Francisco, Josep Massot i Muntaner o José Luis Gordillo Courcières.

El personatge d'Arconovaldo Bonaccorsi ha estat bastant estudiat pels historiadors. Unes de les publicacions essencials són les de Massot i Muntaner: *Arconovaldo Bonaccorsi, el "Conde Rossi"* i *Vida i miracles del conde Rossi: Mallorca, agost-desembre 1936. Màlaga, gener-febrer 1937.*

Actualment, un dels que estudien Bonaccorsi és Pau Tomàs Ramis, el qual es troba investigant els discursos que realitzà Rossi durant la seva estància a Mallorca i, mitjançant el buidatge de diaris com *La Almudaina*, *Correo de Mallorca*, *El Dia* i *La Última Hora* pretén recopilar tots els pobles als que Rossi va anar i tots els discursos que aquest realitzà en ells.

Un altre investigador que parlaria de Rossi directament seria Rafel Ferrer Massanet a les seves publicacions a la revista *Perlas y Cuevas* baix el títol de *El Conde Rossi. Recuerdo desapasionado de un personaje inquietante, entre la gloria y el horror* i *El Conde Rossi. Habla un testigo. Manacor I, II, III.* A més,

---

⁶³ Els noms dels personatges apareixeran ordenats per ordre alfabètic, no per una qüestió d'importància.

José Pérez tindrà una obra titulada: *Porto Cristo. El legionario y otros héroes*, en la que es fa referència a l'italià durant la lluita contra les tropes de Bayo.

Podem trobar una sèrie d'autors que tractaren Arconovaldo Bonaccorsi de forma anecdòtica als seus estudis específics sobre la Guerra Civil a Mallorca. El P. Andrés publicà *Mallorca en guerra contra el marxismo; Mallorca salvada* seria el títol de l'obra de Norman Bray, mentre que Bartomeu Mestre escriuria: *¿La última palabra? Mallorca, 1936-1939: Memorias de un soldado médico*.

A més, hi ha autors que estudiaren la col·laboració italiana a Espanya durant la guerra i que comenten la presència de Bonaccorsi dins el conflicte, com serien: Coverdale amb *La intervención fascista en la guerra civil española*, Joaquín Arrarás amb *Historia de la cruzada española* i Alcofar Nassaes amb la seva obra titulada *La aviación legionaria en la guerra de España*.

Aurora Picornell és el personatge femení més destacat de la Guerra Civil a Mallorca. David Ginard publicà dos llibres –un d'ells baix el títol d' *Aurora Picornell, 1912-1937: de la història al símbol*- basats en la vida de la *Pasionaria* mallorquina, encara que Francisca Bosch, Antoni Nadal i Antoni Serra també han estudiat aquesta figura.

El Bisbe Josep Miralles fou estudiat per Massot i Muntaner a la seva obra: *El Bisbe Josep Miralles i l'Església de Mallorca*, a més d'aparèixer retratat a l'obra de Bernanos.

La figura del Batle de Palma, Emili Darder, ha estat analitzada des del punt de vista històric per: Catalina Moner, Eva Canaleta, Joana Maria Pujades, Arnau Company, Gabriel Janer o Sebastià Serra -aquest darrer publicant a *Memoria Civil, Mallorca en guerra (1936-1939)*, del diari *Baleares*, la sentència que condemnà a mort Darder, Jaume, Ques i Mateu.

Gabriel Alomar seria investigat per: Fèlix Villagrasa, Catalina Moner, Jordi Pons –baix el títol *Gabriel Alomar pedagog, publicista, escriptor, poeta i polític*-, Pere Rosselló i Antoni Serra, amb la seva obra: *Gabriel Alomar: l'honestedat difícil*.

Georges Bernanos al ser un personatge fonamental durant la Guerra Civil a Mallorca, ha estat estudiat, com no podria ser d'una altre forma, per

Josep Massot i Muntaner al seus llibres: *Sobre Georges Bernanos i altres temes polèmics* i *Georges Bernanos i la guerra civil*. Antoni Vicens, Antoni Serra i Margalida Socias també han investigat sobre el perfil històric de l'escriptor francès.

Joan March és una de les persones més destacables de la història de Mallorca i, per aquest motiu, hi ha una gran quantitat de publicacions que parlen sobre la seva figura. Antoni Marimon, Sebastià Serra, Pere Gabriel, Honorat Bauçà –amb l'obra *Joan March Ordinas: anècdotes, llegendes i fets curiosos-*, Pere Ferrer i Guasp –amb les publicacions: *Joan March, els inicis d'un imperi financer* i *Joan March: l'home més misteriós del món*, entre altres-, Joan Francesc March i Esteve Nicolau han pogut investigar sobre aquest home tan discutit al llarg de la història de l'illa.

Manuel Goded fou estudiat per Gabriel Cardona i Jacint Merino, mentre que el Marquès de Zayas ha estat investigat per Joan Antoni Estades de Moncaina i Antoni Nadal.

Matilde Landa fou estudiada per Valentina Fernández, Fernando Hernández, Antoni Llompart i David Ginard, aquest darrer publicant la seva obra titulada: *Matilde Landa: De la Institución de Libre Enseñanza a las prisiones franquistas*.

Així doncs, els onze personatges que hem indicat i que hem procurat esclarir a partir de les nombroses publicacions esmentades, ens permeten observar la Guerra Civil des de diferents perspectives, ja que tots ells, amb les seves característiques i perfils, permeten realitzar un estudi d'aquest esdeveniment històric des d'una perspectiva múltiple.

4.6 Estudis sobre alguns dels edificis protagonistes durant la Guerra Civil a Palma.

Aquest anàlisi és molt més difícil de realitzar que el subapartat dels personatges històrics, ja que al llarg de l'itinerari proposat, s'han triat edificis d'èpoques anteriors al conflicte bèl·lic, per la qual cosa, normalment, les publicacions que fan referència a les construccions triades parlaran sobre l'època de la seva construcció i no sobre el període històric vinculat amb el

conflicte bèl·lic. Per aquesta mateixa raó, esmentarem els edificis elegits però només exposarem les publicacions que facin referència a aquella determinada construcció durant els anys 1936-1939.

El primer edifici vinculat a la Guerra Civil seria la presó de Can Mir. Aquest indret ha estat estudiat per Manel Suárez Salvà - *La presó de Can Mir: un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*- i Antoni Oliver. La presó de dones de Can Sales també fou investigada per Antoni Oliver i per Margalida Capellà, la qual escrigué un article amb el títol: *Les Germanes de la Caritat a can Sales*.

El Castell de Bellver fou convertit en presó durant la guerra. Novament, Antoni Oliver estudià la seva funció durant el conflicte; Marta Pérez, Isabel Adrover i Margarita Aguiló publicaren un article titulat: *Conservació i restauració de grafits incisos sobre morter. Resum de la intervenció a la Sala I de la Torre de l'Homenatge del castell de Bellver (Palma de Mallorca)*; Pau Marimon publicà *El descobriment d'un símbol: guia temàtica del castell de Bellver* i Tomeu Canyelles i Aina Ferrero publicaren el seu llibre: *Bellver, presó franquista*.

L'Escola d'Arts i Oficis ha estat estudiada per Juan Fernández i Isabel María González amb la seva obra: *L'Escola d'Arts i Oficis i l'Escola del Treball als anys de la Guerra Civil (1936-1939)*, mentre que l'Hospital Militar fou investigat per Josep Segura i José María Rodríguez – aquest darrer amb *El Hospital Militar de Palma de Mallorca durante la Guerra Civil*.

Tal i com hem observat anteriorment, la Presó Provincial també fou investigada per Antoni Oliver i, pel que fa als refugis antiaeris, aquests foren esmentats a l'obra de Massot i Muntaner: *Els bombardeigs de Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1938)*.

Pel que fa referència a l'Almudaina, la Casa del Poble, Cort o el Gran Hotel, les publicacions trobades, o bé fan referència a l'arquitectura de la construcció, o bé comenten la història de l'edifici fins el 1936.

5. Desenvolupament de la proposta didàctica.

Dins aquest apartat el que es pretén és indicar els fonaments en els quals descansen el dos itineraris proposats: els hi contextualitzarem i s'explicarà com fou la seva creació i quines són les seves característiques.

5.1 Contextualització de la Guerra Civil a Palma (1936-1939)⁶⁴.

La Segona República es proclamà amb el descontent dels grups de dretes⁶⁵, cosa que provocà el cop d'estat que duraria entre el 17 i el 19 de juliol de 1936⁶⁶. El *Movimiento Nacional Salvador de España* no va triomfar a totes les zones peninsulars, qüestió que motivà l'inici de la Guerra Civil (1936-1939), la qual seria guanyada pels nacionals amb el suport de les potències feixistes⁶⁷.

La Guerra Civil⁶⁸ arribà a Mallorca el 19 de juliol, gràcies a les accions del general Goded⁶⁹, el qual formava part de la *junta divisionària*, dirigida per Emilio Mola⁷⁰. El matí del 19 de juliol s'ocupà la Casa del Poble⁷¹, les estacions de tren, fàbriques, la Ràdio de Mallorca, la Telefònica i els indrets de poder com: Cort, l'Almudaina o el Govern Civil⁷². A mesura que el cop d'estat es duia a terme, els nacionals es trobaren amb petits focus d'oposició que augmentarien un pic que Goded fou derrotat a Barcelona, a més de comptar amb una vaga proclamada a Palma⁷³.

Aurelio Díaz de Freijó fou nomenat Comandant Militar de les Balears, encara que els militars més exaltats, com Luis García Ruiz – Governador Civil-,

---

⁶⁴ Per motius d'espai, s'ha considerat necessari reduir aquesta part teòrica a només mencionar els esdeveniments que marcaren la història de Palma, específicament, obviant alguns elements que perjudicaren Mallorca durant el conflicte fratricida. Aquesta informació serà complementada amb les dades que es presenten a les diferents activitats proposades.

⁶⁵ Carlins, monàrquics, falangistes, una part de l'exèrcit i alguns sectors dels republicans de dretes com la JAP de Gil Robles. J. Massot i Muntaner, *Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939)*, Palma, Edicions Documenta Balear, 1996, pàg. 5.

⁶⁶ *Ibid.*, pàg. 5.

⁶⁷ Donant inici a la dictadura de Francisco Franco. *Ibid.*, pàg. 5.

⁶⁸ Encara que les notícies de l'aixecament arribarien a l'illa el 18 de juliol. J. Massot i Muntaner, *La Guerra Civil a Mallorca*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976, pàg. 40.

⁶⁹ Goded rebé un telegrama dient que el cop d'estat s'havia d'efectuar a Mallorca i Barcelona el dia 19 a les quatre de la matinada. *Ibid.*, pàg. 39.

⁷⁰ Fou el director del *Movimiento Nacional Salvador de España*. J. Massot i Muntaner, "Las etapas de la represión en Mallorca (1936-1939)", *Memòria Antifranquista del Baix Llobregat*, 15, 2015, pàg. 5.

⁷¹ D. Ginard i Féron, "La Guerra Civil a Palma", *Serra d'Or*, 592, 2009, pàg. 29.

⁷² J. Massot i Muntaner, *La Guerra Civil a Mallorca...*, pàg. 46.

⁷³ J. Massot i Muntaner, *Mallorca durant la...*, pàg. 8.

o alguns civils encapçalats pel Marquès de Zayas ocuparen l'administració, nomenant noves autoritats adeptes al *Movimiento*.

La República havia triomfat a les zones del Mediterrani i es tenia por de que Mallorca pogués sofrir una invasió de les forces contràries als rebels. Per aquest motiu, els militars mallorquins intentaren aconseguir recursos per fer front a una possible invasió i, Joan March s'encarregà de finançar l'ajuda aportada per les potències feixistes europees⁷⁴.

L'agost de 1936, el capità Alberto Bayo⁷⁵, amb l'ajuda de Manuel Uribarry⁷⁶, inicià un pla per ocupar Formentera, Eivissa i Mallorca. El 16 d'agost desembarcaren a Porto Cristo⁷⁷, però la situació canvià a favor de les tropes nacionals gràcies a l'arribada del suport italià el 26 - 27 d'agost⁷⁸.

A part del material bèl·lic, Mussolini també envià assessors, entre ells, el conseller⁷⁹ Arconovaldo Bonaccorsi⁸⁰, el qual es presentà com a inspector general de les tropes⁸¹ i organitzà una columna de xoc de falangistes⁸² - els *Dragones de la Muerte*⁸³.

El 3 de setembre les tropes nacionals amb l'ajuda italiana s'apoderaren de Son Corb i, aquell mateix vespre, els republicans abandonaren l'illa⁸⁵.

Poc a poc, els falangistes dominats pel Marquès de Zayas i assessorats pel Conde Rossi –fins la seva partida el 23 de desembre- es feren amb el poder

---

⁷⁴ Ibid., pàg. 18.

⁷⁵ Cap de l'Aeronàutica Naval de Barcelona. Ibid., pàg. 12.

⁷⁶ Ibid., pàg. 12.

⁷⁷ Els expedicionaris que acompanyaven a Bayo es dedicaren a saquejar la zona i cremar l'església. J. Massot i Muntaner, *La Guerra Civil a Mallorca...*, pàg. 129.

⁷⁸ Aportarien els italians: tres aparells de caça, tres hidros, 12 metralladores i més material bèl·lic. J. Massot i Muntaner, *Mallorca durant la...*, pàg. 20.

⁷⁹ J. Massot i Muntaner, *El primer franquisme a Mallorca. Guerra civil, repressió, exili i represa cultural*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 47.

⁸⁰ *Squadrista* bolonyès. J. Massot i Muntaner, *Aspectes de la Guerra Civil a les Illes Balears*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pàg. 44.

⁸¹ J. Massot i Muntaner, *Arconovaldo Bonaccorsi, el "Conde Rossi"*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2017, pàg. 60.

⁸² Eren falangistes mallorquins i no aviadors italians. J. Massot i Muntaner, "Las etapas de la...", pàg. 6.

⁸³ Es convertiren en l'esquadra personal del Conde Rossi. J. Massot i Muntaner, *Aspectes de la...*, pàg. 104.

⁸⁴ Anomenats així a imitació dels *Arditi della morte*. J. Massot i Muntaner, *El primer franquisme...*, pàg. 47.

⁸⁵ Aquesta retirada causà un gran nombre de pèrdues materials i humanes, a més de donar una mala reputació a Bayo. J. Massot i Muntaner, *La Guerra Civil a Mallorca...*, pàg. 208.

de l'illa⁸⁶ i, a pesar de que els dies de guerra entre el bàndol republicà i el bàndol nacional havien finalitzat a Mallorca, l'illa sofrí una gran repressió, tal i com posteriorment es comentarà. La victòria dels nacionals fou celebrada també per la pròpia Església de Mallorca, dirigida pel Bisbe Josep Miralles, el qual no es pronuncià públicament a favor del bàndol nacional fins el setembre de 1936⁸⁷. A partir d'aquest moment, a les desfilades i discursos en dates assenyalades es podia veure conjuntament el Bisbe de Mallorca i els alts càrrecs militars que governaven l'illa.

Per una altre banda, Mallorca es convertí en una base aeronaval amb zones militars situades a: Son Sant Joan, Alcúdia, Son Bonet, Campos, Palma, Pollença i Sóller⁸⁸ – com a base d'hidros⁸⁹ – i, a part de la presència italiana, no s'ha d'oblidar el protagonisme de la Legió Còndor alemanya, la qual estigué a partir de 1937 al port de Pollença.

Els militars italians tingueren un gran protagonisme a Mallorca. Els enviats de Mussolini es trobaven presents al Born de Palma i s'allotjaven als hotels de la ciutat, entre ells el prestigiós Gran Hotel, mentre que els soldats alemanys eren molt més discrets⁹⁰ i no acabaven de despertar els recels de la població illenca⁹¹.

Tal i com s'ha comentat anteriorment, a part dels dies en els que l'illa va sofrir les lluites entre les tropes republicanes de Bayo i el bàndol nacional, Mallorca sofrí els constants bombardeigs de l'aviació republicana. Durant el mes de juliol⁹², els avions republicans s'encarregaven de llançar proclames i

---

⁸⁶ Ibid., pàg. 25.

⁸⁷ J. Massot i Muntaner, *El bisbe Josep Miralles i l'església de Mallorca: de la dictadura a la guerra civil*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, pàg. 105.

⁸⁸ I. Recalde, *Los submarinos italianos de Mallorca y el bloqueo clandestino a la República: 1936-1938*, Palma, Objeto perdido, 2011, pàg. 5.

⁸⁹ A Sóller hi hauria submarins italians des de 1937. J. Massot i Muntaner, *Mallorca durant la...*, pàg. 43.

⁹⁰ Ibid., pàg. 41.

⁹¹ Molts de pics, els pilots i soldats italians mantingueren relacions amb les mallorquines, tal i com ens expressà Antoni Tarabini-Castellani Cabot, fill d'un dels pilots italians, el qual partí a Roma conjuntament amb al seva esposa mallorquina i el seu fill un pic que acabà la Guerra Civil. Entrevista a Antoni Tarabini-Castellani Cabot, 2 de maig de 2017, oficines de la Fundació Gadeso.

⁹² El 23 de juliol de 1936 es realitzà el primer bombardeig. D. Ginard i Féron, "La Guerra Civil a...", pàg. 29.

diaris de Barcelona⁹³, encara que, a partir d'agost, l'aviació roja atacà l'illa amb la intenció d'afavorir les tropes de Bayo⁹⁴. En canvi, els bombardeigs més destacables a Palma foren els realitzats durant: el 24 de maig, el 31 de maig, l'1 d'agost, el 7 d'octubre i el 7 de desembre de 1937 –a la Porta de Sant Antoni-⁹⁵, entre d'altres.

Mallorca, durant els primers mesos, no comptava amb una suficient defensa antiaèria ni amb un gran nombre de refugis antiaeris, per la qual cosa, es provocaren nombroses morts, ferits i es destruïren parcial o totalment alguns edificis. Posteriorment, es creà una xarxa de refugis antiaeris que eren anunciats als diaris⁹⁶ i es construïren alguns més, com és el cas del refugi de l'Hospital Militar⁹⁷.

A part de les qüestions esmentades, s'ha de destacar la gran repressió que visqué l'illa durant la Guerra Civil. Segons Bartomeu Garí, les etapes de la repressió podrien ser: la fase d'exemplaritat -19 de juliol al setembre de 1936-, la repressió encoberta –setembre de 1936 fins la primavera de 1937- i la repressió institucionalitzada –abril del 1937 fins l'abril de 1939⁹⁸.

Un dels testimonis sobre la situació que patí Mallorca durant aquests anys fou el relatat a *Les Grands Cimentières sous la lune* de Georges Bernanos⁹⁹. Al llarg de la seva obra, l'escriptor francès culpabilitza Bonaccorsi i el Bisbe Miralles¹⁰⁰ de les atrocitats a les que va estar sotmesa la població de l'illa¹⁰¹, a més d'explicar les seves experiències durant la guerra¹⁰².

Moltes de les persones que eren culpabilitzades de no estar a favor del *Movimiento* foren tancades a les diferents presons de l'illa: el Castell de Bellver,

---

⁹³ Tal i com va ocórrer el 26 de juliol. J. Massot i Muntaner, *Els bombardeigs de Mallorca durant la guerra civil: 1936-1938*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, pàg. 17.

⁹⁴ Ibid., pàg. 23.

⁹⁵ Ibid., pàg. 168.

⁹⁶ Els diaris mostraven el llistat de refugis privats que s'oferien. Informació sobre els refugis privats. "Sótanos para refugios". *Correo de Mallorca*, 2295, dijous 6 d'agost de 1936, pàg. 1.

⁹⁷ Construït el 1937 per no haver un refugi proper a la Plaça Espanya. Arxiu Militar Intermig de Balears, CHCMBAC, Comandància d'Obres de Balears, caixa 232, secció 2, f. 1r. Palma, 1937.

⁹⁸ B. Garí, *La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939): memòria d'una eliminació planificada* (Tesi doctoral), 2017, recuperada de: <http://dspace.uib.es/xmlui/handle/11201/148844>

⁹⁹ Estava unit a la Falange i al *Movimiento* i tenia un fill vinculat als *Dragones de la Muerte*. J. Massot i Muntaner, *Mallorca durant la...*, pàg. 30.

¹⁰⁰ J. Massot i Muntaner, *El bisbe Josep Miralles...*, pàg. 125.

¹⁰¹ J. Massot i Muntaner, *Aspectes de la...*, pàg. 70.

¹⁰² J. Massot i Muntaner, *Guerra civil i repressió a Mallorca*, Palma, Hora Nova, 2005, pàg. 23.

Can Mir, la Presó Provincial, el vaixell Jaume I o Can Sales –una de les presons de dones més dures de l'estat i que fou habilitada a un edifici de les *Hermanitas de los Pobres*¹⁰³. Altres foren introduïts en els diferents camps de concentració¹⁰⁴ repartits a l'illa, com els situats a Campos o Alcúdia¹⁰⁵.

Un gran nombre de mallorquins foren afusellats a les cunetes o tàpies dels cementiris i abandonats a les fosses comuns¹⁰⁶ després d'haver-los sotmesos a judici. El Batle de Palma, Emili Darder, fou condemnat a pena de mort¹⁰⁷ al judici que es dugué a terme a l'Escola d'Arts i Oficis, conjuntament amb altres dirigents republicans¹⁰⁸.

Nombrosos republicans decidiren exiliar-se per evitar caure en mans dels falangistes –tal i com va fer Gabriel Alomar- i ho dugueren a terme a través d'un viatge en barca cap a Menorca, partint a Catalunya –com feu Ignasi Ferrtejans¹⁰⁹- o fugint cap a l'Alger¹¹⁰. Altres en canvi, decidiren marxar cap a Europa i caigueren en mans dels nazis, essent tancats en els diversos camps de concentració¹¹¹.

A pesar de que Mallorca no visqué la duresa de la guerra com a altres indrets peninsulars, la vida a l'illa va estar marcada per la por i la angoixa. Els constants bombardejos desestabilitzaren l'ordre de Palma i la repressió i la fam marcaren les vides dels habitants de l'illa de la calma.

---

¹⁰³ D. Ginard i Féron (coord.), *Dona, Guerra Civil i franquisme*, Palma, Documenta Balear, 2011, pàg. 151.

¹⁰⁴ Tal i com explica Gabriel Riera Sorell, molts dels presoners de Can Mir o de la Presó Provincial foren enviats als camps de concentració per deixar espai als nous empresonats. Entrevista a Gabriel Riera Sorell, 15 de maig de 2018, Universitat de les Illes Balears.

¹⁰⁵ J. Massot i Muntaner, *Mallorca durant la...*, pàg. 34.

¹⁰⁶ M. Pérez comenta que fins el 18 de novembre de 1936 foren assassinades unes 5250 persones. D. Ginard i Féron, "La Guerra Civil a...", pàg. 30.

¹⁰⁷ L'execució de la pena de mort s'efectuà el 24 de febrer de 1937 a les 6:30h. A. Company, *Emili Darder Cànaves. El darrer batle republicà de Palma*, Palma, Aquil·les Editorial, 2008, pàg. 201.

¹⁰⁸ J. Massot i Muntaner, *Mallorca durant la...*, pàg. 33.

¹⁰⁹ *Ibid.*, pàg. 47.

¹¹⁰ Magdalena Nebot explicà que després de que la seva mare sortís de Can Sales, partiren a retrobar-se amb el seu pare a Alger mitjançant una barca de bou. Entrevista a Magdalena Nebot Vaquer, 15 de maig de 2018, Universitat de les Illes Balears.

¹¹¹ El desembre de 2018, l'Ajuntament de Palma homenatjà les víctimes represaliades durant la Guerra Civil, que acabaren als camps de concentració nazis. Ajuntament de Palma, *Cultura recupera la memoria de 14 personas residentes en Palma que estuvieron en campos de trabajo durante el nazisme*, 2019, recuperat de: https://www.palma.cat/portal/PALMA/contenedor1.jsp?seccion=s_fnot_d4_v1.jsp&contenido=116757&tipo=8&nivel=1400&titolAjt=no&language=es&codResi=1

5.2 Creació i característiques dels itineraris, introducció.

Els itineraris didàctics s'han creat tenint en compte la mancança de rutes sobre la Guerra Civil que existeixen a la ciutat de Palma. A més, s'ha considerat important destinar aquests itineraris als alumnes de 4t d'ESO, els quals, per manca de temps, no solen arribar a estudiar les característiques del conflicte bèl·lic a nivell de les Illes Balears.

Per confeccionar ambdós itineraris, s'ha consultat la bibliografia adient que tractés el conflicte dins l'àmbit mallorquí i s'han seleccionat els indrets de Palma que jugaven un paper fonamental durant el desenvolupament de la Guerra Civil. Un pic elegits els diferents llocs, s'ha volgut agrupar-los en dos grups, desenvolupant així els dos itineraris, amb la intenció de crear dues rutes que poguessin reflectir dos aspectes fonamentals de la guerra a la ciutat: "Aspectes generals de la Guerra Civil (1936-1939)" i "La repressió i violència durant la Guerra Civil (1936-1939)". Al primer itinerari trobem els indrets que fan referència a les institucions de poder o a diferents personatges importants, mentre que al segon itinerari hi podem trobar les presons utilitzades durant la guerra, els refugis establerts a la ciutat o els indrets on es cometeren actes repressius en contra de les persones vinculades amb la Segona República.

D'aquesta forma, un pic que es tenien els itineraris proposats, es duugué a terme la realització de les activitats destinades als alumnes per preparar la sortida –exercicis creats per a les sessions anteriors, posteriors i pel propi itinerari¹¹²- i, a més, s'ha considerat necessari elaborar un quadern pel professorat¹¹³, on hi apareguin les diferents pautes per guiar l'itinerari i les diverses rúbriques que serviran per avaluar la feina dels alumnes.

Així doncs, els itineraris didàctics servien per fomentar l'aprenentatge significatiu entre els alumnes, motivar-los i incitar-los a protegir el patrimoni històric que es troba a la seva pròpia ciutat. A més, amb el tipus d'activitats que s'han plantejat, hem cercat utilitzar diferents dinàmiques dins l'aula i s'ha procurat induir els estudiants dins el mètode històric que utilitzen els historiadors, a partir de la feina pautaada sobre les diferents fonts primàries¹¹⁴.

---

¹¹² Vegeu annexos: 8.2, 8.3, 8.4, 8.5 i 8.6.

¹¹³ Vegeu annex 8.7.

¹¹⁴ La majoria de les fonts primàries s'adjuntaran en el seu format original, no es transcriuran.

5.3 Proposta didàctica dels dos itineraris didàctics.

Ambdós itineraris proposats es basen en el període de la Guerra Civil (1936-1939) dins la ciutat de Palma i estan dirigits als alumnes de 4t d'ESO. En un primer moment, es va considerar realitzar un sol itinerari didàctic, però al veure la gran quantitat d'indrets que s'havien seleccionat, es decidí dividir els diferents llocs en dues rutes distintes: una que reflectís moments essencials durant el conflicte bèl·lic i una altre que es focalitzés en els moments de violència i repressió que es visqueren dins la pròpia ciutat.

Allò més adient seria poder dur a terme els dos itineraris, encara que, com som conscients de la gran dificultat que suposa treure els alumnes de les aules, també hem previst la possibilitat de realitzar només un itinerari, segons els interessos dels docents i dels estudiants. De totes formes, ambdós itineraris es basen en les mateixes característiques, l'única cosa que varia són els indrets elegits i la tipologia d'activitats creades.

Aquests dos itineraris s'inseririen a una unitat didàctica on s'hauria d'explicar: la Segona República i la Guerra Civil, tant a l'entorn peninsular com al balear¹¹⁵. La primera sessió estaria focalitzada en la realització d'una activitat inicial, l'explicació del període contemporani que s'explicarà –activitat de desenvolupament- i la duta a terme d'una activitat de consolidació. A la segona sessió s'explicaria la Segona República –activitat de desenvolupament- i es farien les activitats de consolidació i a la tercera sessió es desenvoluparia la Guerra Civil a la Península –activitat de desenvolupament- amb les seves activitats de consolidació corresponents.

A partir de la quarta sessió es realitzaria la feina programada per treballar els itineraris. S'utilitzarien sis sessions per desenvolupar l'activitat anterior a l'itinerari, una sessió per realitzar el propi itinerari –en el cas en el que només s'hagi triat fer una ruta- i s'utilitzaran dues sessions més per dur a terme les activitats posteriors a l'itinerari. D'aquesta forma, en total l'itinerari s'introduiria en una unitat didàctica de dotze sessions, encara que dins aquest

---

¹¹⁵ La creació d'aquesta unitat didàctica seria orientativa, no té per què estar inserit l'itinerari a una unitat didàctica amb aquestes característiques, sinó que seria suficient amb que els alumnes haguessin vist els continguts corresponents abans de realitzar l'itinerari.

treball només en desenvoluparem nou sessions, a partir de la quarta sessió programada dins la unitat didàctica.

Les activitats prèvies creades¹¹⁶ es basen en una modalitat de treball cooperatiu: el grup d'experts; les activitats a realitzar durant l'itinerari –tant per l'itinerari d'aspectes generals¹¹⁷ com per l'itinerari sobre repressió i violència¹¹⁸– estan basades en el treball en grup i, aquells exercicis corresponents a les activitats posteriors a l'itinerari¹¹⁹ es duran a terme de forma individual.

D'aquesta forma, tant l'itinerari “Aspectes generals de la Guerra Civil (1936-1939)” com el titulat “La repressió i la violència durant la Guerra Civil (1936-1939)” s'insereixen dins el bloc 5 – l'Època d'Entreguerres (1919-1945)- del currículum de l'assignatura de Geografia i Història referent a 4t d'ESO. Els continguts que es treballarien als itineraris serien: la Segona República a Espanya i la Guerra Civil espanyola. Els criteris d'avaluació vinculats a aquestes rutes serien: “conèixer i comprendre els esdeveniments, les fites i els processos més importants del període d'entreguerres, o les dècades 1919-1939, especialment a Europa i estudiar les cadenes causals que expliquen la jerarquia causal en les explicacions històriques sobre aquesta època i com es connecten amb el present”. Pel que fa referència als estàndards d'aprenentatge avaluable hi podríem destacar: “analitzar interpretacions diverses de fonts històriques i historiogràfiques de procedència diferent i explicar les causes de la Guerra Civil espanyola e el context europeu i internacional”¹²⁰.

5.3.1. Itinerari: *Aspectes generals de la Guerra Civil (1936-1939)*¹²¹.

- **Títol.** Aspectes generals de la Guerra Civil (1936-1939).
- **Tema del currículum i de la programació que es treballaria.** La Segona República a Espanya i la Guerra Civil espanyola, bloc 5¹²².
- **Nivell.** 4t d'ESO.

---

¹¹⁶ Vegeu annex 8.2.

¹¹⁷ Vegeu annex 8.3.

¹¹⁸ Vegeu annex 8.4.

¹¹⁹ Vegeu annexos 8.5 i 8.6.

¹²⁰ Decret 34/2015, de 15 de maig.

¹²¹ Per saber exactament de què es compona l'itinerari, vegeu annex 8.3.

¹²² Decret 34/2015, de 15 de maig.

- **Objectius didàctics.** Els següents objectius estan referits a les activitats prèvies, les plantejades durant l'itinerari que analitzem i les posteriors a l'itinerari.
  - Conèixer els esdeveniments ocorreguts el 19 de juliol de 1936 a Palma.
  - Identificar els personatges vinculats al *Movimiento*.
  - Analitzar les ajudes aportades per les potències feixistes i examinar quina va ser la seva vertadera funció durant la guerra.
  - Comentar quin fou el suport que donà l'Església al bàndol nacional.
- **Continguts.** Els continguts fan referència a les activitats prèvies, les plantejades durant l'itinerari que analitzem i les posteriors a l'itinerari.
  - Com a **continguts conceptuals** hi podem trobar:
    - L'esclat de la Guerra Civil a Mallorca.
    - Esdeveniments destacables durant el 19 de juliol de 1936.
    - El desenvolupament de la Guerra Civil durant els primers dies de juliol.
    - L'ajuda aportada pels feixismes europeus i la presència dels soldats alemanys i italians a Palma.
    - La presència d'alguns personatges importants a favor o dins el bàndol nacional.
  - Com a **continguts procedimentals** hi establiríem:
    - Adquisició d'un vocabulari històric específic del període.
    - Anàlisi del vocabulari específic referent a l'època a partir d'una cançó del període estudiat.
    - Obtenció d'informació i anàlisis a partir de fotografies de l'època.
    - Interpretació d'informació i anàlisis a partir de mapes històrics.
    - Lectura, anàlisi i comentari de fonts escrites originals de l'època (textos, notícies, discursos).
    - Lectura, anàlisi i comentari de fonts escrites que tracten sobre l'època a estudiar.
    - Visualització, anàlisi i comentari d'audiovisuals on apareixen gravats testimonis de l'època.

- Realització de mapes conceptuals.
- Elaboració d'esquemes.
- Recerca d'informació i realització d'una presentació a l'aula.
- Com a **continguts actitudinals** hi podem mencionar:
  - Defensa del patrimoni històric situat a la ciutat.
  - Esperit crític davant les accions que propiciaren el cop d'estat i el posterior conflicte fratricida.
  - Valoració del treball fet pels companys per aconseguir un resultat òptim durant les respostes a les activitats.
- **Competències**¹²³. A continuació, mitjançant la utilització d'una taula indicarem quines competències es treballen a cada sessió –incloent les sessions anteriors i posteriors a l'itinerari.

Competències generals	1	2	3	4	5	6	7	8	9 ¹²⁴
Comunicació lingüística.	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Competència matemàtica i competències bàsiques en ciència i tecnologia.	X	X	X		X	X		X	X
Competència digital.	X	X	X	X	X		X	X	X
Aprendre a aprendre.	X			X	X		X		
Competències socials i cíviques.		X	X					X	X
Sentit d'iniciativa i esperit emprenedor.		X	X	X	X			X	X
Consciència i expressions culturals.							X		

- **Temporització.** Dins aquest punt, indicarem les activitats que s'inseriran dins les sessions referents a: la preparació, la duta a terme de l'itinerari i la reflexió pòstuma a la sortida. D'aquesta forma, deixarem de banda les suposades tres sessions on s'introduirà la unitat i s'explicaran els continguts vinculats a la Segona República i la Guerra Civil a la Península.

¹²³ Les competències que es citen han estat extretes del currículum de Geografia i Història referent al curs de 4t d'ESO. Ibid.

¹²⁴ Aquests nombres corresponen al nombre de la sessió en la que es treballaran les corresponents competències generals, comptant a partir de la primera sessió dedicada a les activitats prèvies a l'itinerari.

Temporització de les activitats d'ensenyament - aprenentatge	
1a Sessió	<p>Activitat inicial (del minut 5 al minut 35). Visualització de: IB3 Televisió. (2018). Memòria i oblit d'una guerra [Cap. 2] - Palma, el trencament de la pau.</p> <p>Activitat de desenvolupament (del minut 35 al 50). Presentació de l'itinerari, repartiment dels dossiers, indicació dels grups bàsics per fer feina i explicació dels trets bàsics de la Guerra Civil a Palma.</p> <p>Activitats de consolidació (del minut 50 al 55). Inici de la feina grupal mitjançant el grup d'experts.</p>
2a Sessió	<p>Activitat de consolidació (del minut 5 al 15). Recapitulació d'allò comentat a la sessió anterior.</p> <p>Activitat de desenvolupament/consolidació (del minut 15 al 55). Investigació dins els grup d'experts de cada tema assignat.</p>
3a Sessió	<p>Activitat de consolidació (del minut 5 al 15). Recordatori del que es va fer durant la sessió anterior.</p> <p>Activitat de desenvolupament/consolidació (del minut 15 al 55). Investigació dins els grups d'experts sobre cada tema assignat.</p>
4a Sessió	<p>Activitat de consolidació (del minut 5 al 15). Resum del que es va fer durant la sessió anterior i indicacions per col·locar-se amb els grups base assignats.</p> <p>Activitat de desenvolupament/consolidació (del minut 15 al 55). Explicació de les investigacions –realitzades amb els grups d'experts corresponents- per part de cada un dels membres del grup base i inici de la realització d'un <i>Power Point</i>.</p>
5a Sessió	<p>Activitat de consolidació (del minut 5 al 15). Recordatori d'allò fet durant la sessió anterior.</p> <p>Activitat de desenvolupament/consolidació (del minut 15 al 55). Continuació de la realització del <i>Power Point</i> i preparació de les presentacions dels grups base.</p>
6a Sessió	<p>Activitat de consolidació (del minut 5 al 15). Recordatori d'allò fet durant la sessió anterior i indicació sobre l'ordre en el que es durant</p>

	<p>les presentacions de cada grup base.</p> <p>Activitat de desenvolupament/consolidació (del minut 15 al 55). Realització de les presentacions de cada grup base i coavaluació entre els propis companys.</p>
7a Sessió ¹²⁵	<p>Activitat de consolidació (del minut 5 al 15). Passar llista, repartir els dossiers per a la sortida didàctica i preparació dels alumnes per marxar cap al centre de Palma.</p> <p>Activitat de desenvolupament/consolidació (6 hores). Realització de la sortida didàctica i ompliment de les fitxes que componen el nou dossier per part dels diferents grups base¹²⁶.</p>
8a Sessió	<p>Activitat de consolidació (del minut 5 al 15). Recordar allò observat durant l'itinerari i recollida dels dossiers. Entrega dels nous dossiers¹²⁷ i explicació de la nova feina que s'haurà de fer de forma individual.</p> <p>Activitat de desenvolupament/consolidació (del minut 15 al 55). Realització individual del dossier proporcionat.</p>
9a Sessió	<p>Activitat de consolidació (del minut 5 al 15). Resum sobre allò realitzat a la sessió anterior.</p> <p>Activitat de desenvolupament/consolidació (del minut 15 al 55). Duta a terme de forma individual el dossier proporcionat.</p>

- **Metodologia.** El que a continuació mencionarem, seran aspectes vinculats amb les sessions anteriors a l'itinerari, la pròpia sessió destinada a la sortida didàctica i les dues sessions posteriors a la realització de l'itinerari. La metodologia que hem proposat és aquella que, segons el nostre criteri, fomenta l'aprenentatge significatiu dels alumnes, propiciant que els propis estudiants siguin agents actius al llarg del seu procés d'aprenentatge.

¹²⁵ Si el docent triés per fer els dos itineraris proposats, hauríem d'afegir una altre sessió similar a aquesta per dur a terme l'altre itinerari mencionat.

¹²⁶ Per observar les indicacions detallades sobre com es durà a terme la sortida didàctica, vegeu annex 8.1.1.

¹²⁷ Hi podem trobar el dossier ordinari i aquell destinat als alumnes NESE. Vegeu annexos 8.5 i 8.6.

Les sis primeres sessions corresponen a les activitats prèvies a l'itinerari. La primera classe mostra una dinàmica diferent a les sessions següents, ja que es presentarà l'itinerari –s'observarà el nivell de coneixement de l'alumne- i s'explicaran les diferents dinàmiques que es seguiran al llarg de les següents sessions. Es visualitzarà un documental per introduir el tema als alumnes i s'indicaran els grups base –quatre alumnes- amb els que faran feina durant les properes classes. Un cop realitzada la divisió dels grups, es demanarà que els joves s'ajuntin amb els seu grup d'experts per iniciar la investigació del tema assignat.

Durant les dues següents sessions, els alumnes agrupats en els grups d'experts es dedicaran a investigar els diferents fets que es troben enllaçats amb el tema que se'ls hi ha proporcionat¹²⁸. Aquesta dinàmica segueix el mètode per descobriment¹²⁹, ja que permetrà als joves relacionar els coneixements proporcionats amb el material presentant i les seves pròpies investigacions¹³⁰.

A aquestes primeres classes, els alumnes faran feina amb els seus portàtils dins l'aula, el dossier proporcionat, el seu quadern i bolígrafs per fer les anotacions pertinents.

A partir de la quarta sessió els alumnes es reuniran amb els grups base i cada un explicarà allò descobert durant la seva estància amb els grup d'experts. Novament, els alumnes faran feina amb els seus portàtils, els possibles fulls que necessitin i hauran d'omplir les fitxes que es troben al primer dossier.

La cinquena sessió estarà marcada per la realització d'un *Power Point* que haurà d'exposar cada grup base i, durant la sisena classe es duran a terme les diferents presentacions. A aquesta sessió s'utilitzarà la pantalla de l'aula, el projector i l'ordinador i els alumnes hauran de prendre apunts i coavaluar els seus companys a partir de les fitxes del primer dossier.

A la setena sessió es durà a terme l'itinerari per Palma. Els alumnes treballaran amb els seus grups base i hauran d'omplir un nou dossier

---

¹²⁸ Vegeu annex 8.2.

¹²⁹ J. Prats (coord.), *Didáctica de la Geografía...*, pàg. 55.

¹³⁰ *Ibid.*, pàg. 57.

proporcionat. A mesura que s'expliquen els indrets que conformen l'itinerari, els alumnes, després de les explicacions del docent, hauran de completar les activitats del dossier mitjançant un bolígraf i podran donar resposta a partir d'allò observat i après o podran utilitzar el seu mòbil per consultar Internet. De totes formes, en aquest cas, cada alumne dins el seu grup tindrà un càrrec a desenvolupar, per la qual cosa, les feines a fer per cada un dels alumnes estaran molt marcades.

A la vuitena sessió es reflexionarà sobre allò vist durant l'itinerari i es donarà un nou dossier, el qual s'haurà de completar de forma individual. Aquest pic, el dossier es donarà en format digital únicament i es permetran dues sessions dins l'aula perquè cada alumne el pugui anar realitzant. Les respostes es podran fer damunt l'arxiu proporcionat, per la qual cosa, els joves només necessitaran el seu portàtil.

Suposant que els alumnes tenen un *Classroom*, es penjaran tots els dossiers perquè els joves els hi puguin mirar quan vulguin, encara que, els dos primers dossiers també es proporcionaran en paper, ja que considerem que és molt més pràctic a l'hora de treballar amb ells.

Les activitats que componen els dossiers estan basades en: texts, articles de premsa, fotografies, plànols i actes de l'època, a més d'audiovisuals que tracten la temàtica o documentació actual que fa referència a la memòria històrica.

Els alumnes sempre treballaran en petit grup –quatre persones que conformen el seu grup base-, durant la 2a i 3a sessió faran feina en grups d'experts i a les dues darreres sessions treballaran de forma individual. Mentre tant, el professor serà un simple guia i ajudarà l'alumne a desenvolupar els coneixements adients.

Tal i com hem comentat a l'inici de l'apartat, els alumnes NESE estaran introduïts sense problemes en els grups base i, en el cas en el que hi hagi un nombre d'alumnes insuficient per fer un nou grup, aquests aniran a reforçar els grups en els que hi hagi estudiants NESE. Com els dos primers dossiers es faran de forma grupal, no es mostrarà cap tipus d'adaptació, encara que al darrer dossier es proporcionaran una sèrie

d'adaptacions pels alumnes NESE, per tal de potenciar la inclusivitat i promoure al màxim el desenvolupament de les seves competències i habilitats. Per una altra banda, si a l'aula tenim alumnes amb necessitats específiques de mobilitat, aquests podran venir sense problemes a la sortida didàctica, ja que procurarem anar per indrets bastant amples i no accedirem dins cap edifici.

D'aquesta forma, mitjançant el treball cooperatiu i el treball individual, els alumnes podran assolir i ampliar coneixements, a més d'apreciar una part de la història de l'indret en el que viuen i valorar el patrimoni històric que es troba a la seva ciutat.

- **Desenvolupament de les activitats.** Dins aquest apartat es parlarà dels objectius que marquen les activitats proposades al llarg dels dossiers¹³¹. La primera activitat plantejada és la visualització del vídeo: IB3 Televisió. (2018). Memòria i oblit d'una guerra [Cap. 2] - Palma, el trencament de la pau. L'objectiu és observar quins esdeveniments marcaren la Guerra Civil a Palma.
  - **Dossier d'activitats prèvies per a la preparació de l'itinerari**¹³². Aquest dossier proporciona material per desenvolupar les investigacions sobre: el cop d'estat del 19 de juliol i els moments previs, les accions de Bayo, la presència de l'ajuda estrangera i la repressió a Palma. Cada un d'aquests temes serà desenvolupat per un grup d'experts i, posteriorment, els descobriments es posaran en comú al grup base on hi estigui cada alumne.

Els materials proporcionats són: una breu explicació del tema a desenvolupar, una llista de personatges importants, tres documents complementaris –articles de premsa de l'època- i recursos didàctics.

La dinàmica que ve guiada pel present dossier té l'objectiu de: descriure els diferents esdeveniments que són fonamentals per entendre la Guerra Civil a Palma i propiciar la investigació per part dels alumnes per així introduir-los en el mètode històric.

---

¹³¹ Per tal d'observar les diferents activitats de les quals parlem, vegeu annexos 8.2, 8.3, 8.5 i 8.6.

¹³² Vegeu annex 8.2.

- **Dossier *Aspectes generals de la Guerra Civil (1936-1939)***¹³³. La primera activitat té l'objectiu de mostrar la vida d'un dels exiliats de la guerra, Gabriel Alomar. El segon exercici té l'objectiu de reflexionar sobre els fets ocorreguts a l'estació del Tren de Sóller. La tercera activitat presenta l'objectiu de provar el poder de Joan March durant la Guerra Civil. El quart exercici presenta l'objectiu d'identificar les funcions de la Legió Còndor a Mallorca i la cinquena activitat mostra l'objectiu de distingir les diferents dictadures europees que hi governaven durant els anys de la Guerra Civil.

Pel que fa a la sisena activitat, aquesta té l'objectiu d'exposar les diferències que sofreix el patrimoni històric al llarg del temps. El setè exercici mostrarà l'objectiu d'identificar el paper dels italians durant la seva estada a Palma. La vuitena activitat té l'objectiu d'explicar els fets anteriors al cop d'estat del 19 de juliol. La novena activitat proposa l'objectiu d'interpretar els fets quotidians de la ciutat trastocats per la presència italiana. La desena activitat té l'objectiu de reflectir els fets succeïts a la matinada del 19 de juliol. L'onzè exercici presenta l'objectiu d'enunciar les ordres donades per Goded el 19 de juliol i, la dotzena activitat té l'objectiu de relacionar el poder de l'Església amb el bàndol nacional.

- **Dossier d'activitats posteriors a l'itinerari**¹³⁴. Les activitats plantejades dins aquest dossier s'han de realitzar de forma individual i mostren els següents objectius.

La primera activitat presenta l'objectiu de sintetitzar el canvi de poder que es dugué a terme el mateix dia del cop d'estat. El segon exercici mostra l'objectiu de descriure les relacions de poder entre els alts comandaments de la Falange i l'Església. La tercera activitat té l'objectiu d'explicar el paper del Conde Rossi a Palma durant la seva estada. El quart exercici presenta l'objectiu de reflexionar sobre la interpretació de la memòria històrica i la cinquena activitat, té l'objectiu

---

¹³³ Vegeu annex 8.3.

¹³⁴ Vegeu annexos 8.5 i 8.6.

d'exposar l'agraïment el bàndol nacional a l'ajuda prestada per la Legió Còndor.

La sisena activitat mostra l'objectiu de comentar el gran entramat de refugis que es troben a la ciutat de Palma. La setena activitat té l'objectiu de reproduir els fets vinculats a la repressió duta a terme a la ciutat. El vuitè exercici té l'objectiu de recordar una de les penes de mort més importants de la guerra, la novena activitat presenta l'objectiu de resumir les experiències de les preses de Can Sales i, finalment, la desena activitat té l'objectiu de mostrar els darrers estudis realitzats al Castell de Bellver per esclarir quins foren alguns dels presoners que hi estigueren tacats allà durant els anys del conflicte bèl·lic.

- **Materials i recursos didàctics.** Els materials necessaris es dividiran en aquells utilitzats pel docent i els emprats pels alumnes.
  - **Materials que necessitarà el docent.** En aquest cas, el docent haurà de disposar dels dossiers, tant en format on-line com en paper –sobretot pel que fa referència al dossier de les activitats prèvies i el de les activitats de l'itinerari- i, dins l'aula, necessitarà: el projector, la pantalla, l'ordinador que pugui haver dins la classe i el sistema d'àudio.
  - **Materials necessaris pels alumnes.** Pel que fa referència al material que necessiten per utilitzar dins l'aula hi destaquem: els bolígrafs, quaderns, ordinadors portàtils i els dossiers proporcionats pel professor. Durant l'itinerari, necessitaran un dossier per grup, bolígrafs i, si els alumnes ho troben convenient, podran utilitzar els seus telèfons mòbils per cercar qualche informació determinada, encara que no és necessari aquest darrer element.
  - **Recursos didàctics.** Al dossier d'activitats prèvies a l'itinerari, hi ha un recull de recursos didàctics –tant bibliografia com webgrafia- que els alumnes podrien utilitzar¹³⁵.

---

¹³⁵ Vegeu pàgines 93, 99, 104, 105, 109 i 110.

- Balears. (2019). *Memoria Civil, Mallorca en guerra (1936-1939)*. Recuperat el 23/06/19 de: <https://www.fideus.com/index%20final.htm>
  - Fotos Antiguas de Mallorca. (2013). El Conde Rossi y la represión fascista en Mallorca [Vídeo]. Recuperat el 23/06/19 de: <https://www.youtube.com/watch?v=cUfWcMSCOjg>
  - Gran Enciclopèdia Catalana. (2019). *Enciclopèdia.cat*. Recuperat el 23/06/19 de: <https://www.enciclopedia.cat/>
  - IB3 Televisió. (2018). Memòria i oblit d'una guerra [Vídeo]. Recuperat el 23/06/19 de: https://www.youtube.com/watch?v=R_gPcfVVqRY&list=PL559BzICMZIDEM5Xk97y32IMes1vXXQt9
  - Massot i Muntaner, J. (1976). *La Guerra Civil a Mallorca*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- **Relació cost i benefici.** Pel que fa referència al cost temporal, en aquest cas, podem mencionar les hores de sessió dedicades a la preparació de l'itinerari, per la qual cosa, són nou sessions: vuit hores per desenvolupar les activitats programades més sis hores en les que es durà a terme l'itinerari¹³⁶, en total, un cost de 14 hores per realitzar l'itinerari amb els alumnes.

Si focalitzem en el cost econòmic, aquest ve marcat per: les fotocòpies a realitzar dels dossiers –dos dossiers per cada alumne-, l'electricitat emprada per l'ordinador, el projector i el sistema d'àudio de l'aula, el cost dels portàtils dels alumnes i, finalment, els quaderns i bolígrafs que els estudiants vulguin utilitzar.

Pel que fa referència al benefici didàctic, aquest és bastant elevat: els alumnes podran conèixer els fets que succeïren a Palma durant la Guerra Civil a partir dels seus propis descobriments, consultaran fonts primàries de l'època, treballaran de forma individual i en grup i podran desenvolupar les seves habilitats a partir de les nombrosos activitats proposades.

---

¹³⁶ En el cas en el que el docent vulgui realitzar els dos itineraris proposats, el cost serà de dotze hores: sis per un itinerari i sis per un altre.

- **Valoració de l'activitat.** Pel que fa referència als aspectes positius, podem mencionar que els alumnes reforçaran els seus coneixements sobre la Guerra Civil a Palma i treballaran amb fonts primàries, a partir de la transposició didàctica d'aquestes.

De totes formes, com a elements negatius, podem trobar que els alumnes no puguin complir amb la temporització establerta i hagin de fer les feines a casa, a més, poden tenir dificultats per respondre a les diferents activitats per manca d'informació o, durant la realització dels itineraris, els hi pot mancar els temps per posar-se d'acord entre els companys i contestar les preguntes de forma adient.

- **Avaluació.** A continuació explicarem quin tipus d'avaluació es durà a terme¹³⁷.

Per realitzar l'avaluació, es tindran en compte els continguts: conceptuals, procedimentals i actitudinals i, es tindrà com a finalitat, aconseguir els objectius mencionats anteriorment.

- **Avaluació inicial (0%).** Consistirà en la visualització d'un vídeo amb la intenció d'introduir els fets inicials de la Guerra Civil a Palma.
- **Avaluació formativa (70%).**
  - **Actitud respecte a la matèria i temàtica (5%).** Es realitzarà la tècnica d'observació mitjançant una escala d'observació. S'avaluaran els procediments i les actituds dels alumnes i es durà a terme en qualsevol moment.
  - **Tasques dins l'aula (5%).** Es realitzarà la tècnica d'observació mitjançant una llista de control. S'avaluaran els procediments i les actituds i es durà a terme en qualsevol moment.
  - **Dossier d'activitats prèvies a l'itinerari (10%).** Els alumnes dins el primer dossier hauran d'haver completat les fitxes corresponents a més de prendre nota sobre allò descobert durant la seva estada amb els grups d'experts. Es realitzarà amb la tècnica de revisió de tasques, mitjançant una guia i fitxa de registre. Es farà abans de

---

¹³⁷ Per observar les diferents rubriques, vegeu a partir de la pàgina 226.

dur a terme l'itinerari didàctic i s'avaluaran conceptes, procediments i actituds, de forma individual.

- **Prova oral (20%).** Es durà a terme mitjançant l'exposició de la presentació en *Power Point* que els alumnes hauran preparat. L'avaluació es realitzarà de forma individual i es tindran en compte els conceptes i procediments. Es durà a terme abans de l'itinerari.
- **Coavaluació entre els alumnes (10%).** Els alumnes al primer dossier hauran d'avaluar els seus companys, per la qual cosa, es recollirà la fitxa corresponent i es tindran en compte les puntuacions donades entre els alumnes. Es durà a terme abans de l'itinerari didàctic.
- **Dossier d'activitats durant l'itinerari didàctic (20%).** L'avaluació es durà a terme a partir de la revisió de les tasques, recollint el dossier d'activitats posteriors a l'itinerari, el qual s'haurà realitzat de forma grupal. S'avaluaran els conceptes i els procediments mitjançant una fitxa de registre i es durà a terme al final de la fase d'aprenentatge.
- **Avaluació final/sumativa (30%).**
  - **Dossier d'activitats posteriors a l'itinerari (30%).** L'avaluació es durà a terme a partir de la revisió de les tasques, recollint el dossier d'activitats posteriors a l'itinerari, el qual s'haurà realitzat de forma individual. S'avaluaran els conceptes i els procediments i es durà a terme al final de la fase d'aprenentatge.

5.3.2 Itinerari: *La repressió i la violència durant la Guerra Civil (1936-1939)*¹³⁸.

Abans de començar a desenvolupar les diferents qüestions vinculades amb aquest segon itinerari creat, volem comentar alguns elements que considerem essencials per entendre el present treball.

L'anterior itinerari i aquest que comentem estan destinats a un mateix curs, és a dir, van dirigits a alumnes de 4t d'ESO i, com som conscients de la

---

¹³⁸ Per saber exactament de què es compona l'itinerari, vegeu annex 8.4.

manca de temps i de la gran problemàtica que suposa extreure els estudiants de les aules, durant tot el treball només hem parlat de fer un únic itinerari, a elecció del docent.

A pesar d'aquesta qüestió, el que considerem més adient seria poder dur a terme ambdós itineraris, ja que cada un d'ells es focalitza en tractar temes diferents sobre la Guerra Civil a Palma. Per aquesta raó, a la temporització del primer itinerari, apareix com a peu de pàgina la possibilitat de dur a terme dues sessions destinades a realitzar els dos itineraris, augmentat així el nombre de sessions dedicades a la preparació i realització de les rutes, passant de nou a deu sessions, ocupant la setena i vuitena sessió amb la realització dels itineraris.

Tal i com es podrà apreciar a continuació, el que farem serà desenvolupar els mateixos punts comentats a l'explicació de l'itinerari anterior. De totes formes, al llarg del darrer apartat, s'ha fet referència a les característiques del primer itinerari, de les activitats prèvies i de les activitats posteriors a la sortida didàctica.

D'aquesta forma, dins aquest nou apartat no tornarem a repetir els aspectes que comparteix aquest itinerari amb l'itinerari primer, ni tornarem a comentar les característiques de les activitats prèvies i posteriors, perquè considerem que és innecessari mencionar i repetir les mateixes qüestions i característiques, per la qual cosa, dins aquesta secció només ens focalitzarem en desenvolupar aquest segon itinerari, quan considerem que els aspectes a desenvolupar són els mateixos que ja hem comentat anteriorment, indicarem al lector la pàgina on es troben les respostes per a cada apartat.

- **Títol.** La repressió i la violència durant la Guerra Civil (1936-1939).
- **Tema del currículum i de la programació que es treballaria.** La Segona República a Espanya i la Guerra Civil espanyola, bloc 5¹³⁹.
- **Nivell.** 4t d'ESO.
- **Objectius didàctics.** Els següents objectius estan referits a l'itinerari que analitzem.

---

¹³⁹ Decret 34/2015, de 15 de maig.

- Definir i analitzar quin tipus de repressió s'utilitzà a Palma al llarg de la guerra.
- Identificar les diferents presons establertes a la ciutat i analitzar quines foren les condicions de vida que hi havia dins elles.
- Aprofundir sobre quin tipus de defensa antiaèria hi havia a la ciutat.
- Entendre i analitzar el paper de la por dins la societat mallorquina.
- **Continguts.** Els continguts fan referència només a les activitats que conformen l'itinerari.
  - Com a **continguts conceptuals** hi podem trobar:
    - La repressió a Palma durant la Guerra Civil.
    - Les diferents presons establertes a la ciutat durant el conflicte bèl·lic.
    - Les condicions de vida de les persones represaliades.
    - Els bombardeigs duts a terme a Palma durant la guerra i la defensa antiaèria establerta a la ciutat.
    - Les conseqüències de la repressió a la població de la ciutat.
  - Com a **continguts procedimentals** hi establiríem:
    - Adquisició d'un vocabulari històric específic del període.
    - Recopilació d'informació a partir de l'observació d'algunes plaques commemoratives col·locades a la ciutat.
    - Obtenció d'informació i anàlisi a partir de fotografies de l'època.
    - Interpretació d'informació i anàlisi a partir de mapes històrics.
    - Interpretació de les dades i anàlisi a partir de plànols d'edificis o de la pròpia ciutat.
    - Lectura, anàlisi i comentari de fonts escrites originals de l'època (textos, notícies, discursos, recull de memòries).
    - Lectura, anàlisi i comentari de fonts escrites que tracten sobre l'època a estudiar.
    - Visualització, anàlisi i comentari d'audiovisuals on apareixen gravats testimonis de l'època.
    - Realització de mapes conceptuals.
    - Elaboració d'esquemes.

- Com a **continguts actitudinals** hi podem mencionar:
  - Apreciació dels esforços de la ciutat per mantenir el patrimoni històric.
  - Respecte sobre els diferents estudis que promouen l'establiment de plaques commemoratives a la ciutat.
  - Solidaritat enfront les víctimes de la repressió.
- **Competències.** En aquest cas, no tornarem a comentar les competències que es treballen a les diferents sessions¹⁴⁰, ja que aquest segon itinerari també es duria a terme a la setena sessió i treballaria les mateixes competències que es treballen amb el primer itinerari. De totes formes, si es volguessin realitzar ambdós itineraris, només faria falta afegir una sessió més, en aquest cas la vuitena, on es mostrarien les mateixes competències que a la setena sessió. La sessió novena i desena serien les utilitzades per dur a terme les activitats posteriors a l'itinerari.
- **Temporització.** Novament, tal i com hem anunciat al darrer punt, en aquest cas no tornarem a comentar la temporització creada¹⁴¹. L'itinerari segueix les mateixes pautes que seguia el primer itinerari comentat i, en el cas d'afegir una nova sessió per dur a terme ambdós itineraris, aquesta vuitena sessió –tal i com hem explicat- copiaria tal qual el model establert per a la setena sessió.
- **Metodologia.** Dins aquest punt no comentarem res nou¹⁴², excepte una qüestió que es trobaria vinculada als alumnes NESE. Si dins l'aula tenim alumnes amb necessitats específiques de mobilitat, aquests podran venir a la sortida didàctica, encara que aquests estudiants no podrien entrar dins el propi refugi militar, encara que sí que podrien accedir a les altres sales de l'edifici i a les instal·lacions del Castell de Bellver.
- **Desenvolupament de les activitats.** Dins aquest apartat només farem menció a les activitats vinculades a l'itinerari tractat.

---

¹⁴⁰ Per observar les competències que es treballen, vegeu pàgina 36.

¹⁴¹ Per observar la temporització creada, vegeu pàgines 37 i 38.

¹⁴² Per observar la metodologia que es seguirà, vegeu pàgines 38, 39, 40 i 41.

- **Dossier *La repressió i la violència durant la Guerra Civil (1936-1939)***¹⁴³. La primera activitat presenta com a objectiu mostrar quina va ser la història de la presó de Can Sales. La segona activitat té com a objectiu reconèixer quines foren algunes de les víctimes de la repressió a Palma i reflectir quin és el tracte que dóna l'Ajuntament a la història de la ciutat. El tercer exercici cerca com a objectiu exposar quines eren les intencions de crear un refugi a l'Hospital Militar i quines característiques presentava aquest. La quarta activitat té com a objectiu descriure com es duïen a terme els judicis de les persones represaliades i, la cinquena activitat cerca provar quin fou el paper de la Casa del Poble durant la guerra.

Pel que fa a la sisena activitat, aquesta pretén reproduir les experiències d'un dels presoners de Can Mir i el setè exercici té com a objectiu mostrar la vida a la Presó Provincial. La vuitena activitat presenta l'objectiu d'indicar quins foren alguns dels bombardeigs més durs a la ciutat de Palma. La novena activitat cerca com a objectiu explicar la vida d'Emili Darder i, finalment, la desena activitat permet analitzar quines eren les característiques de la presó establerta al Castell de Bellver.

- **Materials i recursos didàctics.** En aquest cas, com no hi ha cap tipus de modificació front l'apartat realitzat a l'anterior itinerari, remetem el lector a ell¹⁴⁴.
- **Relació cost i benefici.** Pel que fa referència al cost temporal, aquest serà el mateix que s'ha comentat al punt anterior, encara que si es fessin els dos itineraris, serien sis hores més de les abans mencionades, en total, 20 hores per realitzar els dos itineraris i les activitats prèvies i pòstumes.

Si focalitzem en el cost econòmic, aquest ve marcat per: les fotocòpies a realitzar dels dossiers –dos dossiers per cada alumne-, l'electricitat emprada per l'ordinador, el projector i el sistema d'àudio de l'aula, el cost

---

¹⁴³ Vegeu annex 8.4.

¹⁴⁴ Vegeu pàgines 43 i 44.

dels portàtils dels alumnes i, finalment, els quaderns i bolígrafs que els estudiants vulguin utilitzar.

En aquest cas, tenint en compte que l'institut estaria al centre de Palma, es alumnes podrien anar caminant fins el centre de la ciutat, encara que, per anar a visitar el Castell de Bellver, s'hauria de pagar un autocar o s'empraria la línia 1 o la 46 del bus de l'EMT.

Pel que fa referència al benefici didàctic, aquest serà el mateix que el comentat a l'altre itinerari¹⁴⁵.

- **Valoració de l'activitat.** En aquest cas, la valoració es la mateixa que a l'apartat anterior¹⁴⁶.
- **Avaluació.** L'avaluació serà igual que allò comentat a l'apartat anterior¹⁴⁷, l'única cosa que volem afegir és que, en el cas en el que el docent triï realitzar els dos itineraris, dins l'avaluació formativa a l'apartat: dossier d'activitats durant l'itinerari didàctic, el 20 % que valia aquest element s'haurà de dividir en dos, per la qual cosa, valdran un 10% el recolliment dels dos dossiers diferents per a cada itinerari.

---

¹⁴⁵ Vegeu pàgina 44.

¹⁴⁶ Vegeu pàgines 44 i 45.

¹⁴⁷ Vegeu pàgines 45 i 46.

6. Conclusions.

Així doncs, al llarg de les anteriors pàgines s'ha procurat realitzar una proposta sobre un itinerari didàctic dirigit als alumnes de 4t d'ESO i centrat en Palma, el qual pugui servir per treballar els diferents aspectes sobre el període de la Guerra Civil (1936-1939) a la ciutat.

La realització de l'estat de la qüestió ens ha permès observar que, a pesar d'haver una gran quantitat d'estudis sobre la Guerra Civil a Mallorca, només hi ha un itinerari que treballa aquest element, per la qual cosa, consideràvem important realitzar un itinerari didàctic que tractés aquest tema.

Mitjançant la creació dels dos itineraris i a partir de les diferents activitats proposades, s'ha procurat treballar el conflicte bèl·lic des de dues perspectives: una basada en els esdeveniments ocorreguts durant el 19 de juliol i en els nombrosos fets que marcaren la vida quotidiana a la ciutat i, una altre que està focalitzada en els elements vinculats amb la violència i la repressió establerta a la ciutat durant els anys de la guerra.

Es decidí presentar un itinerari didàctic perquè consideràvem que és una dinàmica que ajuda els joves a estar motivats davant la nostra assignatura. A més, aquesta metodologia pot fomentar els valors patrimonials en els estudiants, potenciant la creació d'un sentiment propi de cultura comunitària¹⁴⁸ i procurant despertar una necessitat de protecció del patrimoni que es troba a la ciutat.

D'aquesta forma, a través de la sortida a la ciutat i gràcies al conjunt d'activitats plantejades per les sessions anteriors, posteriors i durant la realització de les dues rutes creades, els alumnes arribaran a treballar una sèrie d'objectius que els hi ajudaran a assolir els coneixements vinculats amb la Guerra Civil a Palma.

Tal i com explicàvem, podrem aconseguir que els alumnes siguin capaços de despertar una preocupació per la conservació del patrimoni a la seva ciutat. A més, a partir de la realització de les diferents activitats d'ensenyament-aprenentatge, els alumnes poden treballar amb fonts primàries –ja que s'haurà realitzat una transposició didàctica perquè els alumnes puguin

---

¹⁴⁸ A. J. Colom (et al.), *Materials per a...*, pàg. 8.

treballar amb coneixements científics que han estat adaptats per fer-los digeribles per ells-, per la qual cosa, contribuïm a introduir els joves a fer feina a través del mètode científic amb el que treballen els investigadors¹⁴⁹. De fet, una qüestió vinculada amb les activitats seria com els alumnes han de dur a terme aquest treball, és a dir, durant la realització dels exercicis previs a l'itinerari, els estudiants funcionen a través del treball cooperatiu; en el moment de realitzar les activitats dels itineraris, els joves fan feina mitjançant el treball en grup i, com a tancament de l'itinerari, les activitats posteriors a la sortida es fan de forma individual, per la qual cosa, se'ls hi permet als alumnes desenvolupar habilitats tant en grup com de manera individual, ajudant a fomentar l'assoliment dels coneixements necessaris.

D'aquesta forma, gràcies a les dinàmiques que hem presentat a partir dels itineraris, hem permès als alumnes: formular-se preguntes sobre el present i el passat –a partir de l'exercici de memòria històrica-, interpretar fets històrics, diferenciar fonts primàries de fonts secundàries i, hem procurat que els alumnes aprenguin a basar-se en evidències per poder analitzar la informació¹⁵⁰, a més de treballar continguts d'història local¹⁵¹.

Així doncs, en línies generals, el que hem procurat aconseguir a través d'aquest treball ha estat, per una banda, realitzar un itinerari didàctic pel centre de la ciutat de Palma sobre els esdeveniments que marcaren la Guerra Civil i, per una altra banda, contribuir a que els joves puguin conèixer més a fons l'indret on viuen i la seva història passada.

---

¹⁴⁹ J. Prats (coord.), *Didáctica de la Geografía...*, pàg. 68.

¹⁵⁰ *Ibid.*, pàg. 37.

¹⁵¹ *Ibid.*, pàg. 42.

7. Bibliografia i referències bibliogràfiques.

7.1 Bibliografia.

Armengou, J. M.; Gumí, J. (1982). *Itineraris per Catalunya i les Illes Balears*. Barcelona: Edicions 62.

Besolí, A. (2007). “El potencial didàctic de un conjunto patrimonial contemporáneo: los escenarios históricos de la batalla del Ebro”. *Iber: Didáctica de las ciencias sociales, geografía e historia*, 51: 88-101.

Capellà, M. (2009). *Dones republicanes. Memòria de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939)*, volum 1. Palma: Lleonard Muntaner.

Castells, M. (et. al). (2003). *Guia dels pobles de Mallorca. Palma*. Palma: Hora Nova.

Colom, A. J. (1983). *Didàctica de la història de Mallorca*. Palma: J. Luna.

Durán, M. (1982). *1936 en Mallorca: Repertorio documental y notas establecidas a partir de la memoria redactada por Mateo Nebot Antig*. Palma: Imagen.

Ferrari, F. (1936). *Mallorca contra los rojos: fracaso de los desembarcos marxistas en la isla: diario de un combatiente*. Palma: Impremta d'Amengual i Muntaner.

García, X.; García, I. (2011). “Itinerario didáctico por los hospitales de Valencia en guerra”. *Didáctica de las ciencias experimentales y sociales*, 25: 165-175.

Pascual, A.; Murray, D. G. (1999). *La casa y el tiempo: interiores señoriales de Palma*. Barcelona: Grafos.

Sabater, G. (1964). *Palma en la mano. Itinerarios turísticos de Palma*. Palma: Ediciones Cort.

Valero i Martí, G. (1993). *Itineraris pel centre històric de Palma*. Palma: Ajuntament de Palma.

- **Recursos webs.**

Gran Enciclopèdia Catalana. (2019a). *Emili Darder i Cànaves*. Recuperat el 29/05/19 de: <https://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0021479.xml>

----- (2019b). *Gabriel Alomar i Vilallonga*. Recuperat el 27/05/19 de: <https://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0002891.xml>

7.2 Legislació.

Decret 34/2015, de 15 de maig, pel qual s'estableix el currículum de l'educació secundària obligatòria a les Illes Balears, Bolletí Oficial de les Illes Balears, 73 § 8751 (2015).

Decret 39/2011, de 29 d'abril, pel qual es regula l'atenció a la diversitat i l'orientació educativa als centres educatius no universitaris sostinguts amb fons públics, Butlletí Oficial de les Illes Balears, 67 § 9806 (2011).

Ley Orgánica 2/2006, de 3 de mayo, de Educación, Boletín Oficial del Estado, 106 § 7899 (2006).

Ley Orgánica 8/2013, de 9 de diciembre, para la mejora de la calidad educativa, Boletín Oficial del Estado, 295 § 12886 (2013).

7.3 Fonts primàries.

Bernanos, G. (2009). *Los grandes cementerios bajo la luna*. (Traducció: Juan Vivanco). Barcelona: Lumen.

Riera, G. (1991). *Crònica d'un presoner mallorquí als camps de concentració (1936-1942)*. Palma: El Tall editorial.

- **Fonts arxivístiques.**

Ajuntament de Son Servera, Ple del 16 de març de 2017.

Arxiu Militar Intermig de Balears, CHCMBAC, Comandància d'Obres de Balears, caixa 232, secció 2, f. 1r. Palma, 1937.

----- CHCMBAC, Fons Almudaina, caixa 32, lligall 5, f. 42r. Palma, 31 de desembre de 1940.

Arxiu Municipal de Palma. AMP, Leg. 696/21200. Palma, 18 de gener de 1909.

Arxiu Municipal de Son Servera. AMSV, Llibre d'actes 644/3, f. 48r. Son Servera, 23 de desembre de 1936.

----- AMSV, Llibre d'actes 644/3, f. 50v. 3 de gener de 1937.

- **Fonts hemerogràfiques.**

Aquí Estamos.

----- "Historia del Movimiento en Mallorca". *Aquí Estamos*, 3, 8 d'agost de 1936, pàg. 6.

----- "La Legión Cóndor retornó a Alemania". *Aquí Estamos*, 52, agost-setembre de 1939.

----- "Marcharon los legionarios italianos". *Aquí Estamos*, 51, juny- juliol de 1939.

----- "Porto-Cristo en Verano de 1936". *Aquí Estamos*, 32, setembre de 1937.

----- "Via Roma". *Aquí Estamos*, 27, abril del primer año triunfal.

Baleares.

Duran, M. (Diumenge 9 de març de 1986a). 19 de julio de 1936. *Memoria Civil, Mallorca en guerra (1936-1939), diari Baleares*, pàg. 1. Recuperat el 25/05/19 de:

<https://drive.google.com/file/d/0Bys3wRU4WVvk3NDVmNjA4ZTYtZDJkNy00OTg0LTk0YmYtNmQyYTBjZmJkZmYy/view>

----- (Diumenge 9 de març de 1986b). Allocución. *Memoria Civil, Mallorca en guerra (1936-1939), diari Baleares*, pàg. 8. Recuperat el 25/05/19 de: <https://drive.google.com/file/d/0Bys3wRU4WVvk3NDVmNjA4ZTYtZDJkNy00OTg0LTk0YmYtNmQyYTBjZmJkZmYy/view>

Oliver, A. (Diumenge 24 d'agost de 1986a). Castell de Bellver. Els moderns Jovellanos. *Memoria Civil, Mallorca en guerra (1936-1939), diari Balears*, pàg. 8. Recuperat el 25/05/19 de: <https://drive.google.com/file/d/0Bys3wRU4WVvk3OWRjZTc0NTUtZmU0Ni00MDc2LTlmZmMtZjAyMzAzN2ZmOWM2/view>

----- (Diumenge 24 d'agost de 1986b). Presó provincial, presos poc comuns. *Memoria Civil, Mallorca en guerra (1936-1939), diari Balears*, pàg. 8. Recuperat el 25/05/19 de: <https://drive.google.com/file/d/0Bys3wRU4WVvk3OWRjZTc0NTUtZmU0Ni00MDc2LTlmZmMtZjAyMzAzN2ZmOWM2/view>

Serra, S. (Diumenge 28 de setembre de 1986). Consell de Guerra contra Emili Darder, Alexandre Jaume, Antoni Mateu i Antoni Maria Qués. *Memoria Civil, Mallorca en guerra (1936-1939), diari Balears*, pàg. 4. Recuperat el 25/05/19 de: <https://drive.google.com/file/d/0Bys3wRU4WVvk3ZjlhMjBmMWQtY2VhMy00ZjAzLTgwNWUtNmE0Y2Q0ZTM0NGU4/view>

Correo de Mallorca.

----- “Ayer tarde nos visitaron dos aviones rojos, que huyeron precipitadamente al levantarse nuestros cazas”. *Correo de Mallorca*, 8369, dijous 19 de novembre de 1936, pàg. 2.

----- “Cómo cuentan “ellos” el bombardeo de Palma ayer”. *Correo de Mallorca*, 8582, dimecres 8 de desembre de 1937, pàg. 3.

----- “Discurso del Conde Rossi”. *Correo de Mallorca*, 8346, dilluns 5 d'octubre de 1936, pàg. 1.

----- “El bombardeo aéreo de ayer”. *Correo de Mallorca*, 8582, dimecres 8 de desembre de 1937, pàg. 4.

----- “Información del frente de combate”. *Correo de Mallorca*, 8320, 4 de setembre de 1936, pàg. 1.

----- “Italia no consentirà los salvajismos realizados por los marxistes españoles”. *Correo de Mallorca*, 8314, divendres 28 d’agost de 1936, pàg. 1.

----- “La gran fiesta de aviación de ayer tarde”. *Correo de Mallorca*, 8322, dilluns 7 de setembre de 1936, pàg. 2.

----- “Sótanos para refugios”. *Correo de Mallorca*, 2295, dijous 6 d’agost de 1936, pàg. 1.

Diario de Mallorca.

Terrassa, M. (22 de setembre de 2017). Identifican 22 inscripciones de presos políticos en Bellver durante la Guerra Civil. *Diario de Mallorca*. Recuperat el 02/06/19 de: <https://www.diariodemallorca.es/palma/2017/09/22/identifican-22-inscripciones-presos-politicos/1249816.html>

La Vanguardia.

----- “El financiero de la sublevación”. *La Vanguardia*, 25 de juliol de 1936, pàg. 11. Recuperat el 02/06/19 de: <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1936/07/16/pagina-11/33134375/pdf.html?search=mallorca>

----- “Georges Bernanos ratifica su condenación contra los facciosos españoles”. *La Vanguardia*, 7 de setembre de 1938, pàg. 5. Recuperat el 06/06/19 de: <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1938/09/07/pagina-5/33130097/pdf.html?search=bernanos>

----- “Los ataques aéreos al litoral español del Mediterráneo”. *La Vanguardia*, 23105, divendres 1 d’abril del 1938, pàg. 1. Recuperat el 05/06/19 de: <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1939/12/19/pagina-1/33124497/pdf.html?search=hidro%20aleman>

----- “Nuevamente han sido bombardeados los objetivos militares de Palma de Mallorca”. *La Vanguardia*, 27 de maig de 1937, pàg. 4. Recuperat el 06/06/19 de: <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1937/07/13/pagina-4/33132244/pdf.html?search=bombardeos%20mallorca>

----- “Se prepara en Berlín un grandioso recibimiento a los voluntarios de la Legión Cóndor”. *La Vanguardia*, 31 de maig de 1939, pàg. 8. Recuperat el 25/05/19 de: <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1939/06/01/pagina-8/33115838/pdf.html?search=legion%20condor>

----- “Sesión municipal – protesta - suspensión de unas obras, otras noticias”. *La Vanguardia*, 19 de juliol de 1936, pàg. 4. Recuperat el 04/06/19 de: <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1936/07/31/pagina-4/33134340/pdf.html?search=mallorca>

- **Fonts orals.**

Entrevista a Antoni Tarabini-Castellani Cabot, 2 de maig de 2017, oficines de la Fundació Gadeso.

Entrevista a Gabriel Riera Sorell, 15 de maig de 2018, Universitat de les Illes Balears.

Entrevista a Magdalena Nebot Vaquer, 15 de maig de 2018, Universitat de les Illes Balears.

7.4 Referències bibliogràfiques.

Ávila, R. M. (2003). Dificultades, obstáculos y necesidades formativas de la enseñanza y el aprendizaje del patrimonio histórico-artístico. Dins E. Ballesteros (coord.), *El patrimonio y la didáctica de las ciencias sociales* (pàgs. 165-178). Ciutat Real: Universidad de Castilla –La Mancha.

Beneri, C. (2012). *Mussolini a la conquesta de las Baleares y otros textos*. Madrid: LaMalatesta editorial.

Canelles, T.; Ferrero-Horrach, A. (2018). *Bellver, presó franquista*. Palma: Ajuntament de Palma.

Colom, A. J. (et al.) (2005). *Materials per a una pedagogia patrimonial a les Illes Balears*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

Company, A. (2008). *Emili Darder Cànaves. El darrer batle republicà de Palma*. Palma: Aquil-les Editorial.

Coverdale, J. F. (1979). *La intervención fascista en la guerra civil española*. Madrid: Alianza.

Dolç i Dolç, M. (dir.). (1989-1997). Casa del Poble. Dins *Gran Enciclopèdia de Mallorca* (Vol. 3, pàgs: 191-192). Palma: Promomallorca.

Domínguez, M. C. (coord.). (2013). *Didáctica de las Ciencias Sociales para Primaria*. Madrid: Pearson Educación.

Friera, F. (2003). Itinerarios didácticos: teoría y experiencias en defensa del patrimonio. Dins E. Ballesteros (coord.), *El patrimonio y la didáctica de las ciencias sociales* (pàgs. 339-346). Ciutat Real: Universidad de Castilla –La Mancha.

Ginard i Féron, D. (2009). “La Guerra Civil a Palma”. *Serra d’Or*, 592: 28-32.

----- (coord.). (2011). *Dona, Guerra Civil i franquisme*. Palma: Documenta Balear.

Hernández, F. X. (2002). *Didáctica de las ciencias sociales, geografía e historia*. Barcelona: Editorial Graó.

Kitson, A. (et al.). (2015). *Didáctica de la Historia en Secundariemilia Obligatoria y Bachillerato*. Madrid: Ediciones Morata.

Kraschutzki, H. (2004). *Memòries a les presons de la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Miquel Font.

Leif, J.; Rustin, G. (1957). *Didáctica de la historia y de la geografía*. Bons Aires: Editorial Kapelusz.

López, C. T. (2013). “La enseñanza del patrimonio a partir del entorno próximo a los centros educativos. Análisis documental”. *Clío: History and History Teaching*, 39: 1-58.

López, F.; Segura, J. A. (2013). "Los itinerarios didácticos: un recurso interdisciplinar y vertebrador del currículum". *Espiral. Cuadernos del profesorado*, 12: 15-31.

Marrón, M. J. (2013). Tratamiento interdisciplinar de la Geografía, la Historia y el Arte con estudiantes del Grado de Magisterio. Una propuesta de enseñanza activa a través de un itinerario didáctico. Dins R. de Miguel (coord.), *Innovación en la enseñanza de la geografía ante los desafíos sociales y territoriales* (pàgs: 331-351). Saragossa: Institución Fernando el Católico.

Massot i Muntaner, J. (1976). *La Guerra Civil a Mallorca*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

----- (1988). *Vida i miracles del conde Rossi: Mallorca, agost-desembre 1936. Màlaga, gener-febrer 1937*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

----- (1989). *Georges Bernanos i la Guerra Civil*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

----- (1991). *El bisbe Josep Miralles i l'església de Mallorca: de la dictadura a la guerra civil*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

----- (1996a). *El primer franquisme a Mallorca. Guerra civil, repressió, exili i represa cultural*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

----- (1996b). *Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939)*. Palma: Edicions Documenta Balear.

----- (1998). *Els bombardeigs de Mallorca durant la guerra civil: 1936-1938*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

----- (2002). *Aspectes de la Guerra Civil a les Illes Balears*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

----- (2004). *Sobre Georges Bernanos i altres temes polèmics*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

----- (2005). *Guerra civil i repressió a Mallorca*. Palma: Hora Nova.

----- (2015). “Las etapas de la represión en Mallorca (1936-1939)”. *Memòria Antifranquista del Baix Llobregat*, 15: 5-9.

----- (2017). *Arconovaldo Bonacorsi, el “Conde Rossi”*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Moner, C. (2007). *Emili Darder Cànaves (1895-1937). Vida i martiri*. Palma: Miquel Font.

Moner, C.; Pons, J. (2017). *Gabriel Alomar. Pedagóg, publicista, escriptor, poeta i polític*. Palma: Illa Edicions.

Murphy, J. (2018). *Más de 100 ideas para enseñar historia. Primaria y secundaria*. Barcelona: Editorial Graó.

Prats, J. (coord.). (2011). *Didáctica de la Geografía y la Historia*. Barcelona: Editorial Graó.

Quintana, A. J. (2000). “La geografía i la història de les Illes Balears a l'ESO: un camí per a la rehabilitació professional i l'ensenyament en diàleg”. *L'Arc*, 11: 7-16.

Recalde, I. (2011). *Los submarinos italianos de Mallorca y el bloqueo clandestino a la República: 1936-1938*. Palma: Objeto perdido.

Romero, E. (2001). *Itinerarios de la guerra civil española. Guía del viajero curioso*. Barcelona: Laertes.

Sánchez, E. A. (2010). “Innovación e interdisciplinariedad en los itinerarios didácticos de ciencias sociales”. *Didácticas Específicas*, 13: 106-112.

Santolaria, A. (2014). “La ciudad como recurso didáctico”. *Edetania: estudios y propuestas socio-educativas*, 45: 235-244.

Suárez, M. (2011). *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner.

Valero i Martí, G. (2009). Las Islas Baleares en el Siglo XX. La Guerra Civil en Palma. Dins P. P. Alonso (dir.), *Itinerarios Históricos en las Islas Baleares* (Segle XX, itinerari 3). Palma: Editora Balear.

Vilar, P. (2000). *La guerra civil española*. Barcelona: Crítica.

- **Recursos hemerogràfics.**

Ara Balears. (16 de desembre de 2018). Palma recupera la memòria de 14 ciutadans víctimes del nazisme. *Ara Balears*. Recuperat el 28/05/19 de: https://www.arabalears.cat/societat/Palma-recupera-memoria-ciudadans-victimes_0_2144185741.html

Aunión, J. A. (8 de setembre de 2017). Turismo de la guerra civil. *El País*. Recuperat el 16/06/19 de: https://elpais.com/ccaa/2017/09/07/madrid/1504803478_692369.html

- **Recursos webs.**

Ajuntament de Palma. (2019). *Cultura recupera la memoria de 14 personas residentes en Palma que estuvieron en campos de trabajo durante el nazismo*. Recuperat el 05/05/19 de: https://www.palma.cat/portal/PALMA/contenedor1.jsp?seccion=s_fnot_d4_v1.jsp&contenido=116757&tipo=8&nivel=1400&titolAjt=no&language=es&codResi=1

Castell de Bellver. (2019). *1. Historia del Castell de Bellver*. Recuperat el 02/06/19 de: https://castelldebellver.palma.cat/portal/PALMA/castelldebellver/contenedor1.jsp?seccion=s_fdes_d4_v1.jsp&contenido=76719&tipo=6&nivel=1400&layout=contenedor1.jsp&codResi=1&language=es&codMenu=2249

Centro de Ciencias Humanas y Sociales. (2018). *XVIII Semana de la Ciencia 2018: Itinerario didáctico "Escenarios de guerra. Paseando por Madrid a través de su memoria"*. Recuperat el 16/06/19 de: <http://cchs.csic.es/es/semanaciencia2018/escenariosdeguerra>

Cabrera, M. (2011). *Joan March (1880-1962)*. Madrid: Marcial Pons. Recuperat el 27/05/19 de:

<https://books.google.es/books?id=lrFzeeuhBIYC&pg=PA17&dq=Joan+March,+la+cara+oculta+del+poder+:+1931-1945&hl=es&sa=X&ved=0ahUKEwif5YmayrviAhUZRBUIHXphBycQ6AEILzAB#v=onepage&q&f=false>

Garí, B. (2017). *La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939): memòria d'una eliminació planificada* (Tesi doctoral). Recuperat el 16/06/19 de: <http://dspace.uib.es/xmlui/handle/11201/148844>

Gefrema. (2019). *Madrid en guerra. Las rutas de Gefrema*. Recuperat el 16/06/19 de: <https://www.madridenguerra.es/nuestras-rutas/>

IB3 Televisió. (2018a). Memòria i oblit d'una guerra [Cap. 2] - Palma, el trencament de la pau [Vídeo]. Recuperat el 04/06/19 de: <https://www.youtube.com/watch?v=XxyVn8U8xyM&list=PL559BzICMZIDEM5Xk97y32IMes1vXXQt9&index=2>

----- (2018b). Memòria i oblit d'una guerra [Cap. 14] - Can Sales, presó de dones [Vídeo]. Recuperat el 02/06/19 de: <https://www.youtube.com/watch?v=Nkt6Fr9bolA>

Moll, S. (2015). *3 Maneras de organizar grupos cooperativos en el aula*. Recuperat el 01/01/2019 de: <https://justificaturespuesta.com/3-maneras-de-organizar-grupos-cooperativos-en-el-aula/>

Palma Educa. (2019). *Programa d'Activitats Educatives 2018-2019. Visita a la Torre de l'Homenatge del castell de Bellver*. Recuperat el 17/06/19 de: http://www.palmaeduca.cat/p_activitats/index.php?modulo=actividades&accion=actividad&id=1265&option=none

Valero i Martí, G. (2013). *Itinerarios históricos en las Islas Baleares. La guerra civil en Palma*. Recuperat el 16/06/19 de: <https://mas.diariodemallorca.es/itinerarios-historicos/fasciculo/siglo-xx/la-guerra-civil-en-palma/>

7.5 Referències de les imatges utilitzades.

Cañelles i Serrano, N. S. (2001). *El ferrocarril a Mallorca: la via del progrés*. Palma: Documenta Balear.

Muntaner, A. (1996). *Memòria gràfica de Mallorca*. Palma: Editora Balear.

Riera, M. (dir.). (2011). *Palma: recull gràfic 1860-1970*. El Papiol: Ed. Efadós.

- **Fonts arxivístiques.**

Arxiu del So i de la Imatge. ASIM, P-2034. Palma, anys 20.

----- ASIM, P-2441 i P-4502. Palma, anys 20-30.

----- ASIM, P- 4184. Palma, anys 30.

Arxiu Militar Intermig de Balears, CHCMBAC, 2.1.4.2, Palma, sine data.

----- CHCMBAC, Comandància d'Obres de Balears, caixa 232, secció 1, f. 1r. Palma, 21 de juliol de 1937.

----- CHCMBAC, Comandància d'Obres de Balears, caixa 462, lligall 4. Palma, 8 de febrero de 1938.

- **Recursos webs.**

Archivio Luce. (2019). *Autorità politiche e militari sul balcone di un palazzo [Riproduzione]*. Recuperat el 30/05/19 de: [https://patrimonio.archivioluce.com/luce-web/detail/IL9900000076/30/autorita-politiche-e-militari-sul-balcone-palazzo-riproduzione.html?startPage=60&jsonVal={%22jsonVal%22:%22query%22:\[%22*:%22\],%22fieldDate%22:%22dataNormal%22,%22_perPage%22:20}}](https://patrimonio.archivioluce.com/luce-web/detail/IL9900000076/30/autorita-politiche-e-militari-sul-balcone-palazzo-riproduzione.html?startPage=60&jsonVal={%22jsonVal%22:%22query%22:[%22*:%22],%22fieldDate%22:%22dataNormal%22,%22_perPage%22:20}})

Canal del Misterio. (2019). *Pedro Tudurí Vidal, el tintorero asesino*. Recuperat el 29/05/19 de: <http://www.canaldelmisterio.com/pedro-tuduri-vidal-el-tintorero-asesino/>

Ceblog. (2018). *Testimonis orals*. Recuperat el 29/05/19 de: http://blogcedoc.blogspot.com/2018/05/testimonis-orals_9.html

Fideus. (2019). *Casa del Poble*. Recuperat el 29/05/19 de: <https://www.fideus.com/associacions%20-%20culturals%20-%20casa%20del%20poble.htm>

Fotos Antiguas de Mallorca. (2011). *El Grand Hotel de Palma*. Recuperat el 25/05/19 de: <https://fotosantiguasdemallorca.blogspot.com/2011/03/el-grand-hotel-de-palma.html>

----- (2012). *La Plaza de la Reina y el Paseo del Borne: Breve reseña històrica*. Recuperat el 25/05/19 de: <https://fotosantiguasdemallorca.blogspot.com/search?q=born>

Google Maps. (2019a). *Avinguda de Portugal*. Recuperat el 27/05/19 de: <https://www.google.com/maps/place/Av.+de+Portugal,+Palma,+Illes+Balears/@39.5761579,2.6457029,18.5z/data=!4m5!3m4!1s0x129792596e06e669:0x23ab16f08238eada!8m2!3d39.5763455!4d2.6456201>

----- (2019b). *Carrer Reina Marina Cristina*. Recuperat el 29/05/19 de: <https://www.google.es/maps/@39.5784703,2.6545833,3a,75y,356.24h,92.91t/data=!3m6!1e1!3m4!1sMO2J1rRX8qUFEPuv-alS0A!2e0!7i16384!8i8192?hl=es>

----- (2019c). *Palma*. Recuperat el 27/05/19 de: <https://www.google.es/maps/@39.5719905,2.6500143,15.5z?hl=es>

----- (2019d). *Palma*. Recuperat el 29/05/19 de: <https://www.google.es/maps/place/Palma,+Islas+Baleares/@39.5778593,2.6681545,13z/data=!4m5!3m4!1s0x12979259c61ac757:0xc40d5406c3d058c6!8m2!3d39.5696005!4d2.6501603?hl=es>

Gran Enciclopèdia Catalana. (2019). *Gabriel Alomar i Villalonga*. Recuperat el 27/05/19 de: <https://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0002891.xml>

IES Emili Darder. (2019). *Qui era Emili Darder?* Recuperat el 29/05/19 de: http://www.iesemilidarder.com/web/?page_id=226

Mallorcadiario.com. (16 de desembre de 2018). Recuerdan a 14 residentes de Palma que estuvieron en campos de trabajo durante el nazisme.

Mallorcadiario.com. Recuperat el 28/05/19 de:
<https://www.mallorcadiario.com/noticia/528557/palma/recuerdan-a-14-residentes-de-palma-que-estuvieron-en-campos-de-trabajo-durante-el-nazismo.html>

Nadal, A. (Diumenge 22 de juny de 1986). Bisbe Miralles. *Memoria Civil, Mallorca en guerra (1936-1939), diari Baleares*, pàg. 7. Recuperat el 25/05/19 de:

<https://drive.google.com/file/d/0Bys3wRU4WVvk3NTQzNjdiMTQtOGQ4OS00MzNjLWFhYzUtMTdkNzkxYzNjZmNm/view>

Oliver, A. (Diumenge 24 d'agost de 1986). Ca'n Sales, la presó de les dones. *Memoria Civil, Mallorca en guerra (1936-1939), diari Baleares*, pàg. 1. Recuperat el 25/05/19 de: <https://www.fideus.com/cansales%20-%20memoria.htm>

RTVE A la carta. (2016). *Nous detalls sobre la Presó de Can Mir*. Recuperat el 29/05/19 de: <http://www.rtve.es/alacarta/videos/informatiu-balear/nous-detalls-sobre-presos-can-mir/3502070/>

Todocolección. (2008). 6837 - *Estación del ferrocarril de Sóller -Palma de Mallorca*. Recuperat el 27/05/19 de: <https://www.todocoleccion.net/postales-baleares/6837-estacion-ferrocarril-soller-palma-mallorca~x24499631>

----- (2018). *Palma Mallorca – Hospital Militar*. Recuperat el 28/07/19 de: <https://www.todocoleccion.net/postales-baleares/palma-mallorca-hospital-militar~x115383235>

TripAdvisor. (2019a). *Castell de Bellver*. Recuperat el 02/06/19 de: https://www.tripadvisor.es/Attraction_Review-g187463-d190650-Reviews-Castell_de_Bellver-Palma_de_Mallorca_Majorca_Balearic_Islands.html

----- (2019b). *Castell de Bellver*. Recuperat el 02/07/19 de: https://www.tripadvisor.es/Attraction_Review-g187463-d190650-Reviews-Castell_de_Bellver-Palma_de_Mallorca_Majorca_Balearic_Islands.html

8. Annexos.

Al llarg d'aquest apartat, es mostraran els annexos que componen el treball, entre els quals podrem trobar: les característiques dels itineraris, els quaderns pels alumnes i la guia pel docent.

8.1 Temporització dels itineraris.

Al present apartat es mostraran els aspectes relacionats amb la duta a terme dels itineraris, és a dir, es marcarà la temporització exacta i es comentaran alguns aspectes més característics dels itineraris creats.

Les propietats de cada itinerari i les activitats anteriors i posteriors a la sortida ja han estat explicades anteriorment¹⁵², per la qual cosa, en aquest punt només farem referència a aquells aspectes vinculats, exclusivament, al dia de la sortida.

En teoria, per dur a terme la sortida, al ser un grup ideal de 24 alumnes¹⁵³, necessitaríem dos docents. Un d'ells duria a terme les explicacions pertinents mentre que l'altre ajudaria a controlar el grup i facilitar l'enteniment dels adolescents.

8.1.1 Itinerari: *Aspectes generals de la Guerra Civil (1936-1939)*.

Aquest itinerari va esser creat per tal de mostrar els indrets vinculats amb el propi cop d'estat i per tenir en compte aquells edificis que tingueren una importància al llarg de la Guerra Civil. La conjunció de tots ells ajuden a reflectir els moments que es visqueren el 19 de juliol i la realitat de la ciutat durant el conflicte bèl·lic, a més de mostrar alguns elements de la vida quotidiana dels habitants de Palma¹⁵⁴.

L'interès de l'itinerari seria observar els edificis o indrets que intervingueren de forma general a l'esclat del conflicte bèl·lic. La dificultat d'aquesta ruta és mínima, ja que es realitza a peu i es passeja pels carrers de la ciutat. La duració de la realització de l'itinerari –a més la duta a terme de les

---

¹⁵² Vegeu a partir de la pàgina 33.

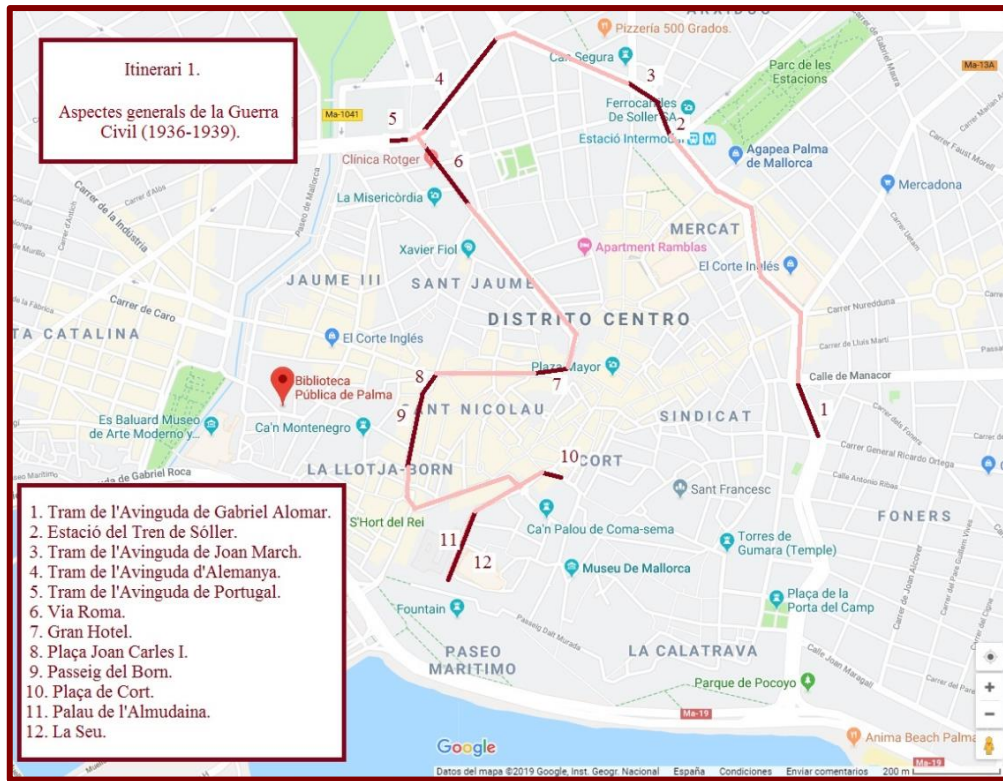
¹⁵³ El nombre de joves pot variar, així que es necessitaria un docent per cada 10 alumnes.

¹⁵⁴ Per entendre la vinculació dels diferents indrets amb l'itinerari, vegeu a partir de la pàgina 217, ja que al quadern del professor s'ha explicat per què hem elegit aquests indrets específicament.

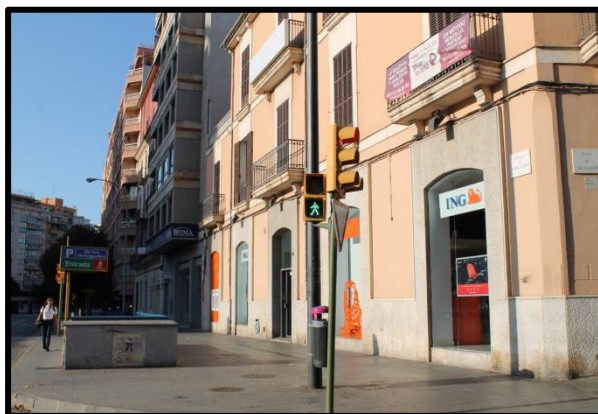
activitats proposades als diversos dossiers i del temps que es tarda en arribar del centre cap al primer indret- serà de sis hores i, pel que fa referència a la longitud del propi itinerari, aquest està compost per 4'28 km.

L'itinerari que es realitzarà és el següent i està compost per:

155

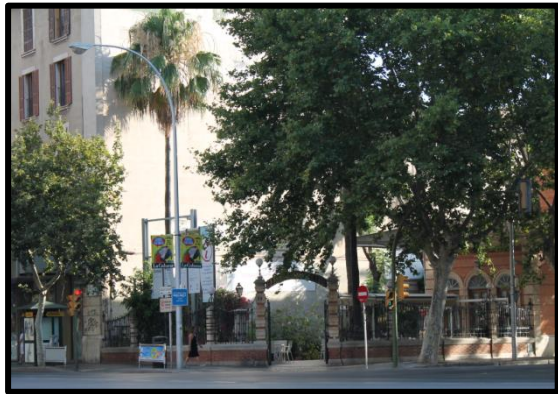

- Tram de l'Avinguda de Gabriel Alomar.

¹⁵⁵ Google Maps, Palma, 2019, recuperat de: <https://www.google.es/maps/@39.5719905,2.6500143,15.5z?hl=es>

- Estació del Tren de Sóller.

- Tram de l'Avinguda de Joan March

- Tram de l'Avinguda d'Alemanya.

- Tram de l'Avinguda de Portugal.

- Via Roma.

- Gran Hotel.

- Plaça Joan Carles I.

- Passeig del Born.

- Plaça de Cort.

- Palau de l'Almudaina.

- La Seu.

156

Pel que fa referència a la temporització exacta de l'itinerari hi trobem:

Temporització de la sortida didàctica.	
Temps estimat¹⁵⁷	Accions a realitzar.
8:00 - 8:30h	Passar llista, recordar el material necessari, distribuir els càrrecs entre el grup i tenir en compte les autoritzacions per la sortida.
8:30 - 9:00h	Partida de l'institut cap al primer punt de l'itinerari (Avinguda de Gabriel Alomar).
9:00 - 9:22h	Tram de l'Avinguda de Gabriel Alomar. Explicació del professor sobre l'indret elegit i realització de l'activitat de desenvolupament/consolidació per part

¹⁵⁶ Les imatges d'aquest apartat són totes d'autoria pròpia.

¹⁵⁷ És un temps orientatiu, ja que no sabem si es tardarà molt en dur a terme les activitats o d'arribar d'un lloc a un altre. Realment, en fer la ruta en sí es tarda 1 hora i 20 minuts, encara que a aquest temps li hem d'afegir el període per fer les activitats i per dur a terme els descansos.

	dels alumnes.
9:22 - 9:44h	Estació del Tren de Sóller. Explicació del professor sobre l'indret elegit i realització de l'activitat de desenvolupament/consolidació per part dels alumnes.
9:44 - 10:06h	Tram de l'Avinguda de Joan March. Explicació del professor sobre l'indret elegit i realització de l'activitat de desenvolupament/consolidació per part dels alumnes.
10:06 - 10:28h	Tram de l'Avinguda d'Alemanya. Explicació del professor sobre l'indret elegit i realització de l'activitat de desenvolupament/consolidació per part dels alumnes.
10:28 - 10:50h	Tram de l'Avinguda de Portugal. Explicació del professor sobre l'indret elegit i realització de l'activitat de desenvolupament/consolidació per part dels alumnes.
10:50 - 11:20h	Temps per berenar i completar les activitats que no han estat acabades als bancs situats a la Via Roma.
11:20 - 11:42h	Via Roma. Explicació del professor sobre l'indret elegit i realització de l'activitat de desenvolupament/consolidació per part dels alumnes.
11:42 - 12:04h	Gran Hotel. Explicació del professor sobre l'indret elegit i realització de l'activitat de desenvolupament/consolidació per part dels alumnes.
12:04 - 12:26h	Plaça Joan Carles I. Explicació del professor sobre l'indret elegit i realització de l'activitat de desenvolupament/consolidació per part dels alumnes.
12:26 - 12:48h	Passeig del Born.

	Explicació del professor sobre l'indret elegit i realització de l'activitat de desenvolupament/consolidació per part dels alumnes.
12:48 – 13:10h	Plaça de Cort. Explicació del professor sobre l'indret elegit i realització de l'activitat de desenvolupament/consolidació per part dels alumnes.
13:10 – 13:20h	Palau de l'Almudaina. Explicació del professor sobre l'indret elegit i realització de l'activitat de desenvolupament/consolidació per part dels alumnes.
13:20 – 13:30h¹⁵⁸	La Seu. Explicació del professor sobre l'indret elegit i realització de l'activitat de desenvolupament/consolidació per part dels alumnes.
13:30 - 14:00h	Passar llista i tornada cap a l'institut.

Com s'ha anat indicant, el temps estipulat és orientatiu i, dins els 22 minuts per dur a terme les activitats a un determinant indret, també es trobaria el temps per anar d'un lloc a un altre. En tot moment es procurarà no perdre temps i anar avançant les aturades a cada indret, ja que, d'aquesta forma, podrem guanyar temps per tornar a l'institut de forma tranquil·la o per acabar les activitats proposades *in situ*.

8.1.2 Itinerari: *La repressió i la violència durant la Guerra Civil (1936-1939)*.

En aquest cas, l'itinerari va ser creat per tal de mostrar els indrets vinculats a la violència i la repressió que es visqueren a la ciutat durant els anys de la Guerra Civil. Dins aquesta ruta no només apareixen algunes de les presons més

¹⁵⁸ En aquest cas, el Palau de l'Almudaina i la Seu estan al mateix indret.

importants de Palma, sinó que també es troben inserits edificis o indrets que venen a representar la por i les accions coactives dutes a terme a la ciutat¹⁵⁹.

L'interès d'aquesta ruta seria observar els diferents edificis que jugaren un paper essencial en les accions repressives a Palma. La dificultat d'aquesta ruta és molt menor, ja que una part d'aquest es realitza caminant i, fins el Castell de Bellver s'haurà d'agafar el transport públic. La duració de la realització de l'itinerari –a més la duta a terme de les activitats proposades als diversos dossiers i del temps que es tarda en arribar del centre cap al primer indret- serà de sis hores i, pel que fa referència a la longitud del propi itinerari, aquest està format per 8'95 km, encara que els 4 darrers km es realitzen amb el bus de la línia 1 de la EMT.

L'itinerari que es realitzarà és el següent i està compost per:

160

¹⁵⁹ Per entendre la vinculació dels diferents indrets amb l'itinerari, vegeu a partir de la pàgina 222, ja que al quadern del professor s'ha explicat per què hem elegit aquests indrets específicament.

¹⁶⁰ Google Maps, *Palma...*

- Can Sales.

- Plaça de la Pescateria.

- Arxiu Intermig Militar de Balears.

- Plaça del Tub.

- Carrer Reina Maria Cristina.

- Sala Augusta.

- Convent dels Caputxins.

- Porta de Sant Antoni.

- Ministeri de Defensa.

161

¹⁶¹ Les fotografies presents a aquest apartat són d'autoria pròpia.

- Castell de Bellver.

162

Pel que fa referència a la temporització exacta de l'itinerari hi trobem:

Temporització de la sortida didàctica.	
Temps estimat¹⁶³	Accions a realitzar.
8:00 - 8:30h	Passar llista, recordar el material necessari, distribuir els càrrecs entre el grup i tenir en compte les autoritzacions per la sortida.
8:30 - 9:00h	Partida de l'institut cap al primer punt de l'itinerari (Can Sales).
9:00 - 9:20h	Can Sales. Explicació del professor sobre l'indret elegit i realització de l'activitat de desenvolupament/consolidació per part dels alumnes.
9:20 - 9:40h	Plaça de la Pescateria. Explicació del professor sobre l'indret elegit i realització de l'activitat de desenvolupament/consolidació per part dels alumnes.

¹⁶² Tripadvisor, *Castell de Bellver*, 2019, recuperat de: https://www.tripadvisor.es/Attraction_Review-g187463-d190650-Reviews-Castell_de_Bellver-Palma_de_Mallorca_Majorca_Balearic_Islands.html

¹⁶³ És un temps orientatiu, ja que no sabem si es tardarà molt en dur a terme les activitats o d'arribar d'un lloc a un altre. El temps que es necessita per fer la ruta sencera, exceptuant l'arribada al Castell de Bellver, és d'1 hora i 27 minuts.

9:40 – 10:00h	Arxiu Intermig Militar de Balears. Explicació del professor sobre l'indret elegit i realització de l'activitat de desenvolupament/consolidació per part dels alumnes.
10:00 – 10:20h	Plaça del Tub. Explicació del professor sobre l'indret elegit i realització de l'activitat de desenvolupament/consolidació per part dels alumnes.
10:20 – 10:40h	Carrer Reina Maria Cristina. Explicació del professor sobre l'indret elegit i realització de l'activitat de desenvolupament/consolidació per part dels alumnes.
10:40 – 11:10h	Temps per berenar i completar les activitats que no han estat acabades al Parc de les Estacions, a mig camí entre el carrer Reina Maria Cristina i la Sala Augusta.
11:10 – 11:30h	Sala Augusta. Explicació del professor sobre l'indret elegit i realització de l'activitat de desenvolupament/consolidació per part dels alumnes.
11:30 - 11:50h	Convent dels Caputxins. Explicació del professor sobre l'indret elegit i realització de l'activitat de desenvolupament/consolidació per part dels alumnes.
11:50 - 12:10h	Porta de Sant Antoni Explicació del professor sobre l'indret elegit i realització de l'activitat de desenvolupament/consolidació per part dels alumnes.
12:10 - 12:30h	Ministeri de Defensa. Explicació del professor sobre l'indret elegit i realització de l'activitat de desenvolupament/consolidació per part dels alumnes.
12:30 – 13:00h	Agafar la línia 1 del bus de l'EMT per partir cap el Castell

	de Bellver.
13:00 - 13:20h	Castell de Bellver. Explicació del professor sobre l'indret elegit i realització de l'activitat de desenvolupament/consolidació per part dels alumnes. (Agafar possiblement la línia 1 del bus de l'EMT per tornar al centre de la ciutat).
13:30 - 14:00h	Passar llista i tornada cap a l'institut.

En aquest cas, serà molt important estalviar temps, ja que el fet d'agafar transport públic pot dificultar la data a terme de la temporització. A més, a més, les distàncies a aquest itinerari són bastant amples i podrien ser un greuge pels alumnes, ja que es cansarien més i els hi costaria continuar amb la ruta a un ritme òptim.

8.2 Activitats prèvies per a la preparació de l'itinerari, quadern de l'alumne.

Activitats prèvies per a la preparació de l'itinerari.

La Guerra Civil a Palma (1936-1939).

Quadern de l'alumne.

Nom i llinatges de l'alumne:

1. Presentació del dossier.

Benvolguts alumnes de 4t d'ESO. Després de les dues sessions dedicades a explicar la Guerra Civil a la zona peninsular, procedirem a iniciar un nou bloc de sessions dedicades, exclusivament, a comentar els fets referents a la Guerra Civil a Mallorca.

Aquesta vegada, les explicacions no les durà a terme el docent, sinó que, mitjançant la dinàmica del grup d'experts¹⁶⁴, els propis alumnes hauran de descobrir quins esdeveniments marcaren la vida de les illes durant el 1936 i el 1939.

Els alumnes seran agrupats pel professor en sis grups de quatre persones¹⁶⁵. Aquests grups base estaran composts per: un alumne que serà del grup d'experts A, un altre que serà B, un altre que formarà part del grup d'experts C i un altre del grup D i, cada un d'aquests grups d'experts, respectivament, estarà especialitzat en: els moments previs a l'aixecament militar i el cop d'estat, el desembarcament de Bayo, l'ajuda estrangera i la presència italiana a les illes i la vida quotidiana i la repressió a Mallorca.

A més, els grups base seran els mateixos per desenvolupar les diferents activitats dels itineraris.

Grup d'experts	Tema a treballar
Grup A	Els moments previs al cop d'estat i l'aixecament militar.
Grup B	L'arribada de Bayo.
Grup C	L'ajuda estrangera i la presència italiana.
Grup D	La vida quotidiana i la repressió a Mallorca.

D'aquesta forma, durant els primers 10 minuts d'aquesta sessió s'assignaran els diferents equips i es visualitzarà el vídeo: IB3 Televisió. (2018). Memòria i oblit d'una guerra [Cap. 2] - Palma, el trencament de la pau, per introduir el tema. Posteriorment, llegirem l'actual dossier per veure quins són

¹⁶⁴ S. Moll, *3 Maneras de organizar grupos cooperativos en el aula*, 2015, recuperat de: <https://justificaturespuesta.com/3-maneras-de-organizar-grupos-cooperativos-en-el-aula/>

¹⁶⁵ En el cas de ser 24 alumnes dins l'aula, sinó no hi hauria cap inconvenient en augmentar el nombre de grups, encara que cada equip hauria de tenir 4 persones o 5 estudiants, en el cas d'haver qualche alumne en el grup que sigui NESE.

els materials amb els que comptaran els alumnes i quina és la feina que s'haurà de fer.

Durant la segona i tercera sessió, els joves s'agruparan amb els seus grups d'experts i començaran la seva investigació a partir del material proporcionat i els seves pròpies recerques, gràcies als ordinadors portàtils que es trobin a l'aula.

A la quarta sessió es alumnes tornaran als seus grups bases i, cada expert, explicarà les seves troballes als seus companys, els quals hauran de prendre nota del que es va comentant –a partir de l'ompliment de fitxes¹⁶⁶. Si sobra temps, iniciaran el *Power Point* que hauran d'explicar a classe sobre tots els aspectes treballats pels diferents estudiants. Aquesta presentació s'haurà de dur a terme a partir de les fitxes omplertes pels alumnes i les investigacions realitzades pels grups d'experts. D'aquesta forma, els quatre alumnes que componen el grup base hauran de realitzar un *Power Point* que contengui la informació aportada pels quatre components de l'equip.

La cinquena sessió estarà dedicada a la realització del *Power Point* i, a la sisena sessió, s'iniciaran les exposicions orals de les presentacions, les quals han de durar uns 9 minuts per grup. Els alumnes hauran d'estar atents perquè hauran de prendre nota de les exposicions dels companys i hauran d'avaluar-los, posteriorment¹⁶⁷.

A continuació, adjuntem un quadre per observar què es farà a cada sessió:

Sessió	Dinàmiques.
1	Creació de grups, visualització del vídeo i explicació del que s'ha de realitzar a les següents sessions.
2	Agrupació en grups d'experts, visualització del material proporcionat i inici de la recerca.
3	Agrupació en grups d'experts i finalització de la recerca.
4	Agrupació en els grups base, explicació del tema que li ha tocat a

¹⁶⁶ Vegeu pàgina 111.

¹⁶⁷ Vegeu pàgines 112 i 113.

	cada component, presa de notes i inici del <i>Power Point</i> .
5	Agrupació en els grups base i continuació de la creació del <i>Power Point</i> .
6	Inici i finalització de les exposicions, presa d'apunts pels companys i avaluació dels mateixos.

Aquest dossier el tindran tots els alumnes, per la qual cosa, tots els joves podran disposar de la mateixa informació de partida per investigar i realitzar el *Power Point* que els hi sol·licitem.

A continuació, adjuntarem tot el material que els hi proposem¹⁶⁸.

---

¹⁶⁸ Aquest dossier, a causa de les nombroses imatges que en ell apareixen, serà també aportat de forma digital, perquè els alumnes puguin ampliar les imatges i llegir-les amb claredat.

1. Apunts base.

Dins aquest apartat s'hi trobaran els apunts base¹⁶⁹ –composts per explicacions, fotografies i recursos didàctics diversos- per a cada grup d'experts.

1.1 Grup A. Els moments previs al cop d'estat i l'aixecament militar.

- **Breus explicacions.**

El 14 d'abril de 1931 es va proclamar la Segona República a Espanya. El moviment obrer a Mallorca va ser molt suau i les protestes anticlericals no tingueren gaire presència a l'illa, a excepció d'uns atacs succeïts a dues esglésies després d'atemptar contra la Casa del Poble el juny de 1936¹⁷⁰.

El general Goded i altres personalitats de dretes com el Marquès de Zayas, eren els encarregats de dirigir el cop d'estat a les illes, el qual havia de salvar Espanya d'un moviment revolucionari organitzat pel Frente Popular¹⁷¹.

El 17 de juliol s'inicià el cop d'estat al Marroc i, molts de falangistes comandats pel Marquès de Zayas estaven preparats per iniciar la lluita mitjançant les armes, qüestió que no es va poder dur a terme a causa de la inviabilitat de donar el cop d'estat el 17 de juliol. Al dia següent, la notícia de l'aixecament arribà a Mallorca. El Governador Civil, Antonio Espina, cridà Goded per demanar-li si podia comptar amb ell per defensar la República i, el general, li va contestar afirmativament. Davant aquesta situació, Espina decidí no donar armes a la població i procurar mantenir l'ordre al territori balear, tallant les comunicacions amb la Península i controlant els caps militars.

Els falangistes començaren a agrupar-se per rebre ordres dels seus dirigents i el 19 de juliol pel matí –a les 7:30h-, Goded donà l'ordre d'iniciar el cop d'estat. S'ocuparen els indrets de poder com l'Ajuntament, el Govern Civil, la Casa del Poble, la Comandància Militar i les estacions i fàbriques de gas i electricitat¹⁷².

---

¹⁶⁹ La nostra intenció no és donar tot el material teòric, sinó marcar una sèrie de línies bàsiques perquè els alumnes entenguin quin part han d'investigar i quin és el contingut que han de tractar.

¹⁷⁰ J. Massot i Muntaner, *La Guerra Civil a Mallorca...*, pàg. 31.

¹⁷¹ *Ibid.*, pàg. 38.

¹⁷² *Ibid.*, pàg. 46.

Sense gaires problemàtiques el cop d'estat va ser efectiu i Goded partí a Barcelona, deixant al comandament noves personalitats a favor del *Movimiento*.

El 20 de juliol hi hagué moviments de resistència a Sa Pobla, Esporles, Sóller, Binissalem, Manacor i Pollença, sufocats sense gaires dificultats¹⁷³, encara que, l'ajuda prestada per la població illenca no fou gaire elevada en els primers moments del cop d'estat.

Mallorca era l'única illa que quedava en mans nacionals, mentre que Eivissa, Formentera i Menorca, varen continuar baix el poder republicà.

- **Personatges importants.**

- Marquès de Zayas.
- Manuel Goded.
- Mateu Torres Bestard.
- Antonio Espina.
- Luis García Ruiz.
- Emilio Ramos Unamuno.
- Aurelio Díaz de Feijó.

- **Documentació complementària.**

174

¹⁷³ Ibid., pàg. 49.

¹⁷⁴ Notícia des de Madrid (zona republicana). "El financiero de la sublevación". *La Vanguardia*, 25 de juliol de 1936, pàg. 11, recuperat de:

**SESION MUNICIPAL — PROTESTA—
SUSPENSIÓN DE UNAS OBRAS
OTRAS NOTICIAS**

Palma de Mallorca, 18

El Ayuntamiento, en sesión que ha celebrado, aprobó una proposición firmada por concejales de todas las tendencias políticas, protestando por los sucesos acaecidos en Madrid durante esta semana.

—En la misma sesión del Ayuntamiento, el alcalde dió cuenta de que por falta de numerario se ha visto obligado a paralizar las obras municipales que se vienen ejecutando, dando además cuenta de las gestiones que se hacen para lograr un nuevo empréstito entre la Banca local a fin de que los obreros puedan seguir trabajando. En relación con este asunto, en el Gobierno civil se reunieron bajo la presidencia del señor gobernador, el alcalde, el presidente de la Diputación y representantes de la Banca local, con el objeto de ver de encontrar un medio que solucione el conflicto que se planteará al quedar sin trabajo los obreros que actualmente trabajan por cuenta del Ayuntamiento. Se apuntaron diversas soluciones, acordándose reunirse de nuevo para tomar soluciones.

—Procedente de Valencia ha llegado el reverendo padre Tomás López con un grupo de la Congregación Mariana de aquella población, los cuales se proponen visitar los principales lugares de nuestra isla. La mayoría de ellos son jóvenes universitarios y se proponen recorrer a pie Mallorca, en donde piensan permanecer unos quince días.

La benemérita de Santany comunica al gobernador que en la Alquería Blanca se produjo un incidente con ligero conato de alteración del orden público, por haber un cabo de la guardia municipal amenazado con una pistola al público, produciéndose con ello fuerte protesta. La intervención de la benemérita calmó los ánimos, denunciando el hecho al juez municipal.

—En una reunión celebrada por elementos que integran el Frente Popular, se acordó ratificar la adhesión al Gobierno y dirigir un llamamiento a la clase trabajadora para que estén dispuestos a defender cuando sean requeridos, de todas formas el régimen republicano contra intentos subversivos.

—Con motivo de la concesión del premio de la Academia Francesa al escritor George Hernanos, sus admitadores le obsequiaron con un banquete homenaje.

175

<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1936/07/16/pagina-11/33134375/pdf.html?search=mallorca>

¹⁷⁵ Resum del dia 18 de juliol a Palma. "Sesión municipal – protesta - suspensión de unas obras, otras noticias". *La Vanguardia*, 19 de juliol de 1936, pàg. 4, recuperat de:

Historia del Movimiento en Mallorca

(Primera Falange, a ocupar el Ayuntamiento y calle de Colón)
(Segunda Falange, a ocupar el Barrio y la Telefónica)
 Estos fueron los voces que resonaron en el glorioso día 19 de Julio en el histórico patio del palacio de la Almudaina.

Tres una noche en vela sobre las armas, esperando el momento, nuestras juveniles astutas, veían llegada por fin la hora de dejar el anónimo y lanzarse a la conquista de España al triple grito de Falange Española ¡España Una, Grande y Libre!

Y las vibrantes notas del himno de Falange hendieron los aires en las calles de Palma, anunciando las primeras luces de un nuevo amanecer.

¡Comisas azules de España! ¡Uniformes caqui del glorioso ejército español que una vez más demostró ser el de siempre, sufrido, entusiasta y heroico. Es la reconquista de España que empieza, y Mallorca entrega lo mejor que posee, su juventud falangista, sus oficiales, sus soldaditos.

Y ya en el primer momento la sangre de un falangista, la de un oficial del Ejército español, riega las calles de Palma. Son los primeros mártires de la salvación de España. Otros hablan de seguirles. Valerosos oficiales y decididos comisas azules han hecho desde aquella fecha el heroico sacrificio de su vida. Desde estas columnas debemos un sentido homenaje a todos ellos.

Y vamos a resumir en breves líneas la historia del movimiento Nacional en Mallorca.

Domingo, día 19.—Poco antes de las 8 de la mañana, grupos de falangistas salieron a ocupar los edificios públicos y calles principales todo ello casi sin resistencia.

En un tiroteo sostenido en la plaza de Cort, cayó herido, falleciendo poco después, el camarada Juan Barbará Puig.

Fuerzas del ejército sustituyeron en su tarea de vigilancia a los falangistas, reorganizándose después éstos en la Comandancia militar, para salir de nuevo a tomar posiciones nuevas.

Un grupo de falangistas capitaneados por un oficial de caballería, cantando el himno de Falange, fueron a incautarse de la Casa del Pueblo, que había sido ocupada ya por el Ejército.

Y así transcurrió la memorable jornada del 19 de Julio sin tener que lamentar otros incidentes.

INTENTOS DE REBELION

Lunes, día 20.—En Pollensa y Manacor se inició un intento antipatriota de rebelión contra nuestro movimiento. Salieron inmediatamente tropas y elementos de Falange que lograron rendir a los rebeldes, a costa, pero, de la vida del alférez de complemento de Intendencia don Juan Cerdá Bisquera y del soldado, también de Intendencia, don Antonio Ma-

raig Crespi, muertos en Pollensa.

En Manacor se entregaron sin resistencia.

En Sóller también hubo otro intento de rebelión, muriendo vilmente asesinado el Teniente de Caballería don Francisco Javier Lizasoain Muguira.

ENTIERRO DE

JUAN BARBARA PUIG

A las 11 de la mañana tuvo lugar el entierro del camarada Juan Barbará Puig.

Precedían al coche mortuario, que iba atestado de coronas, las asiladas del Temple, y detrás de aquél iban plañideros. Se formaron tres presidencias: la familiar, la que representa a las autoridades y la de Falange.

A continuación iban los milicianos falangistas encuadrados en triple fila.

Asistió también una representación de la Sección Femenina.

La comitiva dió la vuelta al paseo de la Rambla, siguiendo hacia la estatua de Ramón Llull, poco antes de la cual se detuvo.

El Jefe Provincial de Falange Española, pronunció breves, pero vibrantes palabras, hechas de amor patrio, resaltando que el finado ofreció su sangre a España.

A la voz de: «¡Juan Barbará Puig!», contestaron los falangis-

tas extendiendo el brazo: «¡presente!» Y al grito de «¡Arriba España!» dado por el Jefe, se puso en marcha la carroza fúnebre.

ENTIERRO DE LOS

OFICIALES

Martes, día 21.—Efectuóse el entierro de don Francisco Javier Lizasoain Muguira, y de don Juan Cerdá Bisquera, muertos en el cumplimiento de su deber.

La comitiva salió del Hospital Militar, siendo llevadas las cajas mortuorias a hombros de oficiales, compañeros de las víctimas.

Asistieron varias escuadras de Falange Española.

MANIFESTACIONES

PATRIOTICAS

El Ejército y Falange, a su paso por las calles son recibidos con entusiásticos vitores a España, al Ejército y a Falange.

Mujeres Españolas Arriba Español

Conclusión

zo unido, ¡elevad los corazones, y adelante!

Al lado de nuestros hijos y de nuestros hermanos, junto a los gloriosos soldados de nuestra Patria, andad por el camino de la victoria en busca de la total y definitiva regeneración nacional.

¡Adelante! ¡Adelante, por la ruta luminosa de la civilización, que quisieron cortar con su maldito afán antipatriótico quienes quisieron vender a nuestra España!

¡Por España: todo por España! ¡Viva Falange Española!

¡Viva el Ejército!

*La Sección Femenina
de Falange Española*

- **Recursos didàctics (bibliografia i webgrafia).**

- **Bibliografia.**

- Darder i Sastre, J. (2009). *Impressions d'un infant d'abans i de l'inici de la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Moll.
- Massot i Muntaner, J. (1996). *Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939)*. Palma: Edicions Documenta Balear.
- ----- (2005). *Guerra civil i repressió a Mallorca*. Palma: Hora Nova.
- ----- (2013). *El calvari d'Antonio Espina i de Guillermo Roldán, Mallorca, 1936-1940*. Palma: Lleonard Muntaner.
- Merino, J. (2007). "Manuel Goded, la fi d'un general colpista". *L'Avenç: Revista de història i cultura*, 321: 34-38.

- **Webgrafia.**

- Cardona, M. (2 de març de 1986). Manuel Goded, aventura personal. *Memoria Civil, Mallorca en guerra (1936-1939), diari Balears*. Recuperat el 05/06/19 de: <https://www.fideus.com/memoria%209%20-%20goded.htm>
- Conolly de Pernas, E. (19 de juliol de 2006). 19 de julio de 1936: comienza la guerra. *Última Hora*. Recuperat el 05/06/19 de: <https://www.ultimahora.es/noticias/local/2006/07/19/535329/julio-1936-comienza-guerra.html>
- IB3 Televisió. (2018). Memòria i oblit d'una guerra [Cap. 1] - Història d'una República [Vídeo]. Recuperat el 05/06/19 de: https://www.youtube.com/watch?v=R_qPcfVVqRY&list=PL559BzIC_MZIDEM5Xk97y32IMes1vXXQt9
- Manent, A. (20 de març de 1977). La guerra civil en Mallorca. *El País*. Recuperat el 05/06/19 de: https://elpais.com/diario/1977/03/20/cultura/227660405_850215.html
- Real Academia de la Historia. (2019). *Antonio Espina García*. Recuperat el 05/06/2019 de: <https://dbe.rah.es/biografias/8944/antonio-espina-garcia>

1.2 Grup B. L'arribada de Bayo.

- **Breus explicacions.**

L'expedició iniciada per Bayo es va dur a terme sense tenir el beneplàcit total del govern central¹⁷⁷, però sí que comptava amb el suport de la Generalitat i del Comitè de Milícies Antifeixistes de Barcelona¹⁷⁸.

Alberto Bayo començà a desenvolupar la idea d'envair les Balears amb l'ajuda de Manuel Urribary, a partir dels missatges de petició d'ajuda que Urribary rebé d'Eivissa. Les Balears tenien una gran importància estratègica i Bayo intentà convèncer les autoritats de la necessitat d'ocupar les illes i evitar que es convertissin en una base en mans dels revoltats.

Davant l'acceptació de la Generalitat, Bayo inicià el reclutament de soldats voluntaris –incloses dones combatents i infermeres¹⁷⁹ i, per tal d'iniciar una guerra psicològica, decidí fer publicitat de la futura ocupació de Mallorca, qüestió que provocà que el bàndol nacional augmentés les seves forces i demanés ajuda estrangera¹⁸⁰.

El 22 de juliol, un representant de Lluís Companys arribà a Mallorca per demanar a Díaz de Feijó l'entrega de Mallorca a la Generalitat i, davant la negativa del falangista, el 23 de juliol s'iniciaren una sèrie de bombardeigs que atemoriren la població i que provocà un èxode cap el camp deixant la ciutat buida.

L'1 d'agost, una acció dels republicans menorquins –que no tenia res a veure amb Bayo- va alertar els alts comandaments de Mallorca i el 6 d'agost sortiren de València els vaixells comandats per Bayo i Urribary¹⁸¹.

Formentera fou ocupada el 7 d'agost i, aquell mateix dia, Bayo avisà al comandant militar d'Eivissa per demanar la seva rendició. Eivissa no es va voler rendir, però no mostraren cap tipus de resistència a l'hora de l'ocupació per part dels republicans, realitzada entre el 8 i el 9 d'agost.

Bayo, sense l'ajuda d'Urribary, decidí iniciar l'ocupació de Mallorca sense provocar un confrontament directe, per la qual cosa, desembarcà a la

---

¹⁷⁷ J. Massot i Muntaner, *La Guerra Civil a Mallorca...*, pàg. 64.

¹⁷⁸ *Ibid.*, pàg. 65.

¹⁷⁹ *Ibid.*, pàg. 77.

¹⁸⁰ J. Massot i Muntaner, *Mallorca durant la...*, pàg. 13.

¹⁸¹ *Ibid.*, pàg. 14.

zona de Porto Cristo i Son Corb. El dirigent republicà estava en avantatge front el bàndol nacional, però no va saber mantenir aquella situació favorable, qüestió que provocà que els nacionals concentrassin totes les seves forces a aquell front i procurassin guanyar terreny als republicans.

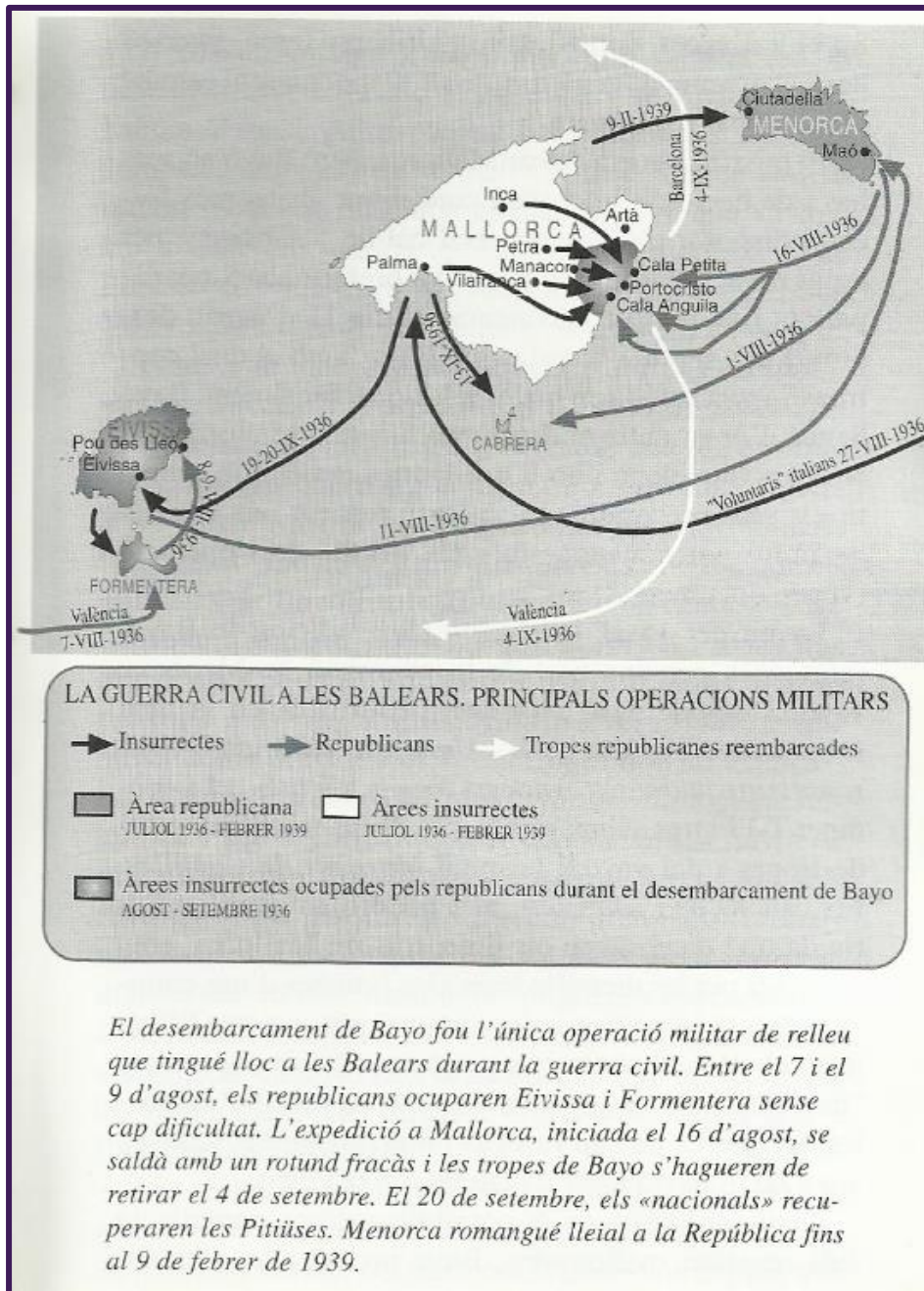
La batalla lliada durant aquells dies va ser ferotge, però la situació d'ambdós bàndols no era gaire favorable, fins que els falangistes reberen l'ajuda enviada per Mussolini - un d'aquests feixistes italians que destacà durant la batalla fou Arconovaldo Bonaccorsi, el Conde Rossi - i finançada per Joan March.

El 3 de setembre els nacionals ocuparen les places de Son Corb i Son Servera i els republicans hagueren d'abandonar l'illa –pressionats pel govern de Madrid i la Generalitat, que no volien un enfrontament directe amb Itàlia¹⁸² -, deixant en terra molts dels seus companys, els quals foren executats. La victòria dels falangistes fou atribuïda a Bonaccorsi i García Ruiz, els quals foren vists com els salvadors de l'illa.

- **Personatges importants.**
  - Alberto Bayo.
  - Manuel Uribarry.
  - Lluís Companys.
  - Joan March.
  - Arconovaldo Bonaccorsi, el Conde Rossi.
- **Documentació complementària.**

---

¹⁸² Ibid., pàg. 23.

183

¹⁸³ Ibid., pàg. 15.

Apenas media docena pasaron a la enfermería.

Cuando llegamos nosotros los "capitalistas", ya estaban dando la vuelta al ruedo los héroes de la "corrida" y recogían obsequios, que, cosa rarísima, no eran de los admiradores sino del "ganadero": ametralladoras, fusiles, municiones, viveres abundantes, tabaco y prendas de vestir, entre ellas alguna de señora. Desde el tendido, el sol, entusiasmado, pedía la oreja, agitando un enorme pañuelo taurino amarillo y encarnado.

No blasfemo, señores sesudos y graves. La Guerra es alegre y es bella. Como que la hacen los mismos que juegan al fútbol, que cortejan con las mozas, que ballan el "bolero" o el "coqueo" y que nadan los mil metros en "crawl"

sobre el lomo del mar. La Guerra es un juego y azar de Juventud, que sigue con alegría deportiva las normas de inteligencia de unos entrenadores que se llaman aquí Estado Mayor.

El que dude de la alegría de esta guerra en nuestro frente, donde se combate y se muere por España, que vaya a la primera línea y escuchará a esta magnífica y fuerte Juventud española llamar de tu a la Muerte, cara al sol y a la luna, bajo el arco de plomo de la metralla enemiga, convertida en laurel triunfal para Legiones, Batallas, Regimientos o Falanges.

Felipe XIMENEZ DE SANDOVAL

Falangista al servicio de España en "Radio Mallorca".

Información del frente de combate

(De nuestro enviado especial).

Detalles de la toma del monte de «Son Corp». — El éxito y precisión de la operación enardeció el valor de nuestras tropas. — Las hordas marxistas dejaron abandonadas ametralladoras, fusiles, municiones de boca y guerra y folletos pornográficos. — La perfecta preparación hecha por la Aviación y Artillería hicieron posible que la toma del importante macizo de «Son Corp» se hiciera casi sin bajas en nuestras filas

Como ya publicamos en nuestra edición de ayer, después de brillantísima operación, magníficamente proyectada y realizada, nuestras tropas ocuparon ayer la formidable posición denominada "Son Corp".

Dicha posición, como pudiera creerse, no consiste en un blocao o reducto desde el cual unas pocas docenas de hombres pudieran contribuir al paqueo de Son Servera, sino de un amplio macizo montañoso de unos 400 metros de cota, cuajada por todas partes de espeso pinar, y en cuyas laderas y alturas pueden parapetarse eficazmente varios millares de hombres.

Dicha posición, defendida con denuedo, hubiera podido ser un molesto Gurugú para Son Servera, pero es tal el empuje y potencia de nuestras tropas, que antes de las dos horas de comenzada la operación ya había caído en nuestro poder.

El macizo de "Son Corp" está entre el mar y Son Servera, y es espléndido punto para batir a los marxistas que en los primeros desembarcos se fortificaron en el "Puig de Sa Font".

A las cuatro de la mañana nuestra aviación comenzó bombardeando y ame-

trallando la amplia cúspide y las laderas del monte de Son Corp y poco tiempo después dos baterías de artillería, que por la eficacia de sus tiros y su extraordinaria movilidad fueron bautizadas por los catalanes con el nombre de las "baterías fantasma", iniciaban inteligente preparación artillera.

Mientras tanto tres columnas formadas por Dragones de la Muerte, Tercio e Infantería, fueron avanzando haciendo fuego de fusil y de ametralladora.

El avance de nuestras tropas de a pie era continuado y rápido a pesar de las grandes dificultades que oponía a nuestras tropas el abrupto terreno, no menos difícil por su rápida pendiente cuanto por tener que saltar sobre matas y helechos que dificultan en extremo la subida, y no poder usar del estrecho camino que hay por ser mayormente defendido por los marxistas catalanes.

A medida que las tropas avanzaban nuestros cañones iban adelantando sus tiros formando espesa cortina de fuego que iba saltando de 30 en 30 metros ante nuestros soldados.

Los rojos se defendieron con sus

ametralladoras y fusiles, pero al ver la rápida ascensión de Tercio, Falange y Ejército, y oír resonar entre el estampido de los "spronella" y el sibido de nuestras balas, calurosos vitores a España y el entusiasta ¡Arriba España! fueron perdiendo su moral organizado la retirada.

A las 7:50 los Dragones de la Muerte, Tercio y Ejército, cada uno lesle la vertiente que le había correspondido, llegaban a la cúspide de Son Corp colocando los falangistas en el peñasco más alto, nuestra victoriosa bandera.

Minutos después llegaban las fuerzas de Ingenieros, dejando colocado el teléfono directo con el Cuartel General y empezando los trabajos de fortificación de tan importante posición.

Soldados y falangistas entusiasmados elogiaban a sus jefes y oficiales.

Tal entusiasmo tenían soldados y falangistas que no contentos con ocupar las alturas y vertientes señaladas por el mando, iniciaron una bajada en persecución del enemigo, sufriendo entonces las dos únicas bajas que tuvimos en tan importante operación.

El rápido triunfo permitió coger importante botín de boca y de guerra, encontrando numerosas sobrasadas catalanas, crecidísimo número de fusiles, ametralladoras, cajas de municiones, y buen número de folletos pornográficos. También se encontró un vestido de mujer y varios específicos.

En pocos minutos se dió una batida por el monte para evitar quedara algún emboscado y al cabo de poco rato, y ya consolidada y fortificada la posición, la columna volante de artilleros y fusileros emprendía el regreso a su base. A eso de las doce se sirvió el rancho a los que quedaban en la posición, continuando toda la tarde los trabajos de fortificación, para hacer inexpugnable la posición de "Son Corp".

Cumplidos elogios merecieron todos cuantos tomaron parte en la operación por su arrojo, valentía y disciplina de tiro y por eso, antes de cerrar esta crónica, se los queremos dar cumplidamente.

UN BUQUE ROJO AMETRALLA UNA POSICION DE LOS ROJOS

Poco tiempo después de terminada la toma de Son Corp, se presentó un crucero tipo "Cervantes" empuñando seguidamente el bombardeo de una posición situada en la cúspide de un montículo.

Por lo visto los marinos rojos desconocían la colocación de sus posiciones y arremetieron contra una de las suyas.

En vista de tal éxito nuestras bate-

Porto - Cristo en Verano de

1936

Veinte días de guerra

Domingo 16 de Agosto.—Al despuntar el día de hoy y protegidos por aviones y baterías de guerra han desembarcado en tierra mallorquina las hordas rojas. El primer choque con las fuerzas enemigas lo han sostenido heroicamente Carabineros, Guardia Civil y Falange de Manacor. La desigual lucha ha durado hasta las diez, hora en que han llegado a Porto-Cristo fuerzas del Ejército y Falange enviadas desde Palma. Durante el resto del día—ya más nutridas nuestras filas—ha continuado la batalla.

Lunes 17 de Agosto.—Sigue la lucha. El enemigo efectúa otro desembarco, esta vez en Son Servera.

Martes 18 de Agosto.—Nuestras fuerzas ocupan Porto-Cristo.

Miércoles 19 de Agosto.—El enemigo continúa replegándose hacia el mar. Sus barcos de guerra siguen disparando contra nuestras posiciones y los aparatos rojos dueños del aire vuelan constantemente sobre nuestras líneas.

Jueves 20 de Agosto.—Se sigue luchando en los frentes de Porto-Cristo y Son Servera. A los rojos les favorece grandemente la configuración del terreno.

Viernes 21 de Agosto.—En el frente de Son Servera se va estrechando el cerco puesto a los rojos. En Porto-Cristo nuestras fuerzas tienen que sufrir, sin otra defensa que las ametralladoras, horas y horas de bombardeo de la aviación enemiga.

Sábado 22 de Agosto.—Continúa la lucha en los dos frentes.

Domingo 23 de Agosto.—Los soldados de España actúan como verdaderos guerreros. En las operaciones de hoy han causado al enemigo 130 muertos.

Lunes 24 de Agosto.—El frente está totalmente fortificado. Hoy hemos avanzado tomado nuevas posiciones que lo consolidan y afirman.

Martes 25 de Agosto.—El enemigo—ala derecha—durante la noche se ha corrido hacia Son Servera, donde nuestras fuerzas han librado un combate muy duro y rechazado energicamente al enemigo. Este se ha retirado abandonando gran número de bajas.

Miércoles 26 de Agosto.—Calma en los dos frentes. La aviación enemiga ha continuado bombardeando nuestras posiciones.

Jueves 27 de Agosto.—El Conde Aldo Rossi, caballero legionario y falangista ha visitado los frentes de operaciones y ha asistido a éstas desde las primeras líneas.

Viernes 28 de Agosto.—¡Por fin! Alas azules han volado sobre nuestras cabezas. El entusiasmo entre nuestras filas es grande. Ya tenemos armas iguales.

Sábado 29 de Agosto.—Durante el día de hoy la Aviación ha continuado su labor de protección a la Isla. Ha sido ametrallado un transporte anclado a gran distancia y varias barcazas que avituallaban al enemigo.

Domingo 30 de Agosto.—La aviación enemiga no vuelve a molestarnos. Sabe que ahora las cosas han cambiado. Tiroteos y fuego de ametralladoras y morteros.

Lunes 31 de Agosto.—Poca actividad en los dos frentes. La aviación ha bombardeado una pequeña caravana de camiones enemigos.

Martes 1 de Septiembre.—A consecuencia de un intenso bombardeo el enemigo abandona la posición de Pula.

Miércoles 2 de Septiembre.—La aviación ha bombardeado intensamente todo el frente enemigo y de una manera especial la carretera que une el pueblo de Son Servera con la playa. Se han pasado 35 milicianos a nuestras filas.

Jueves 3 de Septiembre.—Nuestras fuerzas han ocupado la importante posición «Son Corp» causando gran número de bajas al enemigo. La artillería, con un acierto grande ha cooperado al éxito de la operación. «Los Dragones de la muerte» han dado inequívocas pruebas de heroísmo.

Viernes 4 de Septiembre.—Nuestras fuerzas han ocupado durante la madrugada el «Puig de Sa Pont». El enemigo ha abandonado en precipitada huida sus posiciones y ha reembarcado rumbo a Menorca bajo el fuego de nuestras baterías y nuestra aviación.

185 Reportatge sobre Porto Cristo el 1936. "Porto-Cristo en Verano de 1936". *Aquí Estamos*, 32, setembre de 1937.

- **Recursos didàctics (bibliografia i webgrafia).**

- **Bibliografia.**

- Aguilera, M. (2017). *Un periodista en el desembarco de Bayo, Gafin y la Guerra Civil en Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner.
- Bayo, A. (2010). *Mi desembarco en Mallorca: de la guerra civil española*. Palma: Miquel Font.
- Ferrer, P. (2008). *Joan March: l'home més misteriós del món*. Barcelona: Ediciones B.
- Infiesta, J. L. (1997). “¿Quién decidió el desembarco del capitán Bayo en las Baleares?”. *Revista de historia naval*, 58: 55-72.
- Massot i Muntaner, J. (1941). *El desembarcament de Bayo a Mallorca: agost-setembre de 1936*. Montserrat: Abadia de Montserrat.

- **Webgrafia.**

- Batalla de Mallorca. (2018). Projecte La Batalla de Mallorca - Desembarcament de Bayo 2017 [Vídeo]. Recuperat el 05/06/19 de: <https://www.youtube.com/watch?v=n2NIwwMxLhY>
- Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera. (2019). *Uribarri Barutell, Manuel*. Recuperat el 05/06/19 de: <http://www.eeif.es/veus/Uribarri-Barutell-Manuel/>
- Gran Enciclopèdia Catalana. (2019). *Joan March i Ordinas*. Recuperat el 05/06/19 de: <https://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0040071.xml>
- IB3 Televisió. (2018). Memòria i oblit d'una guerra [Cap. 4] - Vint dies de guerra [Vídeo]. Recuperat el 05/06/19 de: <https://www.youtube.com/watch?v=fKf11nay8DQ&list=PL559BzlCMZIDEM5Xk97y32IMes1vXXQt9&index=4>
- Real Academia de la Historia. (2019). *Alberto Bayo Giraud*. Recuperat el 05/06/19 de: <https://dbe.rah.es/biografias/37050/alberto-bayo-giraud>

1.3 Grup C. L'ajuda estrangera i la presència italiana.

- **Breus explicacions.**

El bàndol nacional, davant la impossibilitat de poder guanyar la guerra amb els seus propis recursos, demanà ajuda a les potències feixistes europees, les quals enviaren homes i materials per augmentar la força dels falangistes. A més, per dur a terme aquestes accions, Hitler i Ciano es reuniren i parlaren sobre la situació espanyola, cosa que probablement provocà que el *Führer* es decidís a enviar la Legió Còndor per combatre a la guerra¹⁸⁶.

Mallorca es convertí en una base aeronaval¹⁸⁷ i, com hem comentat, l'ajuda alemanya es va fer present a Mallorca a partir del 1937 gràcies a la Legió Còndor. Aquesta legió es trobava al Port de Pollença i estava composta per hidros que tenien la funció d'atacar ports, vaixells i trens per dificultar les comunicacions.

Itàlia tenia un gran interès en l'arxipèlag balear perquè el veien com una possible base davant un conflicte mundial i, per aquesta raó, les ajudes no es feren esperar. De totes formes, els soldats italians no passaren tan despercebuts com els alemanys. Durant el juliol de 1936, Mallorca rebé: pilots, artillers, oficials mecànics i avions italians¹⁸⁸, que es dedicaven a defensar les costes mallorquines i a atacar Menorca i altres punts republicans peninsulars¹⁸⁹, com València o Barcelona.

Els homes de Mussolini tingueren una gran importància per defensar Mallorca davant l'intent d'ocupació de Bayo. El 27 d'agost les files italianes augmentaren amb l'arribada de nou material bèl·lic i de nous soldats, cosa que provocà un augment dels atacs als homes de Bayo. L'arribada dels italians comandats per Carlo Margottini¹⁹⁰ incomodà els nacionals mallorquins però s'hagueren d'aliar per fer front els enemics.

---

¹⁸⁶J. F. Coverdale, *La intervención fascista en la guerra civil española*, Madrid, Alianza, 1979, pàg. 113.

¹⁸⁷Comptava amb els hidros alemanys, italians i espanyols, aquests darrers comandats per Ramón Franco. J. Massot i Muntaner, *Mallorca durant la...*, pàg. 41.

¹⁸⁸Ibid., pàg. 39.

¹⁸⁹La Península rebé soldats italians que ajudaren a dur a terme l'ocupació falangista. P. Vilar, *La guerra civil española*, Barcelona, Crítica, 2000, pàg. 80.

¹⁹⁰J. Massot i Muntaner, *Mallorca durant la...*, pàg. 21.

Juntament amb aquests soldats italians, hi realcem la presència d'Arconovaldo Bonaccorsi, una de les persones més destacades durant els primers mesos de la guerra.

El 26 d'agost de 1936 fou enviat a Mallorca, probablement perquè Mussolini el volia tenir enfora. Rossi era vist com un hàbil legionari i amb molta energia, que aconseguí augmentar l'ànim de les tropes espanyoles amb la seva arribada i al qual se li va atribuir la victòria contra els homes de Bayo, de fet, l'anomenaren "el león de Son Servera" pels triomfs obtinguts en aquell territori. García Ruiz el defensava, però aquesta opinió no va ser compartida per tots els falangistes, els quals el percebien com un agent estrany que volia acaparar el control de l'illa¹⁹¹, sense que aquesta qüestió fos el seu comès¹⁹².

El Conde Rossi era un enviament no oficial, així que si les seves gestes haguessin estat fracassades, Mussolini sempre hagués pogut amagar la realitat d'aquella missió. De totes formes, Aldo Rossi fou enviat a Mallorca per ser conseller militar i assessorar els nacionals mallorquins a organitzar el partit¹⁹³ de la Falange. Ell simplement era coronel però es va presentar com a general, es feu anomenar Conde Rossi i tot d'una que arribà, creà els *Dragones de la Muerte*¹⁹⁴ formats per uns 50 joves mallorquins¹⁹⁵.

Les aspiracions de Bonaccorsi creixien exponencialment i, davant la manca de simpatia que tenia amb els nacionals, el 23 de desembre partí de Mallorca cap a Itàlia.

- **Personatges importants.**

- Galeazzo Ciano.
- Carlo Margottini.
- Arconovaldo Bonaccorsi, el Conde Rossi.

---

¹⁹¹ El fill de Juan March s'enfrontà a Bonaccorsi perquè creia que l'italià s'havia endinsat en afers polítics que no eren del seu interès. J. F. Coverdale, *La intervención fascista...*, pàg. 138.

¹⁹² J. Massot i Muntaner, *Vida i miracles del conde Rossi: Mallorca, agost-desembre 1936. Màlaga, gener-febreny 1937*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, pàg. 43.

¹⁹³ J. Massot i Muntaner, *Mallorca durant la...*, pàg. 24.

¹⁹⁴ J. Massot i Muntaner, *Vida i miracles...*, pàg. 54.

¹⁹⁵ *Ibid.*, pàg. 65.

- Documentació complementària.

ITALIA NO CONSENTIRA LOS SALVAJISMOS REALIZADOS POR LOS MARXISTAS ESPAÑOLES

Roma dice que Italia no consentirá en modo alguno los salvajismos realizados por los marxistas españoles y añade que Francia, que fué centro de civilización, consiente y ayuda a los desmanes realizados por los rojos en España: también comenta duramente el bárbaro proceder de los rojos de Cartagena, que arrojaron al mar más de 500 personas, entre oficiales y paisanos.

DESDE EL JAPON INVITAN A IN...

196

Los ataques aéreos al litoral español del Mediterráneo

Sensacionales revelaciones de cuatro aviadores alemanes hechos prisioneros en Cataluña

En el Ministerio de Defensa Nacional facilitaron ayer la siguiente nota:

«El día 15 del mes de marzo fué bombardeado en el puerto de Tarragona el buque mercante inglés «Stanwell», a bordo del cual hubo varias víctimas.

Uno de los hidros que formaban la patrulla autora de esta agresión, fué derribado, minutos después, cuando ametrallaba a un tren entre Vinaroz y Uldecona. Se trataba de un hidro alemán, marca «Heinkel».

Los tripulantes, todos alemanes, que fueron hechos prisioneros, son: Rudolf Rüter, teniente observador, jefe del aparato; Alfred Tonollo, alférez piloto; Hermann Strohscheier, alférez radio; Smitz, sargento mecánico.

Estos prisioneros han declarado que el personal de la escuadrilla alemana, que tiene su base en Pollensa (Mallorca), y la cual se dedica a atacar el litoral español del Mediterráneo, habiendo alcanzado en varias ocasiones con sus bombas a buques británicos, uno de ellos el «Stanwell», está formado por los siguientes: Hallinghausen, comandante jefe de escuadrilla; Deecke, teniente piloto; Zenker, teniente piloto; Jorgenz, teniente superior; Stood, alférez piloto; Franz, brigada piloto; Zunker, teniente piloto; Rahtgeber, alférez piloto; Brai, teniente; Brauner, brigada.

Todo el personal de la escuadrilla, incluidos los prisioneros, de cuyas declaraciones se extraen los datos precedentes, pertenece a la Aviación Militar Alemana.

197

¹⁹⁶ Itàlia no permetrà les accions dels rojos espanyols i critica el suport que dóna França a aquest bàndol. "Italia no consentirá los salvajismos realizados por los marxistes españoles". *Correo de Mallorca*, 8314, divendres 28 d'agost de 1936, pàg. 1.

¹⁹⁷ Atacs dels avions alemanys a la zona republicana. "Los ataques aéreos al litoral español del Mediterráneo". *La Vanguardia*, 23105, divendres 1 d'abril del 1938, pàg. 1, recuperat de: <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1939/12/19/pagina-1/33124497/pdf.html?search=hidro%20aleman>

Marcharon los Legionarios Italianos

Mallorca dijo ¡Adiós!—emocionada y agradecida—a los legionarios italianos que fueron durante los años de guerra hermanos nuestros—hermanos también los ideales—más que huéspedes.

Su idioma se nos hizo familiar de oírlo a nuestro lado.

Y un día triste—deseado y temido—Mallorca les dijo ¡Adiós!

Nuestras falangistas les entregaron presentes y recuerdos. Y en el muelle, ojos grandes del color del mar les miraban marchar con la «dulce melancolía» que aprendimos en sus canciones.

Y por última vez los italianos levantaban el brazo en señal de despedida y contestaban a nuestro ¡Adiós! con su ¡Chaol melancólico y fraterno.

El Jefe de la Aviación legionaria en Baleares General Matti.

El Rey Emperador acompañado del Conde Ciano, de nuestro Embajador García Conde, del General Fíndelán y otros Jefes, presenciando el regreso de los aviadores legionarios a Italia.

Autoridades y Falangistas despidiendo a los aviadores legionarios.

Legionarios de la aviación a punto de embarcar.

¹⁹⁸ Partida dels italians de Mallorca. "Marcharon los legionarios italianos". *Aquí Estamos*, 51, juny- juliol de 1939.

- **Recursos didàctics (bibliografia i webgrafia).**

- **Bibliografia.**

- Campo, J. M. (2009). *La ayuda de Mussolini a Franco en la Guerra civil española*. Madrid: Arco Libros.
- Díez, G. (2016). “Los bombardeos italianos sobre el País Valenciano durante la Guerra Civil española: un estudio fotográfico”. *Revista de Historia Contemporánea*, 15: 181-202.
- Galeazzo, C. (1946). *Diario*. Barcelona: Los Libros de Nuestro Tiempo.
- Heiberg, M. (2003). *Emperadores del Mediterráneo. Franco, Mussolini y la guerra civil española*. Barcelona: Crítica.
- Massot i Muntaner, J. (2017). *Arconovaldo Bonacorsi, el “Conde Rossi*. Montserrat: Publicacions de l’Abadia de Montserrat.

- **Webgrafia.**

- Archivo Luce. (2019). Le organizzazioni falangiste a Palma di Maiorca [Vídeo]. Recuperat el 06/06/19 de: [https://patrimonio.archivioluce.com/luce-web/detail/IL3000052059/1/le-organizzazioni-falangiste-palma-maiorca.html?startPage=120&jsonVal={%22jsonVal%22:%22query%22:\[%22guerra%20di%20spagna%22\],%22fieldDate%22:%22dataNormal%22,%22_perPage%22:20,%22archiveType_string%22:\[%22xDamsCineLuce%22\]}}}](https://patrimonio.archivioluce.com/luce-web/detail/IL3000052059/1/le-organizzazioni-falangiste-palma-maiorca.html?startPage=120&jsonVal={%22jsonVal%22:%22query%22:[%22guerra%20di%20spagna%22],%22fieldDate%22:%22dataNormal%22,%22_perPage%22:20,%22archiveType_string%22:[%22xDamsCineLuce%22]})
- Córcoles, P. (21 de juny de 2008). El último vestigio de la Legión Cóndor. *Diario de Mallorca*. Recuperat el 06/06/19 de: <https://www.diariodemallorca.es/part-forana/2008/06/21/ultimo-vestigio-legion-condor/369542.html>
- Historiasiglo20.org. (2003). *Conde Galeazzo Ciano 1903-1944*. Recuperat el 06/06/19 de: <http://www.historiasiglo20.org/BIO/ciano.htm>
- Pla, J. (7 de setembre de 1986a). El conde Rossi (retrato de un fascista). *Memoria Civil, Mallorca en guerra (1936-1939), diari*

Baleares. Recuperat el 06/06/19 de:
<https://www.fideus.com/memoria%20-%20rossi%20-%20pla.htm>

- ----- (7 de setembre de 1986b). Los Dragones de la Muerte. *Memoria Civil, Mallorca en guerra (1936-1939), diari Baleares*, pàg. 5. Recuperat el 06/06/19 de:
<https://drive.google.com/file/d/0Bys3wRU4WVk3NmFhNGQ0ZDQtMzl2Ny00ZWU1LWFmMDEtODVIZmM2ZGJINDJh/view>

1.4 Grup D. La vida quotidiana i la repressió a Mallorca.

- **Breus explicacions.**

A partir del 19 de juliol, els falangistes començaren a cercar dirigents d'esquerres i les presons s'anaren omplint. S'habilità la Presó Provincial, el Castell de Bellver, el vaixell Jaume I -que es trobava ancorat al port-, Can Mir, Can Sales, les presons militars de Sant Carles, Illetes i la del convent de la Missió¹⁹⁹. S'iniciaren els assassinats nocturns i les persecucions de totes aquelles persones que podien ser una amenaça pel *Movimiento*²⁰⁰.

Can Sales va ser, a partir del novembre de 1936, la presó de dones que ocupava l'edifici de "las Hermanitas de los pobres". Algunes de les presoneres més destacables serien: Aurora Picornell, Bellarmina González i Catalina Flaquer amb les seves dues filles, executades el 5 de gener de 1937²⁰¹ i Matilde Landa, la qual es suïcidà el setembre de 1943. El febrer de 1940 les Germanes de la Caritat assumeixen el control de la presó i el setembre de 1943 es tancà la presó. A més, el Castell de Bellver, acollí durant la guerra més de 800 republicans²⁰².

Durant els primers mesos de guerra, moltes persones eren anades a cercar a casa i, sense un judici previ, eren assassinades a les cunetes o tàpies

---

¹⁹⁹ J. Massot i Muntaner, *La Guerra Civil a Mallorca...*, pàg. 56.

²⁰⁰ Ibid., pàg. 61.

²⁰¹ IB3 Televisió, Memòria i oblit d'una guerra [Cap. 14] - Can Sales, presó de dones [Vídeo], 2018, recuperat de: <https://www.youtube.com/watch?v=Nkt6Fr9bolA>

²⁰² Castell de Bellver, *1. Historia del Castell de Bellver*, 2019, recuperat de: https://castelldebellver.palma.cat/portal/PALMA/castelldebellver/contenedor1.jsp?seccion=s_fdes_d4_v1.jsp&contenido=76719&tipo=6&nivel=1400&layout=contenedor1.jsp&codResi=1&language=es&codMenu=2249

dels cementeris²⁰³. Altres, eren duts a consells de guerra –realitzat a l'Escola d'Arts i Oficis- i condemnats a pena de mort, com va ser el cas d'Emili Darder.

De tota aquesta repressió, Georges Bernanos deixà el seu testimoni a *Les Grands Cimetières sous la lune*. L'escriptor, el 1934, a causa dels seus problemes econòmics, decideix partir a Mallorca²⁰⁴ i instal·lar-se a Palma. Durant aquell període, va fer amistat amb el Marquès de Zayas²⁰⁵ i amb altres personalitats d'ideologies dretanes com els germans Villalonga.

Bernanos era sabedor del pla dels falangistes, ja que formava part del seu grup²⁰⁶ i el seu fill s'havia afiliat a la Falange. De fet, són diverses les fonts que comentaven l'entusiasme de Bernanos per les accions dels falangistes. Yves Bernanos, el seu fill, establiria relacions amb el Conde Rossi i formaria part de la milícia de l'italià: els *Dragones de la Muerte*.

L'opinió de Bernanos va canviar en el moment en el que va percebre la gran repressió i el predomini dels italians a l'illa, element que posava en perill la presència francesa al Mediterrani. Davant dels fets que va observar, l'escriptor francès va escriure el seu llibre: *Les Grands Cimetières sous la lune*, on es narraven les atrocitats que realitzaren els nacionals a Mallorca i on es criticava la figura d'Aldo Rossi i el paper de l'Església, la qual estigué al costat dels falangistes i es mostrava impassiva davant les brutalitats que es duïen a terme.

A part d'aquestes qüestions, Mallorca també va ésser bombardejada pels avions republicans. Els primers bombardeigs potents es varen dur a terme el 23 de juliol de 1936 i, davant la manca de refugis antiaeris, els ferits i els morts civils varen ser nombrosos. A partir de 1937, a part de la construcció de nombrosos refugis, moltes famílies permetien utilitzar els seus soterranis per protegir-se dels atacs.

- **Personatges importants.**

- Georges Bernanos.
- Bisbe Josep Miralles.
- Emili Darder.

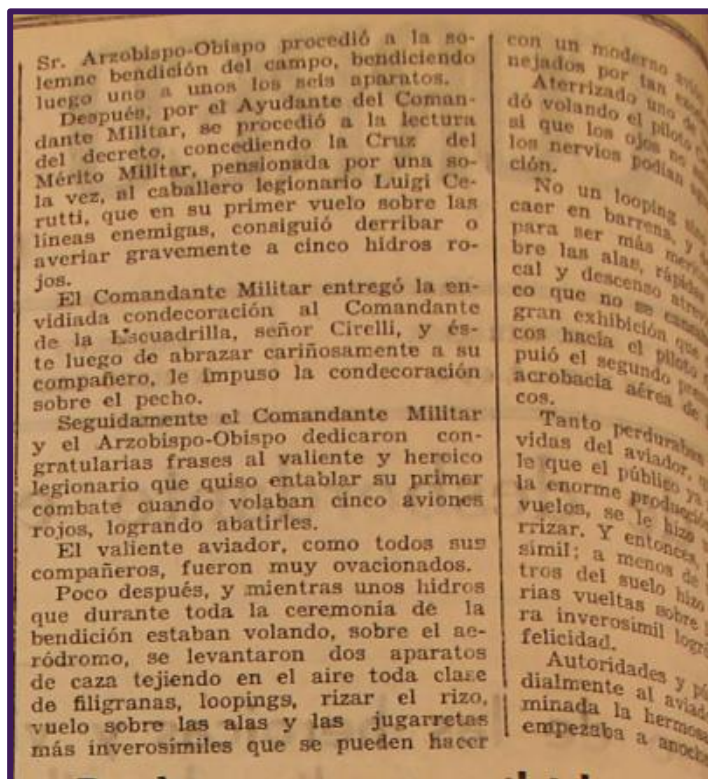
²⁰³ J. Massot i Muntaner, *Mallorca durant la...*, pàg. 30.

²⁰⁴ J. Massot i Muntaner, *Georges Bernanos i la Guerra Civil*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, pàg. 15.

²⁰⁵ Per aquell moment, Zayas era cap de la Falange a l'illa. *Ibid.*, pàg. 36.

²⁰⁶ A la seva obra, nega que fos sabedor del cop d'estat. *Ibid.*, pàg. 55.

- Aurora Picornell.
- Matilde Landa.
- Documentació complementària.

207

²⁰⁷ Participació del Bisbe Miralles a les celebracions falangistes. "La gran fiesta de aviación de ayer tarde". *Correo de Mallorca*, 8322, dilluns 7 de setembre de 1936, pàg. 2.

Georges Bernanos ratifica su condenación contra los facciosos españoles

Una oportuna alusión al P. Laburu

El ilustre escritor francés Georges Bernanos, autor del libro «Los grandes cementerios bajo la luna», en el que, con vigoroso y personal estilo, expone ante el mundo los crímenes del fascismo español, se encuentra actualmente en Buenos Aires, donde se le considera como huésped de honor.

En sus conversaciones con los periodistas, Bernanos ha reafirmado cuanto dice en su mencionada obra y añadió que, como hombre conservador que es, no fué enemigo del fascismo en un principio. Compartía su anhelo de exaltación y su culto celoso de las jerarquías, siquiera le repugnaba su aniquilamiento de la personalidad humana, su sofocamiento de la individualidad. Pero lo que lo decidió a alzar su voz de protesta fueron sus procedimientos y sus crímenes, que tuvo ocasión de presenciar en Mallorca, donde le sorprendió el alzamiento militar. Madrid bajo las bombas, Guernica devastada, las piras de cadáveres ardiendo en la plaza de toros de Badajoz, las mujeres y los niños asesinados por la aviación fascista en Valencia, en Alicante y en Barcelona... todo eso que una conciencia honrada no puede tolerar, es lo que le llevó a escribir su popularísimo libro y a convertirse en un enemigo oficial del fascismo.

Recientemente dió Bernanos una interesante conferencia en la capital bonaerense, ratificando su clara posición contra los miliares españoles insurrectos, su anatema contra la represión brutal de que han sido objeto los republicanos, socialistas y elementos obreros, y su crítica contra una Iglesia que se somete a ellos sin pretender evitar con su autoridad moral, antes bien adscribiéndose al bando insurgente y bendiciendo las armas de los sublevados y extranjeros invasores de España.

En el curso de su disertación, tuvo Bernanos unas palabras dedicadas al un día famoso P. Laburu. ¿Cómo se explica—preguntó—que este sacerdote que antes del movimiento revolucionario se pronunciaba a favor de los derechos obreros hasta en lenguaje demagógico, ahora, después de julio de 1936, ante la feroz represión de que se les hace víctimas en la zona facciosa, calle con un silencio absoluto, hermético y obstinado?

Por lo que respecta a su libro «Los grandes cementerios bajo la luna», dijo que lo escribió atendiendo a un dictado de su conciencia, pues no podía callar su horror ante las ejecuciones en masa, ante los fusilamientos sin causa, ante las atrocidades cometidas. Pero, además, le impulsaron también a escribirlo las teorías que oyó en labios de los fascistas españoles o leyó en sus periódicos: teorías que son la negación del espíritu cristiano, base de toda una civilización.

El deber de prevenir a Francia contra un peligro semejante al que se ha desatado sobre España fué también—confesó Bernanos—uno de los acicates que más vivamente me incitaron a trazar esas páginas, en las que palpita la verdad, toda la terrible verdad de una doctrina inhumana y de unos procedimientos siniestros y condenables.

Nuevamente han sido bombardeados los objetivos militares de Palma de Mallorca

Una de las bombas lanzadas sobre el puerto, cayó en un barco mercante, hundiéndolo

208 209

²⁰⁸ Comentarís sobre Bernanos. "Georges Bernanos ratifica su condenación contra los facciosos españoles". *La Vanguardia*, 7 de setembre de 1938, pàg. 5, recuperat de:

- **Recursos didàctics (bibliografia i webgrafia).**

- **Bibliografia.**

- Capellà, M. (2010). "Les Germanes de la Caritat a can Sales". *Lluc*, 872: 44-46.
- Garí, B. (2009). *La repressió a Mallorca durant la guerra civil espanyola (1936-1939): memòria d'una coerció planificada*. Palma: Universitat de les Illes Balears.
- Ginard, D. (2015). *La repressió a les Balears durant la Guerra Civil*. Palma: Documenta Balear.
- Palerm, A. (2015). "Fechorías del "León de Son Servera": la represión en Mallorca (1936-1939)". *Le Monde diplomatique en español*, 232: 26.
- Suárez, M. (1959). *La presó de Can Mir: un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner.

- **Webgrafia.**

- Adrover, M. (20 de gener de 2019). Documentadas 2.761 causas judiciales de represión franquista y 4.653 víctimas. *Diario de Mallorca*. Recuperat el 06/06/19 de: <https://www.diariodemallorca.es/mallorca/2019/01/20/documentadas-2761-causas-judiciales-represion/1384486.html>
- IB3 Televisió. (2018). Memòria i oblit d'una guerra [Cap. 10] - Mallorca, una gran presó [Vídeo]. Recuperat el 06/06/19 de: <https://www.youtube.com/watch?v=BG8LeuC2Qe4&list=PL559BzICMZIDEM5Xk97y32IMes1vXXQt9&index=10>
- Guerra Civil Española dia a dia. (2013). *Georges Bernanos (1888-1948)*. Recuperat el 06/06/19 de:

<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1938/09/07/pagina-5/33130097/pdf.html?search=bernanos>

²⁰⁹ Bombardeigs a Palma. "Nuevamente han sido bombardeados los objetivos militares de Palma de Mallorca". *La Vanguardia*, 27 de maig de 1937, pàg. 4, recuperat de: <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1937/07/13/pagina-4/33132244/pdf.html?search=bombardeos%20mallorca>

<http://guerracivildia.blogspot.com/2013/02/georges-bernanos-1888-1948.html>

- Medicina Balear. (2019). *Historia Don Emilio Darder. Médico y político*. Recuperat el 06/06/19 de: http://ibdigital.uib.es/greenstone/cgi-bin/library.cgi?e=d-10000-00---off-0medicinaBalear--00-2---0-10-0---0---0direct-10-DR--4-----0-1l-10-ca-Zz-1---20-about-Sena%2C+F.--00-3-21-00-0-0-01-1-0-00-0-0-01-10-0utfZz-8-00&cl=CL4.1.7&d=Medicina_Balear_1992v07n2p121&x=1
- Riera, J. (21 de maig de 2018). El último preso de Can Mir. *Última Hora*. Recuperat el 06/06/19 de: <https://www.ultimahora.es/noticias/local/2018/05/21/1001587/ultimo-presos-can-mir.html>

2. Fitxa per omplir durant les explicacions dels companys al grup base.

Aquest serà el model de fitxa que els alumnes del grup base hauran d'omplir, en el moment en el que cada component d'aquest equip expliqui el que ha investigat amb el seu grup d'experts corresponent. D'aquesta forma, cada alumne haurà d'omplir tres fitxes –si l'alumne és del grup d'experts A, haurà d'omplir les fitxes amb la informació de l'alumne B, C, i D.

Nom:	Nom de l'alumne que explica i grup d'experts:
Dates i dades importants.	
Explicació dels esdeveniments.	
Personatges importants.	
Dades curioses.	
Altres elements destacables.	

3. Fitxa per omplir durant la presentació dels diferents grups.

Cada alumne, durant la presentació dels diferents grups, haurà d'omplir la següent fitxa amb la informació destacable que els seus companys expliquin. D'aquesta forma, cada estudiant haurà d'omplir cinc fitxes, una per cada grup que exposa.

Nom:	Grup que exposa:
Dades importants.	
Elements a destacar.	
Informació important.	

4. Fitxa per avaluar els companys.

Durant les presentacions, els alumnes hauran d'avaluar a cada grup -5 equips. A aquesta rúbrica ja s'indiquen quins elements són avaluables de forma individual i de forma conjunta. S'ha d'avaluar de l'1 al 10 cada ítem.

Nom:	Components del grup:	
Són un grup cohesionat.		
Estètica del <i>Power Point</i>.		
Originalitat de la presentació.		
Explica amb claredat.	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
No es perd mentre explica.	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
No mira cap guió.	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
Manté una velocitat adequada.	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
Varia el seu to de veu.	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	

Manté el contacte visual amb els companys.	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
Manté una bona postura corporal.	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	

8.3 Itinerari 1: Aspectes generals de la Guerra Civil (1936-1939).

Itinerari 1

Aspectes generals de la Guerra Civil (1936-1939).

Quadern de l'alumne.

Sortida Didàctica.

Nom dels alumnes:

Nom del grup:

1. Presentació del dossier.

Benvolguts estudiants de 4t d'ESO, iniciem l'itinerari 1 titulat: "Aspectes generals sobre la Guerra Civil (1936-1939)", al llarg del qual podrem observar quins indrets específics de Palma hi varen tenir un paper important durant l'aixecament militar i el posterior transcurs de la guerra.

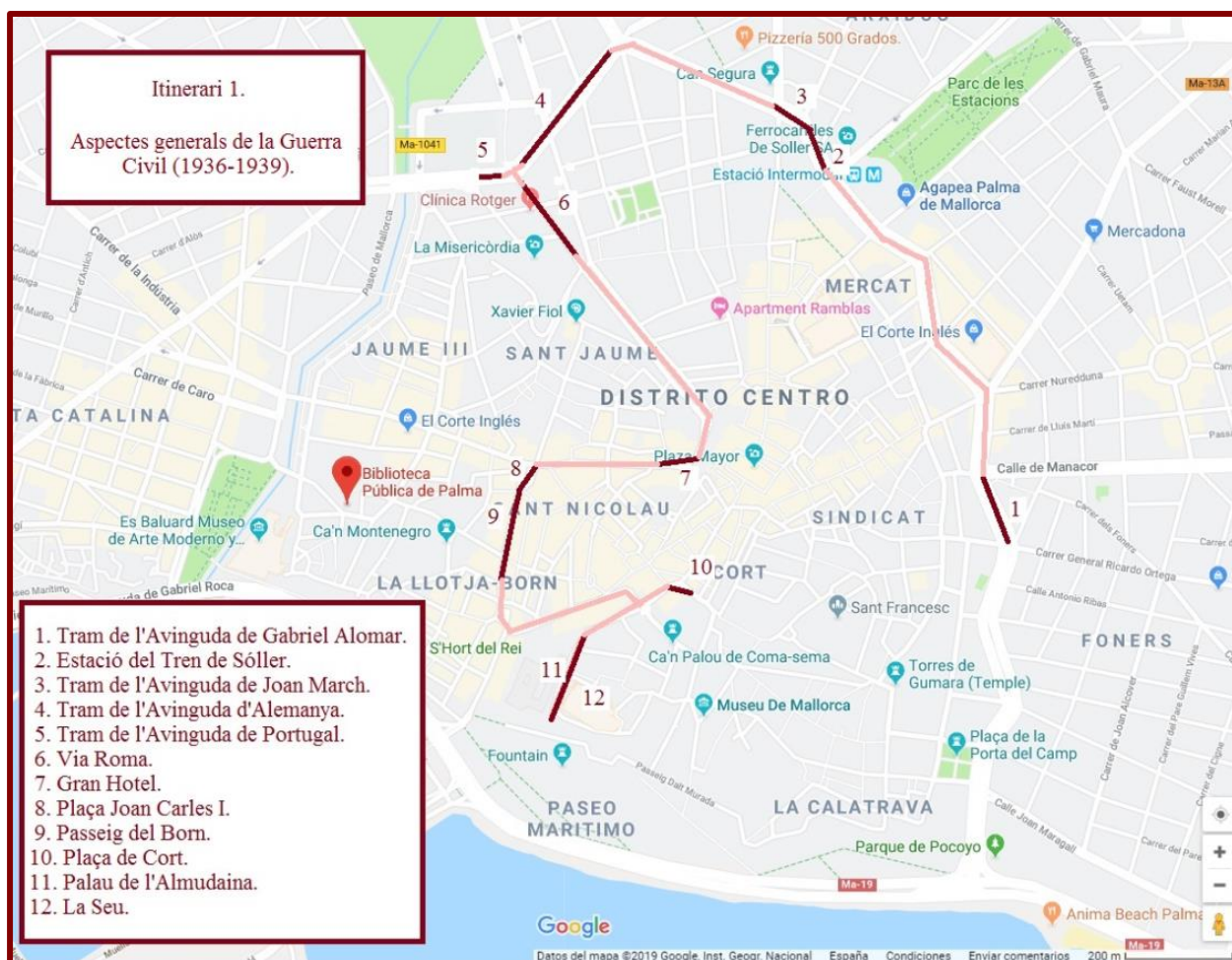
Abans de començar a realitzar les diferents activitats plantejades, serà necessari que cada membre del grup tingui un càrrec assignat dels que a continuació presentarem:

Càrrec a desenvolupar	Funcions	Nom de l'integran del grup.
Director	És l'encarregat de controlar si es contesten adequadament les diferents preguntes, supervisarà si l'equip treballa adequadament i col·laborarà per respondre les diferents qüestions presents al document.	
Secretari	Apuntarà les diferents respostes al quadern i col·laborarà per respondre les diferents qüestions presents al document.	
Administrador	Haurà de dur tot el material necessari, és a dir, serà l'encarregat de portar el quadern i els bolígrafs, a més de col·laborar per respondre les diferents qüestions presents al document.	
Supervisor i suplent.	Serà l'encarregat de substituir a qualche membre del grup, ajudarà els altres membres a desenvolupar les seves tasques i col·laborarà en la redacció de les respostes del quadern.	

Hem de recordar que el present quadern haurà de ser entregat al professor i suposarà una part de la nota de la unitat didàctica corresponent, per la qual cosa, és necessari que tots els integrants realitzin la feina indicada.

Prèviament a l'inici de les activitats corresponents, suggerim als estudiants que tinguin en ment els diferents aspectes tractats a les sessions anteriors a la sortida didàctica, ja que els següents exercicis pretenen ampliar i assolir els coneixements necessaris per entendre la Guerra Civil a Palma.

Aquest serà el recorregut que durem a terme i les activitats es presenten seguint l'ordre indicat.

210

²¹⁰Google Maps, Palma...

2. Activitats a desenvolupar durant l'itinerari 1: *Aspectes generals de la Guerra Civil (1936-1939).*

A continuació, mostrem les activitats que els alumnes hauran de realitzar al llarg de l'itinerari proposat. Aquests exercicis es duran a terme en una sèrie de minuts, després de la breu explicació del professor -no mentre es realitza l'explicació del docent. És convenient apuntar les respostes en bolígraf i demanem mantenir una bona presentació al llarg del dossier. Si els alumnes no saben les respostes, poden consultar Internet o demanar els dubtes al docent.

2.1 Primer indret. Avinguda de Gabriel Alomar.

Gabriel Alomar va ser una de les persones que s'exiliaren a l'inici de la Guerra Civil. Partí a Egipte i es dedicà a l'ensenyament i col·laborà al diari Le Journal d'Egypte²¹¹.

Ompliu el present esquema amb informació sobre la vida de Gabriel Alomar. Si és necessària l'ajuda, suggerim als alumnes que consultin: Gran Enciclopèdia Catalana. (2019). *Gabriel Alomar i Vilallonga*. Recuperat de: <https://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0002891.xml>

212

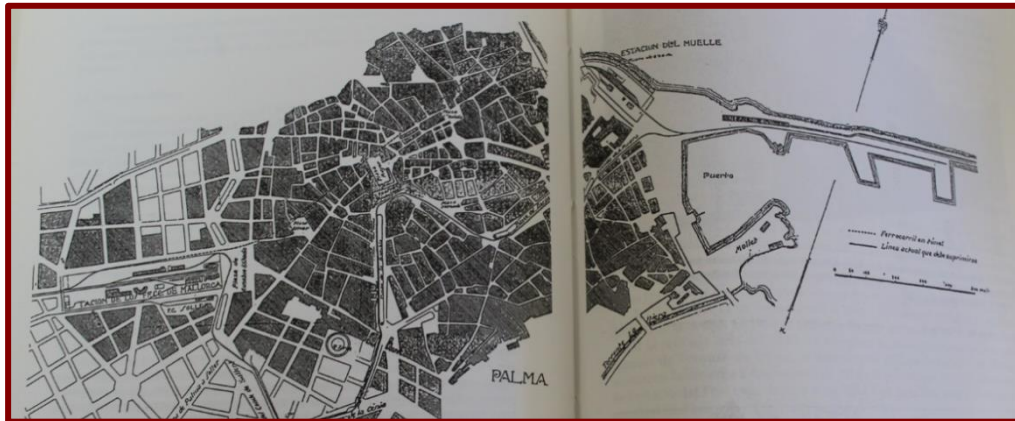
²¹¹ C. Moner; J. Pons, *Gabriel Alomar Pedagóg, publicista, escriptor, poeta i polític*, Palma, Illa Edicions, 2017, pàg. 116.

²¹² Gran Enciclopèdia Catalana, *Gabriel Alomar i Vilallonga*, 2019, recuperat de: <https://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0002891.xml>

Gabriel Alomar i Villalonga.

- Professi3:
- Indrets de naixement i mort:
- Ideologia pol3tica:
- Partits pol3tics dels que va formar part:
- Professi3 durant la Segona Rep3blica:
- Acci3 duta a terme durant la Guerra Civil:
- Estil literari en el que s'insereix:
- Influ3ncies liter3ries:
- Obres:

2.2 Segon indret. Estaci3 del Tren de S3ller.

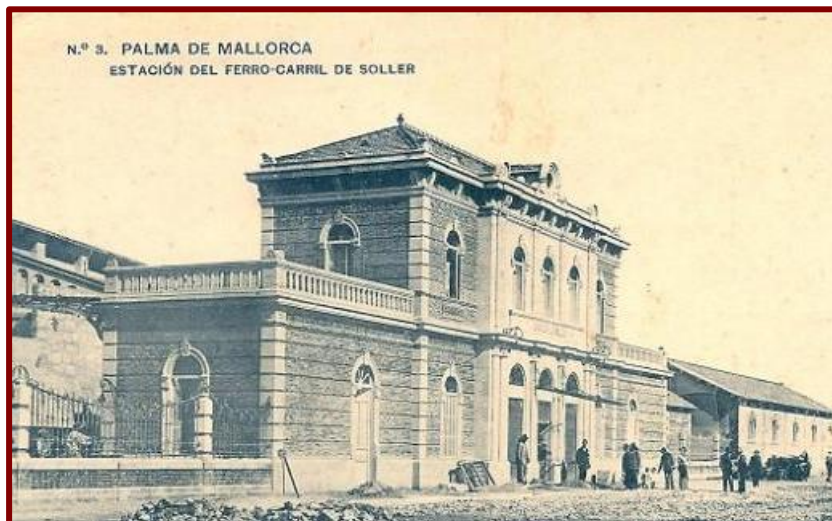

213

²¹³ N. S. Cañelles i Serrano, *El ferrocarril a Mallorca: la via del progres*, Palma, Documenta Balear, 2001, p3g. 446.

214

215

El 19 de juliol, el Governador Civil, Antonio Espina, va ordenar a les 5 del matí l'inici d'una vaga general de protesta que es propagà per les estacions, la Casa del Poble, les fàbriques de gas i electricitat i la Telefònica. Finalment, sobre les 10 del matí, la situació va ser sufocada i controlada pels dirigents del Movimiento²¹⁶.

Contesteu les següents preguntes a l'espai indicat.

²¹⁴ Inauguració de la línia del port el 1931. Ibid., pàg. 108.

²¹⁵ Todocolección, 6837 - *Estación del ferrocarril de Sóller -Palma de Mallorca*, 2008, recuperat de: <https://www.todocoleccion.net/postales-baleares/6837-estacion-ferrocarril-soller-palma-mallorca-x24499631>

²¹⁶ J. Massot i Muntaner, *La Guerra Civil a Mallorca...*, pàg. 47.

Per què era important que les estacions estiguessin en vaga?

Quines suposeu que foren les persones que assistiren a la vaga general?

Per què creieu que aquest indret fou un dels primers en esser sufocat?

Davant la rapidesa amb la que es va reprimir la vaga, suposeu que hi hagué una gran mobilització de republicans a Palma?

2.3 Tercer indret. Avinguda de Joan March.

Llegiu el present paràgraf i corregiu i argumenteu per què les oracions proposades són errònies.

March continuó siendo para la prensa republicana el banquero del *fascio*, con dinero propio o ajeno; a veces como simple mensajero, otras como elemento decisivo. Así, en junio de 1937 habría salido de Gibraltar hacia territorio rebelde con la autorización de Franco para gastar trescientos millones de francos que se habían suscrito en el extranjero. La noticia servía también para reforzar su papel: Juan March «manda en la zona rebelde». El era el «avalador» y los otros los avalados. Los trescientos millones eran el más categórico de los imperativos. A ellos les debían obediencia sumisa los militares que se sublevaron. Eran su garantía en caso de derrota. Cuando llegara el momento del Juicio Final, los franquistas tendrían muy fácil rendir cuentas ante el Todopoderoso. No tendrían ni que abrir la boca. Hablarían por ellos «los administradores de March»²¹⁷.

En la primavera de 1937, el mallorquín pasó de «contrabandista a diplomático». La prensa republicana se había hecho eco del rumor

217

²¹⁷ M. Cabrera, *Joan March (1880-1962)*, Madrid, Marcial Pons, 2011, pàg. 286, recuperat de: <https://books.google.es/books?id=lrFzeeuhBIYC&pg=PA17&dq=Joan+March,+la+cara+oculta+>

Enunciat.

Joan March era un militar mallorquí.

Les seves accions només es resumeixen al període de la Guerra Civil.

March mai no es va encarregar de finançar el *Movimiento*.

March no va tenir res a veure amb l'ajuda aportada pels alemanys i els italians.

Aconseguí ésser un personatge poc conegut i la premsa no es va fer ressò de les seves accions.

[del+poder+:+1931-1945&hl=es&sa=X&ved=0ahUKEwjf5YmayrviAhUZRBUHXphBycQ6AEILzAB#v=onepage&q&=false](#)

2.4 Quart indret. Avinguda d'Alemanya.

Llegiu el present article del diari *La Vanguardia* -datat el 1939- i indiqueu a la columna “nombre d’oració” amb quin nombre de la primera columna es relacionen els segons bocins d’oració de la tercera columna.

Primer bocí d’oració.	Nombre d’oració	Segon bocí d’oració.
1- La Legió Còndor pertanyia		Martin Harlinghausen.
2- La seva funció era		<i>Negrillos</i> .
3- La seva base es trobava a		A les forces alemanyes.
4- Eren dirigits per		Conjuntament amb les forces italianes.
5- Eren l’ajuda estrangera		Atacar ports i vaixells per dificultar el tràfic marítim.
6- Les seves actuacions s’iniciaren		Una problemàtica internacional.
7- Els avions alemanys rebien el nom de		A finals del 1937.
8- La participació alemanya suposà		El port de Pollença ²¹⁸ .

²¹⁸ J. Massot i Muntaner, *Mallorca durant la...*, pàg. 43.

SE PREPARA EN BERLIN UN GRANDIOSO RECIBIMIENTO A LOS VOLUNTARIOS DE LA LEGION CONDOR

**Las fuerzas alemanas que contribuyeron al
triumfo de la España nacional**

Berlin, 30. Los periódicos de la noche se ocupan en artículos editoriales de la inminente llegada de los voluntarios alemanes de la Legión Cóndor que han luchado en España durante la guerra contra el comunismo internacional. Los periódicos publican resúmenes históricos de la ayuda alemana en favor de la España Nacional.

El «Berliner Boersen Zeitung» dice, especialmente: Los voluntarios alemanes llegaron a España como consecuencia de la decisión del Fuehrer de prestar la ayuda del pueblo alemán al Generalísimo Franco en su Movimiento liberador contra el bolchevismo. Los Cuerpos de voluntarios alemanes contribuyeron al triunfo de la lucha, que ha sido más larga de lo que en un principio se esperó, en favor de la España Nacional. Las secciones aéreas fueron compuestas por un cuerpo de bombardeo, un grupo de caza, dos escuadrillas de reconocimiento y un destacamento de refuerzo además de otro de investigación y personal especializado para los parques aéreos.

Estas fuerzas de aviación escogieron el nombre de «Legión Cóndor» aunque formaban parte del grupo de las «Aguilas alemanas».

Los periódicos alemanes dedican también un recuerdo a la Marina alemana, en la parte en que contribuyó en favor de la España Nacional.

Se prepara un gran recibimiento a los heroicos combatientes de la Legión Cóndor, próximos a llegar de regreso a su Patria. — Efe.

219

²¹⁹ Rebuda a Berlín de la Legión Cóndor. "Se prepara en Berlín un grandioso recibimiento a los voluntarios de la Legión Cóndor". *La Vanguardia*, 31 de maig de 1939, pàg. 8, recuperat de: <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1939/06/01/pagina-8/33115838/pdf.html?search=legion%20condor>

2.5 Cinquè indret. Avinguda de Portugal.

Els noms de carrers referents a dictadures feixistes es troben especialment a prop. Ompliu el següent mapa conceptual amb informació sobre les dictadures que donaren suport a Franco.

220

2.6 Sisè indret. Via Roma.

221

222

²²⁰ Google Maps, *Avinguda de Portugal*, 2019, recuperat de: <https://www.google.com/maps/place/Av.+de+Portugal,+Palma,+Illes+Balears/@39.5761579,2.6457029,18.5z/data=!4m5!3m4!1s0x129792596e06e669:0x23ab16f08238eada!8m2!3d39.5763455!4d2.6456201>

²²¹ Any 1820. M. Riera (dir.), *Palma: recull gràfic 1860-1970*, El Papiol, Ed. Efadós, 2011, pàg. 107.

²²² Any 1920. A. Muntaner, *Memòria gràfica de Mallorca*, Palma, Editora Balear, 1996, pàg. 45.

Mussolini, al començament de la guerra, va decidir enviar soldats i pilots italians per ajudar els falangistes de les Balears, indret que el Duce preveia com una possible base aeronaval²²⁴. Un dels feixistes més destacats fou el Conde Rossi, el qual preocupava França i Anglaterra de cara a un possible conflicte internacional²²⁵. Els homenatges a l'ajuda italiana foren nombroses per part dels falangistes.

Observeu el present reportatge i contrasteu la informació que en ell apareix amb la imatge actual de la Via Roma.

Quina és la data en la que es va dur a terme el reportatge?

Quins elements es mantenen encara a l'actual Via Roma i quins han desaparegut?

²²³ Arxiu del So i de la Imatge. ASIM, P-4184. Palma, anys 30.

²²⁴ C. Berneri, *Mussolini a la conquesta de las Baleares y otros textos*, Madrid, LaMalatesta editorial, 2012, pàg. 35.

²²⁵ J. Massot i Muntaner, *Guerra civil i...*, pàg. 21.

Què representen les dues estàtues que es troben a la via?

Quines són les persones que assistiren a la celebració?

Per què considereu que aquest carrer va ser batejat amb el nom “Via Roma”?

Palma de Mallorca saluda a Italia

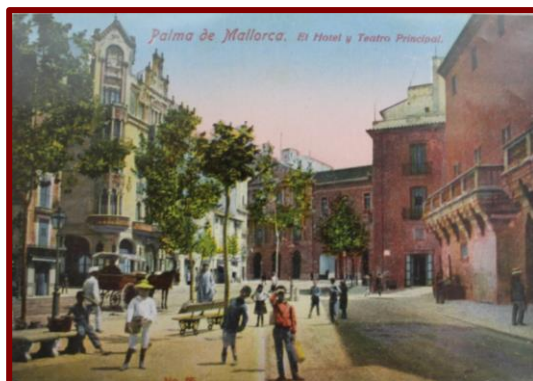

La inauguración de la «Via Roma» en Palma, revistió honores de fiesta grande. Coincidió con el Decreto del Generalísimo Franco creando Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S.. Estas diversas instantáneas reproducen el esplendor popular de la jubilosa compenetración entre italianos y españoles.

226

²²⁶ Inauguració de la Via Roma a Palma i altres celebracions a causa d'aquest acte. "Via Roma". *Aquí Estamos*, 27, abril del primer año triunfal.

2.7 Setè indret. Gran Hotel.

²²⁷ Arxiu del So i de la Imatge. ASIM, P-2034. Palma, anys 20.

²²⁸ Fotos Antiguas de Mallorca, *El Grand Hotel de Palma*, 2011, recuperat de: <https://fotosantiguasdemallorca.blogspot.com/2011/03/el-grand-hotel-de-palma.html>

El Gran Hotel.

- Edifici d'estil:
- Aquest hotel és símbol:
- Comoditats que disposava a les seves instal·lacions:
- Els italians varen ser allotjats a aquest hotel perquè:
- La Guerra Civil li ocasionà els desperfectes de:
- Creus que els soldats italians varen causar algun detriment o la seva decadència va venir marcada pels anys posteriors a la guerra convertint el Gran Hotel en l'*Instituto Nacional de Previsión*, on, finalment, s'establiren uns jutjats?

2.8 Vuitè indret. Plaça Joan Carles I.

A la cantonada de la plaça amb el carrer de la Unió, prop del Bar Bosch i davant el Casal Balaguer, s'hi trobava l'antic edifici convertit en la seu del Govern Civil.

Llegiu el següent fragment i corregiu els errors que apareixen a les frases i argumenteu per què són incorrectes.

“El 18 de juliol al matí ja arribà a les Illes la notícia del *pronunciamiento* del Marroc. El Govern prengué de seguida algunes precaucions, que resultaren ben inútils: interrupció de les comunicacions telegràfiques i telefòniques amb la Península, allunyament dels pilots militars, interrogatori de Goded, contactes amb els caps militars.

El governador civil a les Balears [...] Antonio Espina [...] cridà al seu despatx el general Goded per demanar-li si el Govern de la República podia comptar amb la seva adhesió. Goded²³⁰ contestà: *No faltava más ¡naturalmente!*[...]. Foren demanades armes a Espina, en previsió d'un aixecament dels militars i dels elements de dreta, però el governador respongué que tenia forces suficients per garantir l'ordre”.²³¹

²²⁹ A la segona imatge apareix l'edifici de Telefònica, el del Govern Civil i el de Correus. Arxiu del So i de la Imatge, ASIM, P-2441 i P-4502. Palma, anys 20-30.

²³⁰ Que es trobava a la Comandància Militar. J. Massot i Muntaner, *La Guerra Civil a Mallorca...*, pàg. 40.

²³¹ *Ibid.*, pàg. 41.

Enunciat.

El governador civil abans del cop era Goded.

Les mesures que s'adoptaren foren ben útils per aturar el cop d'estat.

El General Goded mai no va confirmar la seva posició a favor de la República.

El General Goded es trobava a la seu del Govern Civil.

La notícia del *Pronunciamento* va arribar a Palma el 17 de juliol.

El Govern entregà armes al poble abans d'esclatar el cop d'estat.

Les comunicacions amb la Península no es varen tallar perquè interessava mantenir el contacte durant els moments d'incertesa.

El Govern no va voler mantenir cap tipus de comunicació amb els caps militars.

2.9 Novè indret. Passeig del Born.

Els italians arribats a Palma -per combatre conjuntament amb les tropes revoltades- solien descansar al Passeig del Born, fet que trastocà la vida d'algunes mallorquines que se sentien atretes pels soldats de Mussolini.

Llegiu la següent cançó popular i contestau les preguntes corresponents.

“Mallorquinetes, mallorquinetes, anau alerta en ets italians, que vendrà un dia, que se girarà sa tuita i amb sa partida dets italians vos quedareu amb sos infants.”²³²

233

Què significa aquesta cançó?

²³² J. Massot i Muntaner, *Arconovaldo Bonacorsi, el...*, pàg. 214.

²³³ El Born el 1915. Fotos Antiguas de Mallorca, *La Plaza de la Reina y el Paseo del Borne: Breve reseña histórica*, 2012, recuperat de: <https://fotosantiguasdemallorca.blogspot.com/search?q=born>

Quina creieu que era la fama dels italians a Palma?

Consideredu que va arribar a ocórrer el que s'anuncia a la cançó?

2.10 Desè indret. Plaça de Cort.

Observeu la porta de l'esquerra de l'Ajuntament i marqueu la resposta correcta per a cada pregunta.

234

L'orifici de bala pertany:

- a) A un enfrontament entre republicans i falangistes.
- b) A un enfrontament errat entre falangistes.
- c) No és un orifici de bala.

La mort dels falangistes fou utilitzada:

- a) Per proclamar-los màrtirs de la guerra.
- b) No va aparèixer a cap diari.
- c) Només la saberen les persones que es trobaven a Cort.

Els falangistes morts eren:

- a) Goded i el seu fill.
- b) El Marquès de Zayas i Ramon Franco.
- c) Josep Puig i Joan Barbarà

El 19 de juliol va succeir a Palma:

- a) Sense gaires enfrontaments.
- b) S'hagueren d'iniciar els afusellaments.
- c) Palma va mostrar resistència per continuar essent republicana.²³⁵

2.11 Onzè indret. Palau de l'Almudaina.

El Palau de l'Almudaina era l'antiga Comandància Militar.

Llegiu el següent escrit de Goded i completeu el mapa conceptual.

²³⁴ M. Riera (dir.), *Palma: recull gràfic...*, pàg. 304.

²³⁵ J. Massot i Muntaner, *La Guerra Civil a Mallorca...*, pàg. 46.

“BANDO

Artículo 1º. Se declara el estado de Guerra en todo el Archipiélago Balear.

Artículo 2º. En defensa de la Patria, asumo el mando absoluto en todo el Archipiélago, quedando destituidas las autoridades civiles.

Artículo 3º. Resuelto a mantener inflexiblemente mi autoridad y el orden, será pasado por las armas todo aquel que intente, en cualquier forma de obra o de palabra, hacer la más mínima resistencia al Movimiento Salvador de España.

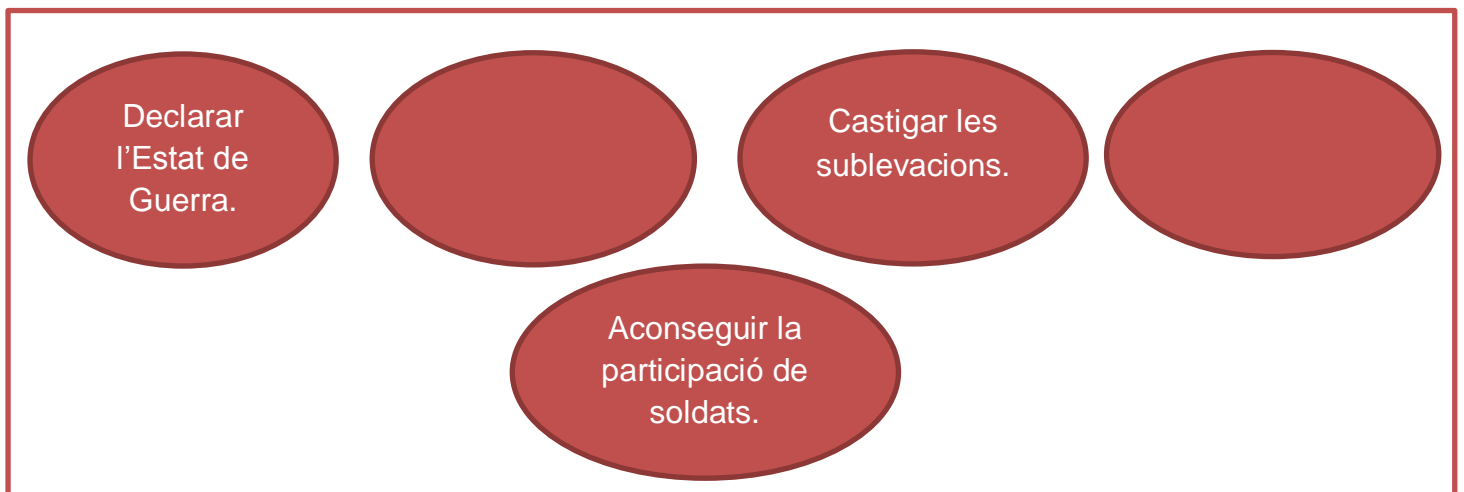
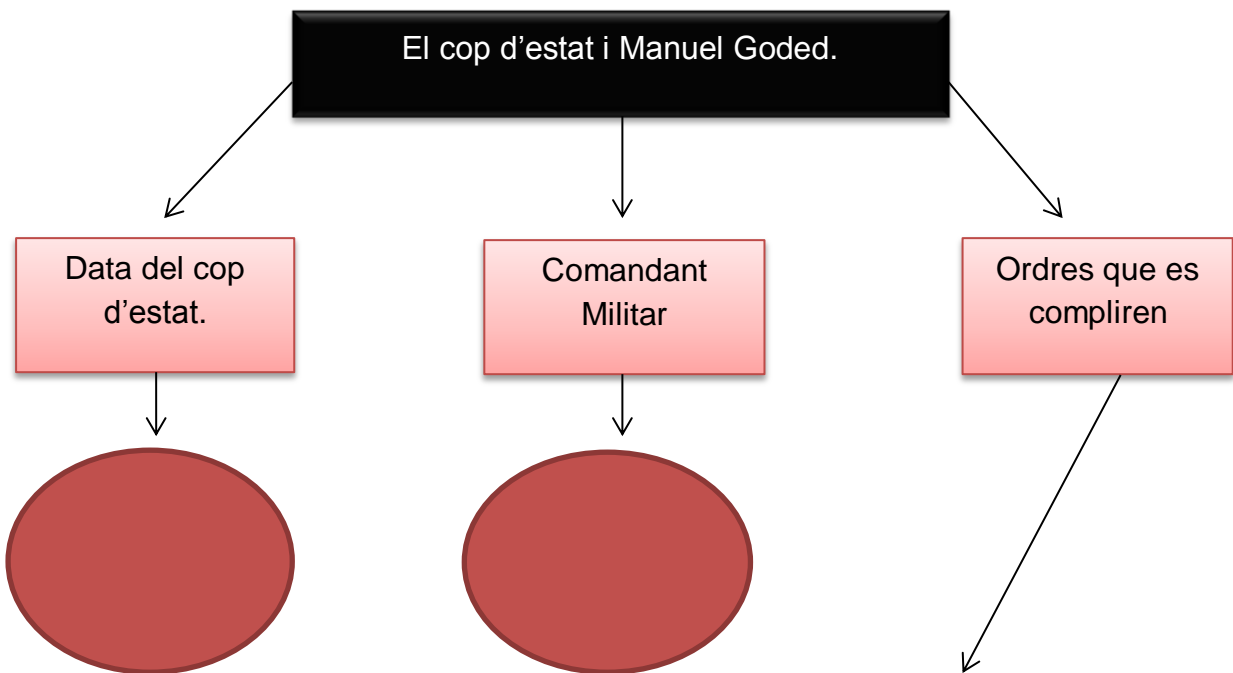
Con igual ejemplaridad se castigará el más ligero intento de producir huelgas o sabotajes de cualquier clase y la tenencia de armas, que deben ser entregadas inmediatamente en los Cuarteles.

Artículo 4º. Todos los soldados que disfruten permiso deberán incorporarse inmediatamente. Asimismo se incorporarán inmediatamente a sus Cuerpos todos los soldados del Capítulo XVII de la Ley de Reclutamiento, denominados cuotas, pertenecientes a los reemplazos de 1931 a 1932, ambos inclusive, y cuantos soldados de estos reemplazos deseen hacerlo voluntariamente para contribuir a este Movimiento Salvador de España.

Palma de Mallorca, 19 de Julio de 1936. El General Comandante Militar de Baleares, Manuel Goded.”²³⁶

---

²³⁶ M. Duran, (Diumenge 9 de març de 1986). 19 de julio de 1936. *Memoria Civil, Mallorca en guerra (1936-1939)*, diari *Baleares*, pàg. 1, recuperat de: <https://drive.google.com/file/d/0Bys3wRU4WVvk3NDVmNjA4ZTYtZDJkNy00OTg0LTk0YmYtNmQyYTBjZmJkZmYy/view>

2.12 Dotzè indret. La Seu.

L'Església va tenir una paper fonamental pel triomf i l'establiment del Movimiento. El Bisbe Miralles fou traslladat forçosament a Mallorca²³⁷ i el 19 de juliol es posà en contra del govern republicà, encara que a vegades entrà en discrepàncies amb els falangistes.²³⁸

Observeu les següents fotografies i comenteu tenint en compte:

- Personatges que apareixen fotografiats.
- Què es duu a terme en cada fotografia.
- Representació de l'Església.

²³⁷J. Massot i Muntaner, *El bisbe Josep Miralles...*, pàg. 68.

²³⁸Ibid., pàg. 113.

Fotografia presa a la Seu on apareixen: el Bisbe Miralles (en mig), el Comandant Militar, Díaz de Freijó i el Governador Civil, A. Álvarez Osorio.

Primera fotografia.

El Bisbe Miralles donant la mà a Alfonso de Zayas, cap de Falange i, darrera (amb una creu blanca al pit) es troba el pare Julià Adrover, traductor del Conde Rossi.

Segona fotografia.

El Bisbe Miralles al camp de Son Sant Joan el 6 de setembre de 1936.

Tercera fotografia.

²³⁹ Les tres fotografies referents a aquest indret són de la mateixa font. A. Nadal. (Diumenge 22 de juny de 1986), Bisbe Miralles. *Memoria Civil, Mallorca en guerra (1936-1939)*, diari *Baleares*, pàg. 7, recuperat de: <https://drive.google.com/file/d/0Bys3wRU4WVvk3NTQzNjdiMTQtOGQ4OS00MzNjLWFhYzUtMTdkNzkxYzNjZmNm/view>

8.4 Itinerari 2: *La repressió i la violència durant la Guerra Civil (1936-1939).*

Itinerari 2

La repressió i la violència durant la Guerra Civil (1936-1939).

**Quadern de l'alumne.
Sortida Didàctica.**

Nom dels alumnes:

Nom del grup:

1. Presentació del dossier.

Benvolguts estudiants de 4t d'ESO, iniciem l'itinerari 2 titulat: "La repressió i la violència durant la Guerra Civil (1936-1939)", al llarg del qual podrem observar quins indrets específics de Palma hi varen tenir un paper important durant l'aixecament militar i el posterior transcurs de la guerra.

Abans de començar a realitzar les diferents activitats plantejades, serà necessari que cada membre del grup tingui un càrrec assignat dels que a continuació presentarem:

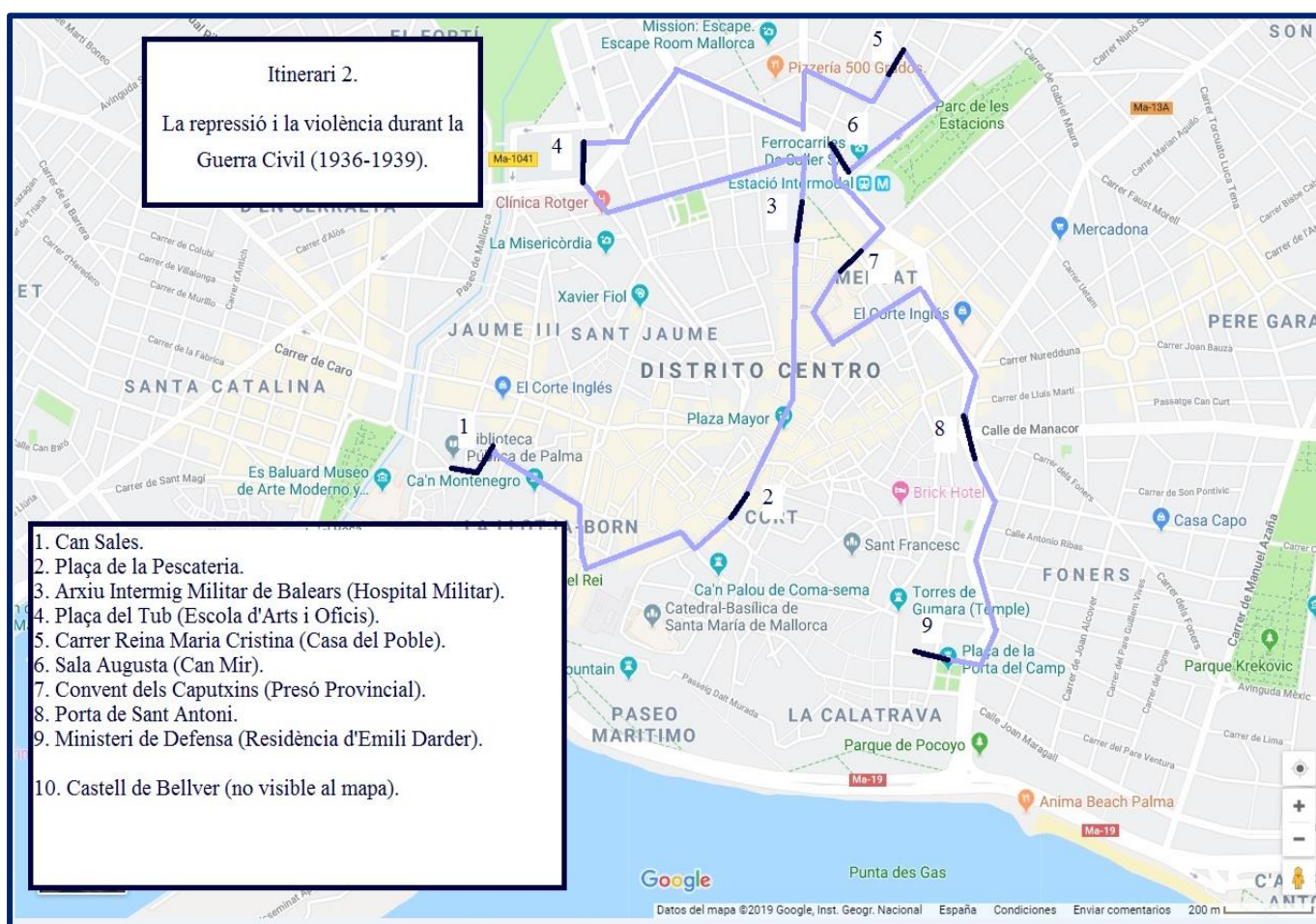
Càrrec a desenvolupar	Funcions	Nom de l'integran del grup.
Director	És l'encarregat de controlar si es contesten adequadament les diferents preguntes, supervisarà si l'equip treballa adequadament i col·laborarà per respondre les diferents qüestions presents al document.	
Secretari	Apuntarà les diferents respostes al quadern i col·laborarà per respondre les diferents qüestions presents al document.	
Administrador	Haurà de dur tot el material necessari, és a dir, serà l'encarregat de portar el quadern i els bolígrafs, a més de col·laborar per respondre les diferents qüestions presents al document.	
Supervisor i suplent.	Serà l'encarregat de substituir a qualche membre del grup, ajudarà els altres membres a desenvolupar les seves tasques i col·laborarà en la redacció de les respostes del quadern.	

Hem de recordar que el present quadern haurà de ser entregat al professor i suposarà una part de la nota de la unitat didàctica corresponent, per la qual cosa, és necessari que tots els integrants realitzin la feina indicada.

Prèviament a l'inici de les activitats corresponents, suggerim als estudiants que tinguin en ment els diferents aspectes tractats a les sessions anteriors a la sortida didàctica, ja que els següents exercicis pretenen ampliar i assolir els coneixements necessaris per entendre la Guerra Civil a Palma.

Aquest serà el recorregut que durem a terme i, les activitats, que s'hauran de realitzar durant l'itinerari, es presentaran seguint l'ordre corresponent.

2. Activitats a desenvolupar durant l'itinerari 2: *La repressió i la violència durant la Guerra Civil (1936-1939).*

A continuació, mostrem les activitats que els alumnes hauran de realitzar al llarg de l'itinerari proposat. Aquests exercicis es duran a terme en una sèrie de minuts, després de la breu explicació del professor -no mentre es realitza l'explicació del docent. És convenient apuntar les respostes en bolígraf i demanem mantenir una bona presentació al llarg del dossier. Si els alumnes no saben les respostes, poden consultar Internet o demanar els dubtes al docent.

2.1 Primer indret. Can Sales.

Can Sales va ser una de les presons de dones més importants de la Península. Durant els anys de la guerra i fins 1943, aquest indret acollí nombroses dones espanyoles republicanes. Algunes de les més reconegudes serien: Aurora Picornell i Matilde Landa.

Contesteu les preguntes que es presenten a continuació:

L'edifici de Can Sales havia estat modificat el 1909 a partir d'una obra major que unia el nombre 1 del carrer amb la quadra i les cases adjuntes nombre 45, 47 i 49. Aquesta reforma tenia la intenció de construir una habitació pel sacerdot que es assistir als asilats a la casa, ja que es tractava d'un establiment de beneficència.²⁴¹

---

²⁴¹ Arxiu Municipal de Palma. AMP, Leg. 696/21200. Palma, 18 de gener de 1909.

242

Quines creieu que eren les condicions de vida dins la presó?

Quin considereu que fou el paper de l'Església dins la presó?

---

²⁴²A. Oliver, (Diumenge 24 d'agost de 1986). Ca'n Sales, la presó de les dones. *Memoria Civil, Mallorca en guerra (1936-1939), diari Balears*, pàg. 1, recuperat de: <https://www.fideus.com/cansales%20-%20memoria.htm>

Per què era tan important batejar les recluses?

Quines funcions havien d'exercir les Germanes de la Caritat que controlaven Can Sales?

Per què considereu que Matilde Landa apareix a la placa col·locada a la façana de l'edifici?

2.2 Segon indret. Plaça de la Pescateria.

Observeu les *Stolpersteine* que es troben a la plaça, completeu la taula i creeu sis oracions que contenguin els termes que es troben dins les caselles.

243

Nom, any de naixement i indret on aquella persona fou deportada ²⁴⁴
1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.

²⁴³ Mallorcadario.com. (16 de desembre de 2018). Recuerdan a 14 residentes de Palma que estuvieron en campos de trabajo durante el nazismo. *Mallorcadario.com*, recuperat de: <https://www.mallorcadario.com/noticia/528557/palma/recuerdan-a-14-residentes-de-palma-que-estuvieron-en-campos-de-trabajo-durante-el-nazismo.html>

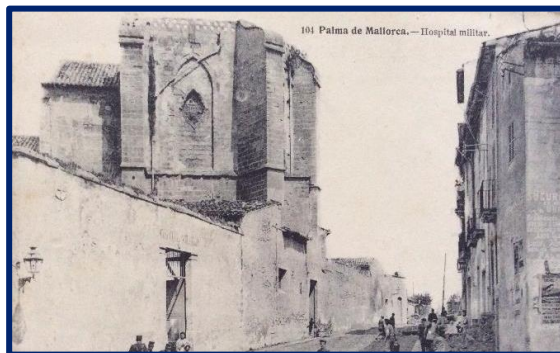
²⁴⁴ Ara Balears. (16 de desembre de 2018). Palma recupera la memòria de 14 ciutadans víctimes del nazisme. *Ara Balears*, recuperat de: https://www.arabalears.cat/societat/Palma-recupera-memoria-ciutadans-victimes_0_2144185741.html

Gunter Demnig.	L'Ajuntament de Palma conjuntament amb l'escola Montis-ion.	Unes 14 persones.
Als habitatges o els llocs de treball dels represaliats.	Aquelles persones represaliades pel franquisme i el nazisme.	Alemanya.

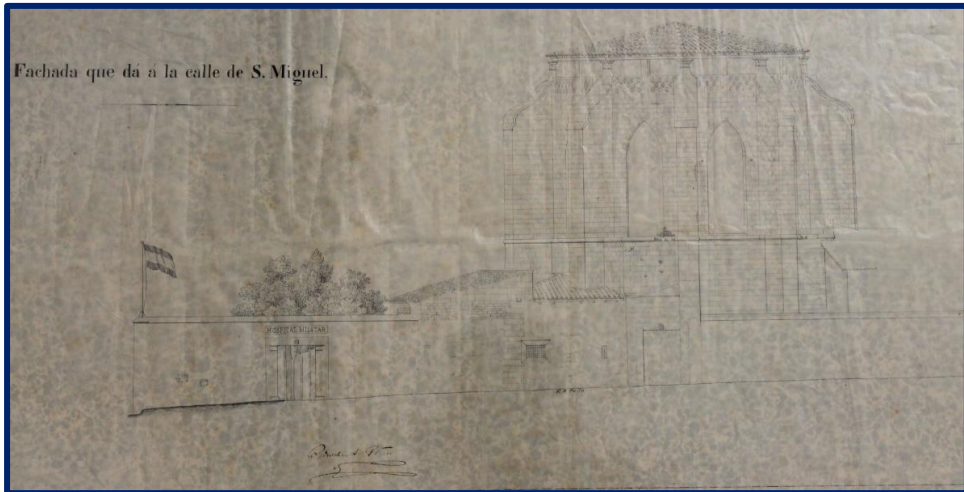
1-
2-
3-
4-
5-
6-

2.3 Tercer indret. Arxiu Intermig Militar de Balears (antic Hospital Militar i refugi antiaeri).

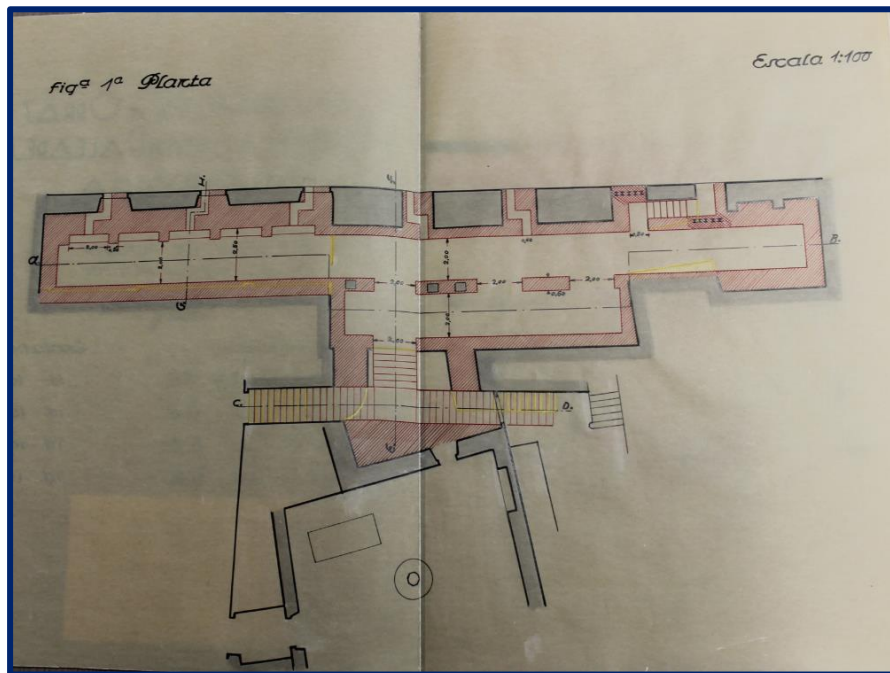
Contesteu breument les següents preguntes.

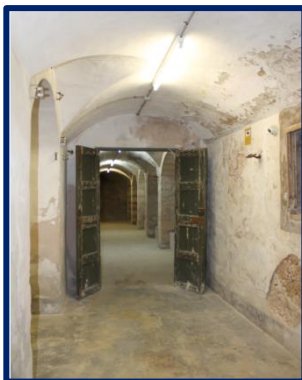
²⁴⁵ Todocolección, *Palma Mallorca – Hospital Militar*, 2018, recuperat de: <https://www.todocoleccion.net/postales-baleares/palma-mallorca-hospital-militar~x115383235>

246

247

248

²⁴⁶ Arxiu Militar Intermig de Balears, CHCMBAC, 2.1.4.2, Palma, sine data.

²⁴⁷ Arxiu Militar Intermig de Balears, CHCMBAC, Comandància d'Obres de Balears, caixa 232, secció 1, f. 1r. Palma, 21 de juliol de 1937.

²⁴⁸ Imatges d'elaboració pròpia.

PROYECTO DE "CONSTRUCCION DE UN REFUGIO A PRUEBA EN EL
HOSPITAL MILITAR.

MEMORIA DESCRIPTIVA

1.- Necesidad de
la obra.

En el Hospital Militar de esta Plaza no existe ningún local que reúna ni siquiera medianas condiciones de seguridad para protegerse de los efectos de un bombardeo. Por reunir mejores condiciones que las Clínicas y demás dependencias, se ha venido utilizando como refugio un sótano situado debajo de la Sala de Comprobación, que está cubierto por una bóveda de silleria de 0'20 m. de espesor, sobre la cual está el piso de dicho sala, el de la Sala de Medicina de la planta 1ª y la cubierta de teja. Tanto la cubierta como el piso de la Sala de Medicina, no creemos tenga siquiera la resistencia conveniente para provocar la explosión de una bomba, así es que hay que suponer que ésta se produciría en el piso de la sala de Comprobación y como el grueso hasta el intradós de la bóveda del sótano es solamente de 0'48 m. en la clave, de los cuales hay 0'28 m. de solado y relleno y 0'20 m. de silleria, se comprende que las condiciones del sótano para emplearlo como refugio son muy deficientes. Si a esto añadimos la poca profundidad a que se encuentran los cimientos de los muros y la necesidad de reforzarlos y profundizar las cimentaciones para la protección del refugio en caso de producirse la explosión de una bomba en los terrenos inmediatos al edificio en que se encuentra situado el sótano, justifican la necesidad de llevar a cabo las obras que se proponen para poner aquel en las debidas condiciones de seguridad.

249

Per què creieu que era tan necessària la creació del refugi a l'Hospital?

²⁴⁹ Arxiu Militar Intermig de Balears, CHCMBAC, Comandància d'Obres de Balears, caixa 232, secció 2, f. 1r. Palma, 1937.

Com considereu que funcionava el refugi? Què suposeu que són els nombres apuntats a la paret?

Com suposeu que funcionava l'Hospital Militar?

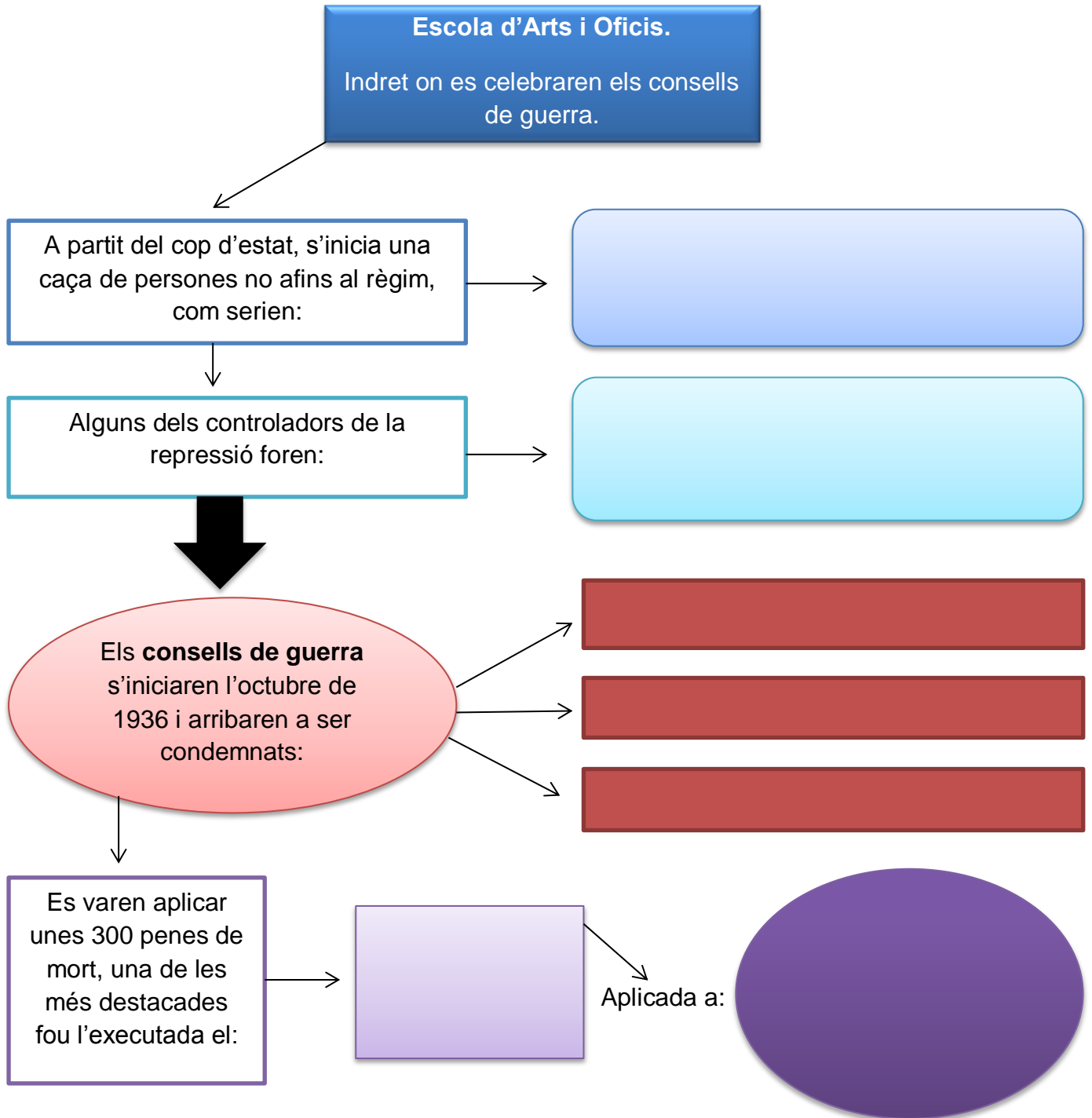
Quina funció té actualment l'edifici?

2.4 Quart indret. Plaça del Tub (Escola d'Arts i Oficis).

Col·loqueu els següents termes al mapa conceptual següent:

- Els dirigents polítics del període republicà.
- Membres de partits polítics, mestres o periodistes.
- Els propis militars nacionals.
- Emili Darder, Alexandre Jaume, Antoni Ques i Antoni Mateu.
- Ramos Unamuno, Mateu Torres, Francesc Barrado o Emili Manera.

- 24 de febrer de 1937.
- Els mestres no adeptes al règim²⁵⁰.

²⁵⁰J. Massot i Muntaner, *Mallorca durant la...*, pàg. 35.

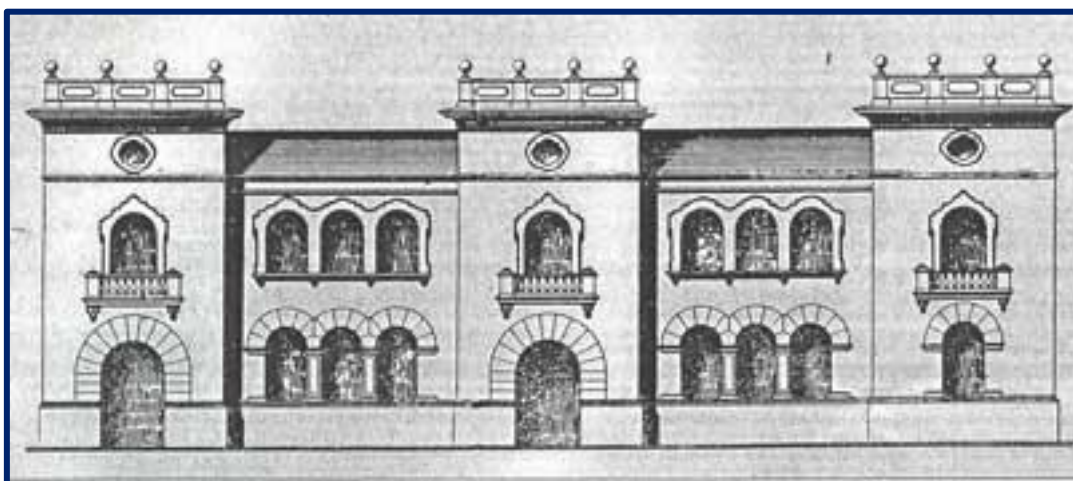
2.5 Cinquè indret. Carrer Reina Maria Cristina (antiga Casa del Poble).

La Casa del Poble de Palma fou inaugurada el 1924 gràcies a una donació de Joan March.

La matinada del 19 de juliol, la Casa del Poble fou ocupada i saquejada pels nacionals i arrestaren totes les persones que hi havia al seu interior²⁵¹, com és el cas d'Aurora Picornell.

Durant la Guerra Civil es convertí en la seu principal de Falange²⁵² i, posteriorment, passà a ser el centre sindical de formació professional Verge de Lluç.²⁵³

Observeu les dues fotografies antigues i la imatge actual del lloc on es trobava la Casa del Poble i corregiu i argumenteu per què són incorrectes les oracions que s'adjunten a continuació.

²⁵¹ J. Massot i Muntaner, *La Guerra Civil a Mallorca...*, pàg. 45.

²⁵² H. Kraschutzki, *Memòries a les presons de la Guerra Civil a Mallorca*, Palma, Miquel Font, 2004, pàg. 75.

²⁵³ M. Dolç i Dolç, (dir.), *Casa del Poble*, dins *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, Palma, Promomallorca, 1989-1997, pàg. 192.

254

255

Enunciat.

L'edifici no va ser assaltat el 19 de juliol ni va ser pres als partits obrers.

²⁵⁴ Les dues imatges són de la mateixa font. Fideus, *Casa del Poble*, 2019, recuperat de: <https://www.fideus.com/associacions%20-%20culturals%20-%20casa%20del%20poble.htm>

²⁵⁵ Google Maps, *Carrer Reina Marina Cristina*, 2019, recuperat de: <https://www.google.es/maps/@39.5784703,2.6545833,3a,75y,356.24h,92.91t/data=!3m6!1e1!3m4!1sMO2J1rRX8qUFEPuv-aIS0A!2e0!7i16384!8i8192?hl=es>

La Casa del Poble va ser donada per l'Ajuntament de Palma als partits obrers.

La seu de la Falange fou establerta al solar un pic que derruïren l'edifici.

La Falange a les seves instal·lacions només arxivava els expedients dels presoners.

Després de tirar l'edifici el 1975, es tornà a construir al solar.

2.6 Sisè indret. Sala Augusta (Can Mir).

Llegiu el text on es narren les memòries de Gabriel Riera Sorell a Can Mir²⁵⁶ i contesteu les preguntes corresponents.

258

257

²⁵⁶ Biel Riera fou ingressat a la presó de Can Mir l'1 d'octubre de 1936. M. Suárez, *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*, Palma, Leonard Muntaner, 2011, pàg. 196.

²⁵⁷ RTVE A la carta, *Nous detalls sobre la Presó de Can Mir*, 2016, recuperat de: <http://www.rtve.es/alacarta/videos/informatiu-balear/nous-detalls-sobre-presos-can-mir/3502070/>

²⁵⁸ Ceblog, *Testimonis orals*, 2018, recuperat de: http://blogcedoc.blogspot.com/2018/05/testimonis-orals_9.html

“Els falangistes ja havien anat a ca meva a demanar per mi. Si hagués tingut una mica d'experiència hagués partit amb una barca rumb a Menorca [...]. A finals de setembre d'aquest mateix any em varen detenir falangistes de s'Arenal [...]. Ens traslladaren a Can Mir amb els grillons posats [...]. Quan qualcú entrava a la presó de Can Mir es trobava desorientat per la gran quantitat de presos que hi havia [...]. Com érem tants no s'hi notava el fred [...]. Ens donaven per dinar un plat de moniatos, amb pell i sense rentar, mesclats amb el greix i els ossos que no es podien vendre [...]. Em sembla que era pel desembre de 1936 quan es fundà el primer camp de concentració de Mallorca i allà anàrem els presos de Can Mir, Presó Provincial i Castell de Bellver”.²⁵⁹

Per què les persones perseguides pels falangistes partien a Menorca?

Qui penseu que eren els presoners de Can Mir?

---

²⁵⁹ G. Riera, *Crònica d'un presoner mallorquí als camps de concentració (1936-1942)*, Palma, El Tall editorial, 1991, pàg. 32.

Com suposeu que era la vida a la presó?

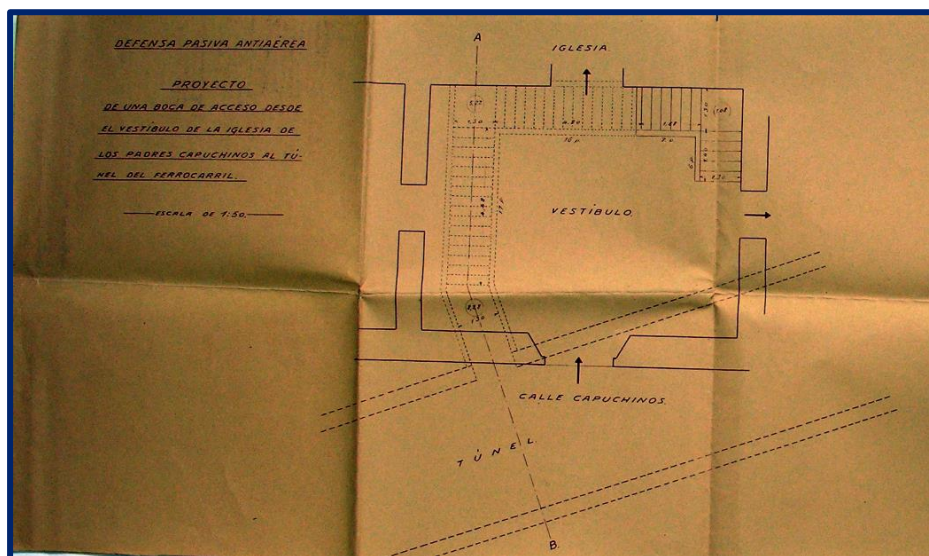
Què havien de realitzar els presoners als camps de concentració?

2.7 Setè indret. Convent dels Caputxins (antiga Presó Provincial).

Relacioneu les oracions que parlen sobre la Presó Provincial, indicant a la columna "nombre d'oració" amb quin nombre de la primera columna es relacionen els segons bocins d'oració de la tercera columna.

260

261

Primer bocí d'oració.	Nombre d'oració	Segon bocí d'oració.
1- L'antiga presó Provincial es trobava		Fer cap feina obligatòria.
2- Els detinguts no estaven obligats a		Donar els sermons.
3- L'Església s'encarregava de		Eren enviats a capella abans de ser afusellats.
4- No es cridaven els presoners a saques		A l'actual Convent dels Caputxins ²⁶² .

²⁶⁰ Canal del Misterio, *Pedro Tudurí Vidal, el tintorero asesino*, 2019, recuperat de: <http://www.canaldelmisterio.com/pedro-tuduri-vidal-el-tintorero-asesino/>

²⁶¹ Arxiu Militar Intermig de Balears, CHCMBAC, Comandància d'Obres de Balears, caixa 462, lligall 4. Palma, 8 de febrer de 1938.

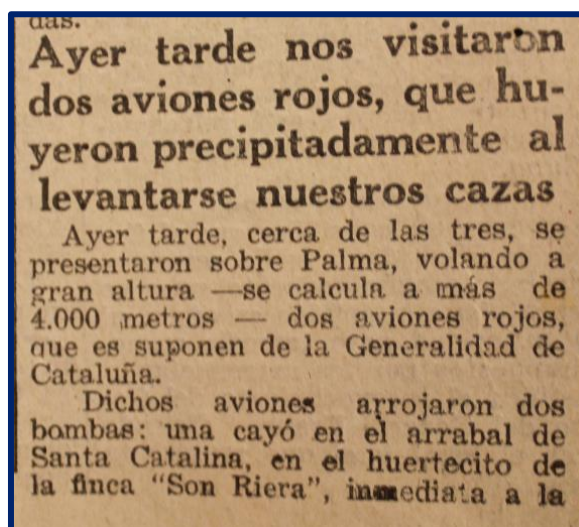
²⁶² A. Oliver, (Diumenge 24 d'agost de 1986). Presó provincial, presos poc comuns. *Memoria Civil, Mallorca en guerra (1936-1939), diari Balears*, pàg. 8, recuperat de: <https://drive.google.com/file/d/0Bys3wRU4WVvk3OWRjZTc0NTUtZmU0Ni00MDc2LTlmZmMtZjAyMzAzN2ZmOWM2/view>

5- El plànol adjuntat correspon a		D'un refugi pròpiament dit.
6- La presó no disposava		L'accés al túnel del ferrocarril.
7- La presó no era l'únic indret		Que disposava d'una sortida al túnel del ferrocarril.

2.8 Vuitè indret. Porta de Sant Antoni.

Llegiu els presents fragments de les notícies sobre els bombardeigs realitzats a Palma gràcies a la força aèria republicana. Teniu en compte les dates adjuntades i marqueu a baix –on es troba el llistat de bombardeigs- quines són les dates a les que es refereixen els notícies.

iglesia parroquial de la Inmaculada y abrió un hoyo, y la otra en un terreno de las inmediaciones de la torre del vigía de Porto-Pí.

Afortunadamente, no causaron las bombas ninguna víctima; no hubo más consecuencias que la rotura de muchos cristales de las casas próximas a los lugares donde ocurrieron las explosiones.

Inmediatamente que se divisaron los aviones rojos, se elevaron nuestros cazas, y entonces aquéllos huyeron a toda marcha por la parte de Sóller.

* * *

Ayer se puso de manifiesto la eficiencia de nuestra aviación. Antes, durante largo tiempo, los aviones piratas podían bombardearnos impunemente. Ayer, en cambio, sólo pudieron cruzar rápidamente sobre nuestra ciudad, pues nuestros cazas les hicieron emprender precipitada fuga.

263

---

²⁶³ Notícia sobre els bombardeigs de novembre del 1936. "Ayer tarde nos visitaron dos aviones rojos, que huyeron precipitadamente al levantarse nuestros cazas". *Correo de Mallorca*, 8369, dijous 19 de novembre de 1936, pàg. 2.

Cómo cuentan "ellos" el bombardeo de Palma de ayer

A la cobardía de su incalificable y salvaje agresión a nuestra población civil, unen el cinismo más descarado al dar cuenta —sarta inacabable de embustes— de su "hazaña" típicamente marxista

El parte rojo de anoche dice que "nos derribaron tres cazas". —Y nosotros... ¡sin darnos cuenta!

ANADE QUE "LOS OBJETIVOS MILITARES SEÑALADOS POR EL MANDO —SUPONEMOS QUE LA PLAZA DEL ARZOBISPO, OBISPO MIRALLES, PUERTA DE SAN ANTONIO, HERRERIA, ETC. — FUERON ATACADOS CON EXTRAORDINARIO ACIERTO". — CONFIESA QUE PERDIERON UN APARATO COMO "ESTA" SON DE VERDAD TODAS LAS VICTORIAS ROJAS

Ha ya tiempo sabemos —y tenemos de ello la absoluta y firmísima convicción— que tan sólo la mentira y el embuste inspiran, no ya las palabras y propagandas de los rojos, sino de manera especialísima sus partes oficiales, los emanados de su ministerio de defensa irracional y de su Gobierno ilegítimo, como dice nuestra magnífica "Radio Nacional".

Ayer, con motivo del cobarde y criminal —típicamente marxista— bombardeo de nuestra ciudad por la aviación pirata, los jerifaltes rojos autores de la literatura que titulan "parte oficial" nos brindan a nosotros, los mallorquines de España, una magnífica ocasión para que, una vez más, nos demos cuenta, de manera justa, de manera perfecta, de manera que no deja lugar a dudas, de cómo mientan, de la calidad y el tamaño de sus embustes, de lo burdo de sus patrañas, de lo absurdo de sus propagandas, de lo quimérico de sus "victorias", todas las cuales no han existido más que en la imaginación calenturienta de sus dirigentes sin conciencia y en las voces de sus locutores asmáticos, que del faltar descaradamente a la verdad han hecho norma de vida.

Y ved ya a qué obedece nuestra indignación.

Como sabéis, mallorquines —en otro lugar de este número se da cuenta de ello—, la agresión de ayer a nuestra población por parte de los pajarracos rojos, dió lugar a que nuestros gloriosos "cazas" y defensas antiaéreas se apuntaran una magnífica, una estupenda, una colosal victoria, al rechazar, rudísima y contundentemente, la agresión y abatir para siempre a ocho de los aviones agresores, que, con sus tripulaciones, encontraron la tumba en el mar que beza la tierra que con su carga maldita profanaron. Pues, bien: la for-

casí negativo de la visita de M. Delbor a Varsovia, los periódicos franceses de tipo conservador insinúan la idea de si Francia se verá forzada a adoptar una nueva orientación en su política exterior, supuesto que su actual orientación basada en la política ginebrina no ha hallado eco en Polonia.

ma con que el Indalecio, el más grande asesino de frac que ha pisado España, da cuenta de la incursión de "su" aviación sobre nuestra Mallorca, es algo que bate todos los records del cinismo, del embuste y de la desvergüenza. Dice:

"Aviones de caza faciosos catabieron combate con los nuestros, siendo derribados tres de aquéllos. Nosotros perdimos un aparato."

¿Cabe ya mayor caradura? No solamente no confiesan su inconfesable derrota, sino que "las cañas se vuelven lanzas" e, hipócrita y descaradamente, transforman —así, por las buenas, casi alegremente— en victoria la que fue tan sólo vergonzosa derrota... y nosotros no nos damos cuenta! ¡Así son de geniales los anarco-bolcheviques! ¡Genialidad más o menos...!

Pero no acaba ahí lo... "bueno". El camado parte rojo —sarta inacabable de embustes— termina con las siguientes frases "lapidarias":

"Los objetivos militares señalados por el mando fueron atacados con extraordinario acierto, agotándose la dotación de bombas y municiones de ametralladora que llevaban nuestros aparatos."

Sólo uno puede ser el comentario: los "objetivos" que el mando rojo había señalado a sus "asesinos a sueldo" eran la población civil de Palma —Puerta de San Antonio, Plaza del Arzobispo-Obispo Miralles, calle Herreria, etc.—; y en ese caso el "objetivo" quedó "magníficamente" cubierto, y sobre él, de "gran valor militar" —aunque no acertamos a comprender el valor militar de una farmacia o de un modesto café o de una panadería— "agotóse la dotación de bombas y municiones de ametralladora que llevaban nuestros aviones" (los rojos, naturalmente).

Y —dijimos mal— otro comentario se nos ocurre también:

Dicen que "agotaron las municiones de ametralladora". ¿Cómo? ¿Derribando (!!) esos tres aparatos, de lo que nosotros no nos damos cuenta? ¡Nos cuenta creerlo! Y si no nos derribaron ningún aparato: ¿es que gastaron la pólvora "en salvas"? ¿No es más lógico creer que el agotamiento fué debido a la persecución de nuestros heroicos cazas, que los siguieron saludosamente hasta las mismas costas catalanas? Y, vamos a

El m

Ante

Ya h
g

Shar
cial de
japone
se enc
king,
meras
tunas
Los
hilda
se re
inter
tual

El
tima
trad

B
Sp
de
zad
Nar
obj
pre

der
del
que
rid
se
las
ta
el
di

de
ha
sv
lit

ta
E

r
v
s
s
v

El bombardeo aéreo de ayer

Nuestra gloriosa aviación de caza derribó ocho aparatos

Proeza de nuestros cazas

¡Honor y gratitud a nuestra valerosa Aviación!

Ayer tarde, en el cielo de Mallorca, tuvo lugar uno de los combates aéreos más grande de la guerra actual, habiéndose demostrado la cobardía de los agresores y la pericia y arrojo de la aviación de caza de Baleares, verdaderamente heroica.

El resultado del combate no podía ser más satisfactorio. De los veintidós aparatos atacantes, ocho han caído heridos por nuestras defensas, arrastrando en su caída a los aviadores.

¡Bonito porcentaje!

Los rojos han pagado nuevamente su tributo a la nunca bien ponderada defensa de Mallorca, y si hoy han sido ocho los aparatos abatidos, estas mismas aves cazadoras de buitres rojos, que acompañaron a los aviones enemigos hasta la misma costa tortosina, han jurado que si se atreven a otra incursión, ni uno solo volverá a su base.

Hueiga todo comentario a la proeza realizada por nuestra aviación de caza. Nunca nos habían visitado tantos aparatos enemigos como ayer, ni nunca habíamos podido tampoco asegurar que al fondo de los mares habían ido a buscar escondrijo para su cobardía ocho aparatos abatidos con sus respectivas tripulaciones.

Toque de alarma. —

El bombardeo

Ayer, pocos minutos después de la una, se dió en nuestra ciudad la señal de alarma, anunciándonos la presencia de aviones rojos.

La señal, gracias a las previsoras medidas de los servicios de la Jefatura de Antiaeronáutica, dió tiempo a que nuestra población se refugiase en los sótanos y refugios.

Poco tiempo después, cuando ya

265

Entre el 23 de juliol i el 14 d'agost de 1936 es comptabilitzaren 23 bombardeigs a Palma²⁶⁶.

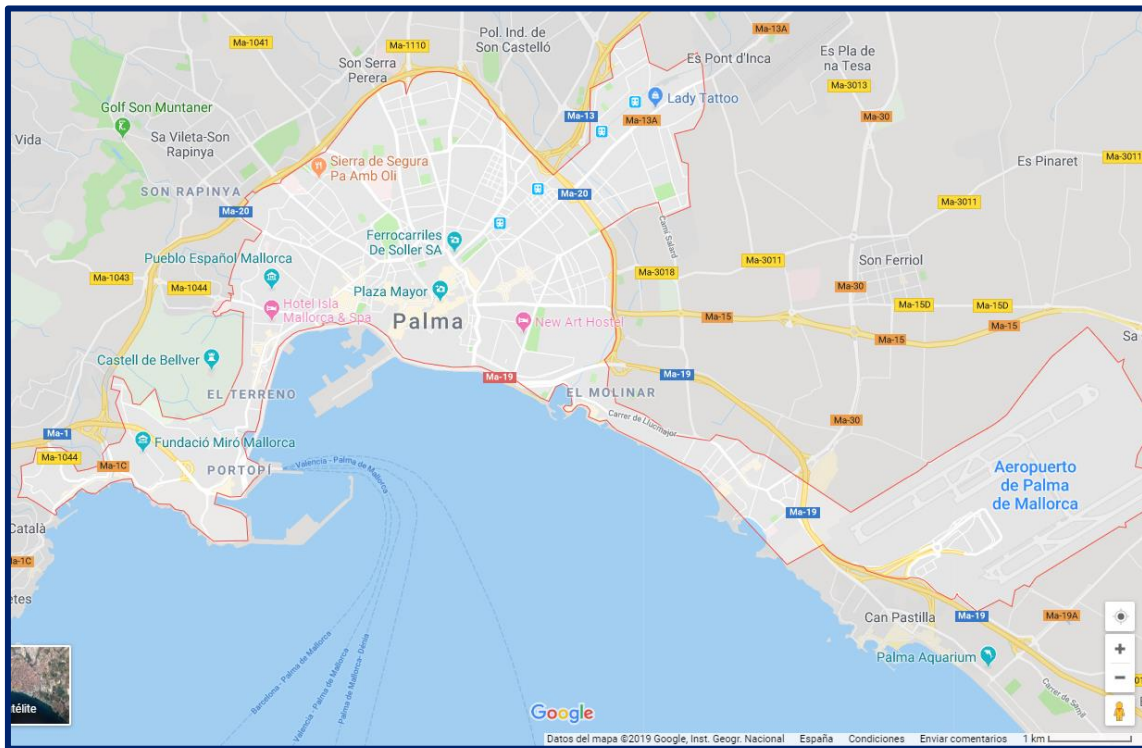
Marqueu al següent mapa del municipi de Palma alguns dels indrets bombardejats durant la guerra.

- Porta Sant Antoni, 7 desembre de 1937.
- Port de Palma, 18 d'octubre de 1937.
- Convent de Sant Jeroni, 7 octubre de 1937.
- El Temple, 31 de maig de 1937.
- Son Pisà, 24 de maig de 1937.
- Son Sant Joan, 2 de gener de 1937.

²⁶⁵ Notícies sobre el bombardeig de desembre de 1937. "El bombardeo aéreo de ayer". *Correo de Mallorca*, 8582, dimecres 8 de desembre de 1937, pàg. 4.

²⁶⁶ J. Massot i Muntaner, *Els bombardeigs de...*, pàg. 65.

- Santa Catalina i Porto Pi, 18 novembre de 1936²⁶⁷.

268

Feu un resum del procediment davant els bombardejos.

²⁶⁷ Ibid.

²⁶⁸ Google Maps, Palma, 2019, recuperat de: <https://www.google.es/maps/place/Palma,+Islas+Baleares/@39.5778593,2.6681545,13z/data=!4m5!3m4!1s0x12979259c61ac757:0xc40d5406c3d058c6!8m2!3d39.5696005!4d2.6501603?hl=es>

2.9 Novè indret. Ministeri de Defensa (antiga residència d'Emili Darder²⁶⁹).

Emili Darder va ser un dels represaliats de la Guerra Civil, conjuntament amb altres dirigents republicans.

Ompliu el corresponent esquema amb la informació que es demana. Si els alumnes tenen alguna dificultat per adjuntar les dades corresponents, es pot consultar: Gran Enciclopèdia Catalana. (2019). *Emili Darder i Cànaves*. Recuperat de: <https://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0021479.xml>

Emili Darder (1895-1937).

- Nascut a:
- Llicenciat en:
- Formà part del consell regional de:
- L'octubre del 1933 i el febrer del 1936 fou nomenat:
- Promocionà la creació de:
- Reorganitzà els serveis:
- Fou afusellat el:
- Conjuntament amb:

270

2.10 Desè indret. Castell de Bellver.

Llegiu el present text sobre les condicions i la vida dins la presó del Castell de Bellver i marqueu l'opció correcta de les preguntes que es presenten a continuació.

²⁶⁹ Els béns d'Emili Darder foren embargats abans de ser sotmès a Consell de Guerra. C. Moner, *Emili Darder Cànaves (1895-1937). Vida i martiri*, Palma, Miquel Font, 2007, pàg. 62.

²⁷⁰ IES Emili Darder, *Qui era Emili Darder?*, 2019, recuperat de: http://www.iesemilidarder.com/web/?page_id=226

El Castell de Bellver fou habilitat com a presó a partir del 23 de juliol de 1936 i, oficialment, hauria funcionat com a tal fins el 15 d'octubre de 1937, encara que els testimonis i els grafits trobats al pati, evidencien que hi hagué presoners fins el 1938²⁷¹.

Dins el castell hi hauria unes 12-19 cel·les situades al pati d'armes, a més d'aquells indrets situats a les torres que servien com a espais de càstig²⁷².

La vida dins la presó estava marcada pel tedi. Els presoners solien passar gran part del dia tancats a les seves cel·les i cada diumenge s'oferia un servei religiós. Molts d'ells arribaren a aprendre a llegir i escriure durant el seu tancament.

En canvi, les qüestions que més afectaven els presoners eren: la gran manca d'espai dins les cel·les, que no els hi permetia descansar i les condicions climatològiques extremes que es presentaven al castell, la qual cosa provocà que molts dels interns sofrissin un empitjorament de la seva salut²⁷³.

El Castell de Bellver es convertí en presó improvisada el:

- a) 1936
- b) 1937
- c) 1938
- d) 1939.

Els presoners es trobaven tancats a:

- a) El pati d'armes.
- b) La cuines.
- c) La sala del tro.
- d) Les cel·les del pati i els torreons.

La recollida de presoners per esser afusellats es duia a terme (tria dues opcions):

- a) Com a Can Mir (cridar per saques).
- b) Com a la Presó Provincial (cridar a capella).

²⁷¹ T. Canyelles; A. Ferrero-Horrach, *Bellver, presó franquista*, Palma, Ajuntament de Palma, 2018, pàg. 14.

²⁷² Ibid., pàg. 15.

²⁷³ Ibid., pàg. 25.

- c) Eren afusellats al port de Palma.
- d) No es dugueren cap presoner d'aquella presó per esser afusellat.

Les feines que es realitzaven al castell:

- a) Estaven totes relacionades amb la religió.
- b) No eren feines obligatòries.
- c) S'encarregaven de cuidar els jardins del castell.
- d) Treballaven construint les carreteres d'accés.²⁷⁴

---

²⁷⁴ A. Oliver, (Diumenge 24 d'agost de 1986). Castell de Bellver. Els moderns Jovellanos. *Memoria Civil, Mallorca en guerra (1936-1939), diari Balears*, pàg. 8, recuperat de: <https://drive.google.com/file/d/0Bys3wRU4WVvk3OWRjZTc0NTUtZmU0Ni00MDc2LTlmZmMtZjAyMzAzN2ZmOWM2/view>

8.5 Activitats posteriors a l'itinerari, quadern de l'alumne.

Activitats posteriors a l'itinerari.

La Guerra Civil a Palma (1936-1939).

Quadern de l'alumne.

Nom i llinatges de l'alumne:

1. Presentació del dossier.

Benvolgut alumne.

Després de dur a terme les diferents activitats plantejades -tant aquelles proposades abans de l'itinerari, com aquelles creades per realitzar al llarg de la sortida-, mostrarem deu exercicis que serviran per reforçar alguns dels conceptes tractats i ajudaran a percebre com s'estudia la història i quina importància actual presenta aquesta disciplina.

Al contrari de les altres activitats, aquests exercicis s'hauran de realitzar de forma individual i, per comoditat de l'alumne, proposem que els estudiants puguin accedir a aquest mateix dossier per via informàtica, ja que moltes de les imatges o textos hauran de ser ampliat perquè es puguin llegir millor i, considerem que els propis alumnes poden adjuntar les respostes corresponents a cada pregunta dins aquest propi document²⁷⁵.

L'extensió màxima per cada exercici serà de tres pàgines –hi haurà preguntes que seran molt més breus de contestar- i, a part de contestar les qüestions amb la informació correcta, demanem que també s'intenti argumentar i reflexionar sobre els diferents elements que es proposen a les següents activitats, per així poder entendre quina és la utilitat de la història actualment.

Pel que fa referència a l'avaluació, hem considerat que, en comptes de realitzar una prova escrita, aquest dossier d'activitats finals serà avaluat com a tal, encara que els alumnes podran utilitzar tota la informació que considerin necessària –a part de l'ús d'Internet, poden utilitzar les fonts que es varen proporcionar per realitzar l'activitat prèvia a l'itinerari- per redactar les respostes corresponents per a cada qüestió.

---

²⁷⁵ Als alumnes se'ls hi podrà facilitar aquest dossier específic de forma digital.

2. Activitats a realitzar.

A continuació presentem les deu activitats que s'hauran de dur a terme de forma individual.

2.1 Inici de la guerra, el triomf del cop d'estat.

El present text ens mostra els discurs radiofònic realitzat pel Tinent Coronel García Ruiz el dia del cop d'estat.

Llegeix el document i realitza el comentari de text seguint les pautes que proporcionem a continuació.

GOBERNADOR CIVIL

Tte. Cnel. García Ruiz

Radio Mallorca, domingo 19 de julio de 1936, 22 horas

Hago presente que, según comunicación del general Goded de Barcelona, el movimiento militar, salvador de nuestra querida España, domina la capital, en la que no quedan más focos rebeldes que los que se refugian en el palacio de la Generalidad y el edificio de Unión Radio. La dignísima autoridad que dirige el movimiento, para evitar derramamiento de sangre que no estima precisa, dispuso no atacar de momento los edificios, y ordena que se le incorpore la Aviación para, de este modo, de forma efectiva y con el menor número de víctimas, destruir los últimos reductos de insubordinación. Las fuerzas de Marruecos, Andalucía, Cataluña, Aragón, Navarra y otras que constituyen la mayor parte de las de España, unidas a la Escuadra, que en alta mar dió la noticia de estar al lado de los salvadores de España, son suficientes para que, dentro de poco, se rindan los núcleos que aún piensan luchar. Contra las noticias tendenciosas de Madrid, sólo tengo que señalar que al Gobierno Casares Quiroga, lo ha sustituido el de Martínez Barrio, y a éste el de Giral; en pocas horas tres gobiernos. Estad tranquilos: el orden y las vidas de los buenos españoles están en manos de caballeros y la salvación de España es segura. Columnas compuestas de Regulares y del Tercio, por no ser necesarias en Africa, por reinar allí absoluta tranquilidad, al mando del general Franco, han desembarcado en Algeciras y se dirigen hacia Madrid.

Sebastià Serra. Coordinació Periodística: Dània Quetglas. Col·laboradors habituals: Jaume Pomer i Climent Picornell. Fotografia: Bartomeu Bibiloni. Agraïm les facilitats donades per a entrevistes, documentació escrita i gràfica a tots els esmentats en el suplement.

Fuertes columnas de Navarra, al mando del general Mola, también se dirigen al mismo punto. Ciudadanos de estas islas: elevad vuestros corazones no os dejéis impresionar por noticias tendenciosas y confiad en el triunfo, que alcanzaremos, porque tratamos de conseguir el bien de la patria. ¡Viva España!

Se invita a los propietarios de cafés, bares y cuantos establecimientos se abran el domingo a abrir inmediatamente los suyos hasta la hora de cierre, teniendo en cuenta que el orden se mantendrá implacablemente por los agentes de la autoridad. Los cines darán las representaciones anunciadas. Del mismo modo se invita a los propietarios de coches y servidores de los mismos a que pongan sus vehículos a disposición del gobernador civil. Esta tarde a las siete, una banda de música ha dado un concierto en el sitio y forma de costumbre, en el pasco del Borne.

Se espera por las autoridades que la población, sensata y consecuente con la situación, que ya es normal y dominada por las autoridades, haga la vida de costumbre y ayude a dar a la ciudad de Palma su aspecto alegre y resuelto de siempre. Por España. Siempre por España.

276

²⁷⁶ M. Duran, (Diumenge 9 de març de 1986). Alocución. *Memoria Civil, Mallorca en guerra (1936-1939)*, diari *Baleares*, pàg. 8, recuperat de: <https://drive.google.com/file/d/0Bys3wRU4WVvk3NDVmNjA4ZTYtZDJkNy00OTg0LTk0YmYtNmQyYTBjZmJkZmYy/view>

- **Presentació.**

Comentar el sentit global del text. Situar el text en la cronologia adient i explicar qui és el seu autor. Mencionar quina és la naturalesa del document.

- **Descripció i anàlisi.**

Resumir el contingut del document. Exposar quins són els punts principals del text i explicar les idees que en ell es representen.

- **Comentari del context històric en el que s'insereix.**

Situar el document al seu context històric. Comentar quines són les persones que en ell apareixen citades i relacionar els conceptes que es presenten amb aspectes vinculats amb el cop d'estat i la Guerra Civil.

- **Valoració i conclusions.**

Fer referència a la importància del document a nivell històric.

Comentar quines creus que foren les conseqüències que va tenir aquest discurs a Palma.

2.2 La balconada de les autoritats.

La fotografia que adjuntem va ser presa a l'Ajuntament de Palma i, en ella, es poden observar una sèrie de personalitats importants com el Conde Rossi o el Bisbe Miralles.

Identifica els errors a les diferents oracions i corregeix-los amb la informació correcta. Hi ha frases que presenten errors concrets i hi ha d'altres que han de ser corregides segons els seu context.

Enunciat.
La fotografia va ser presa el mateix dia del cop d'estat.
La fotografia va ser presa el 1937.
El moment captat per la imatge devia de ser un sermó del Bisbe Miralles.

El Batle de Palma després de la partida de Goded fou el Tinent Coronel Luis García Ruiz²⁷⁷.

El Bisbe Miralles no podia tenir cap relació amb els alts càrrecs militars falangistes.

El Bisbe Miralles no era sabedor de la persecució que sofria l'Església a Barcelona²⁷⁸.

El Conde Rossi era pilot d'aviació.

El Conde Rossi va rebre un càrrec militar espanyol només arribar a l'illa.

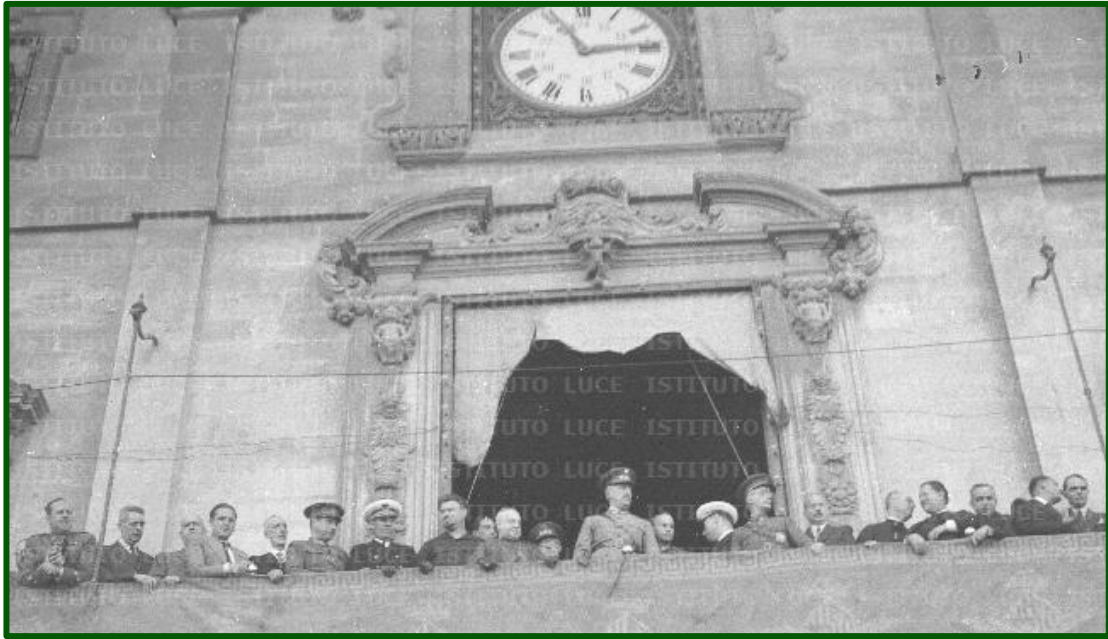
Arconovaldo Bonaccorsi estigué a l'illa fins el final de la Guerra Civil.

El Conde Rossi, als seus discursos, no manifestà la seva repulsió cap el bàndol republicà.

---

²⁷⁷ J. Massot i Muntaner, *La Guerra Civil a Mallorca...*, pàg. 47.

²⁷⁸ J. Massot i Muntaner, *El bisbe Josep Miralles...*, pàg. 104.

279

2.3 Els discursos del Conde Rossi.

El text que adjuntem és un discurs del Conde Rossi realitzat a la balconada de l'Ajuntament de Palma el dia en el que es comunica el nomenament de Franco com a Cap d'Estat. Durant aquesta celebració, també hi realitzaren discursos: el Comandant Militar, el Batle i el Marquès de Zayas.

Llegeix el següent document i realitza un comentari de text seguint les passes que proposem.

- **Presentació.**

Comentar el sentit global del text. Situar el text en la cronologia adient i explicar qui és el seu autor. Mencionar quina és la naturalesa del document.

- **Descripció i anàlisi.**

Resumir el contingut del document. Exposar quins són els punts principals del text i explicar les idees que en ell es representen.

²⁷⁹ Archivio Luce, *Autorità politiche e militari sul balcone di un palazzo [Riproduzione]*, 2019, recuperat de: [https://patrimonio.archivioluce.com/luce-web/detail/IL9900000076/30/autorita-politiche-e-militari-sul-balcone-palazzo-riproduzione.html?startPage=60&jsonVal={%22jsonVal%22:{%22query%22:\[%22*:*%22\],%22fieldDate%22:%22dataNormal%22,%22_perPage%22:20}}](https://patrimonio.archivioluce.com/luce-web/detail/IL9900000076/30/autorita-politiche-e-militari-sul-balcone-palazzo-riproduzione.html?startPage=60&jsonVal={%22jsonVal%22:{%22query%22:[%22*:*%22],%22fieldDate%22:%22dataNormal%22,%22_perPage%22:20}})

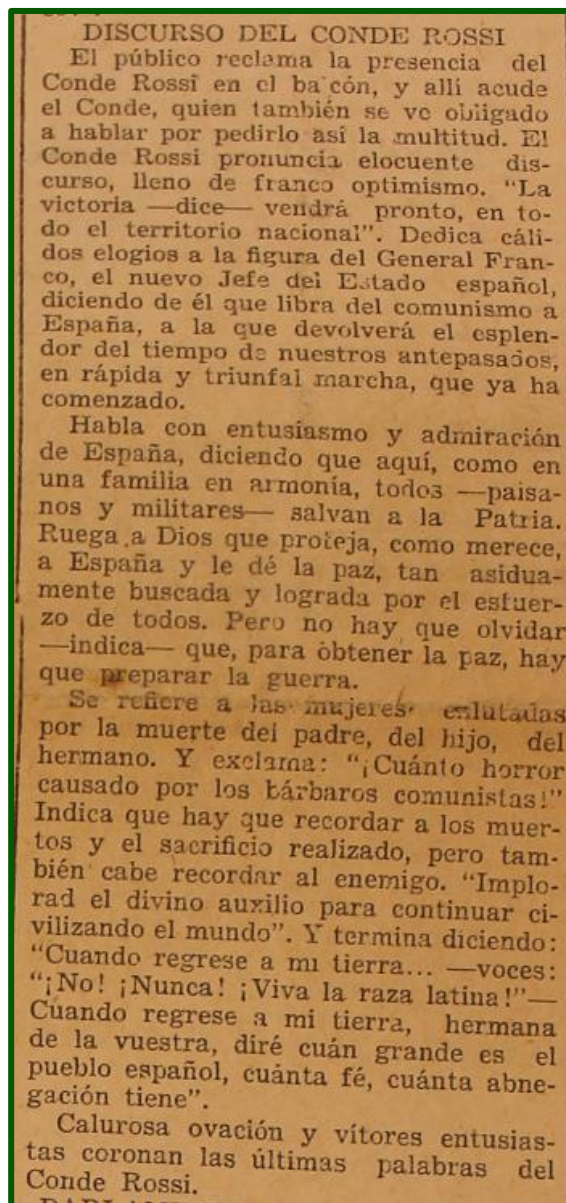
- **Comentari del context històric en el que s'insereix.**

Situar el document al seu context històric. Comentar quina intenció es tenia al realitzar aquest discurs i quines són els elements que destaca el Conde Rossi.

- **Valoració i conclusions.**

Fer referència a la importància del document a nivell històric.

Comentar les relacions que Rossi duu a terme entre Itàlia i Espanya a aquest discurs.

²⁸⁰ Discurs del Conde Rossi. "Discurso del Conde Rossi". *Correo de Mallorca*, 8346, dilluns 5 d'octubre de 1936, pàg. 1.

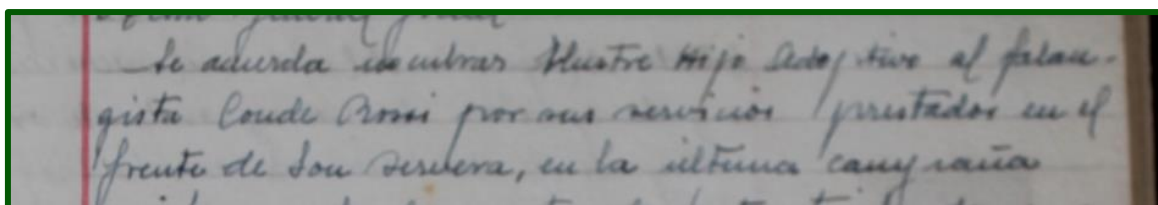
2.4 El Conde Rossi com a Il·lustre Fill Adoptiu.

Arconovaldo Bonaccorsi arribà a Mallorca el 26 d'agost de 1936 i partí de l'illa el 23 de desembre de 1936.

Va ser nomenat Il·lustre Fill Adoptiu per l'Ajuntament de Son Servera i Fill Adoptiu per l'Ajuntament d'Alcúdia en el 1936. Durant el mes de març i d'abril de 2017, ambdós ajuntaments decidiren retirar-li aquests títols.

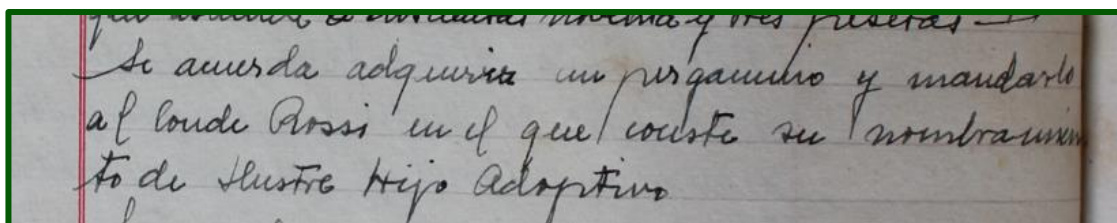
A continuació, adjuntarem l'acta de l'ajuntament del 1936 de l'Ajuntament de Son Servera i l'acta firmada el 2017.

Llegeix els dos documents i contesta les cinc següents preguntes.

281

“Se acuerda nombrar Ilustre Hijo Adoptivo al falangista Conde Rossi por sus servicios prestados en el frente de Son Servera, en la última campaña”.

282

“Se acuerda adquirir un pergamino y mandarlo al Conde Rossi en el que conste su nombramiento de Ilustre Hijo Adoptivo”.

²⁸¹ Arxiu Municipal de Son Servera. AMSV, Llibre d'actes 644/3, f. 48r. 23 de desembre de 1936.

²⁸² Ibid., AMSV, Llibre d'actes 644/3, f. 50v. 3 de gener de 1937.

Ajuntament de Son Servera

CERTIFICAT

Expedient núm.:	Òrgan col·legiat:
780/2017	Ple

**ANTONI GUAL SUREDA, EN QUALITAT DE SECRETARI D'AQUEST ÒRGAN,
CERTIFICO:**

Que en la sessió celebrada el 16 / de març / 2017 s'adoptà l'acord següent:

Expedient 780/2017. Proposta de revocació del nomenament de fill il·lustre adoptiu al comte Rossi.

Tot seguit, la batlessa, Natalia Troya, dóna la paraula a la regidora Maria Arenas, qui procedeix a donar compte de la proposta que literalment diu el següent:

"Assumpte: Revocació del nomenament de fill il·lustre adoptiu al comte Rossi. Exp. 780/2017.

Atès l'interès d'aquest ajuntament en la revocació del nomenament de fill il·lustre adoptiu al comte Rossi.

Atès el decret de la Batlia núm. 2017-0392, de 6 de març, mitjançant el qual es nomena instructora de l'expedient núm. 780/2017 per a la revocació del nomenament de fill il·lustre adoptiu al comte Rossi a Núria Gomila Bonet, tècnica en Arxivística de l'Ajuntament de Son Servera.

Així mateix, atès l'informe de data 8 de març de 2017 emès per la persona instructora del present expedient, el que assenyalava textualment el següent:

"Núria Gomila Bonet, tècnica en Arxivística de l'Ajuntament de Son Servera (Illes Balears)

Atès el decret de la Batlia núm. 2017-0392, de 6 de març, mitjançant el qual se'm nomenava instructora de l'expedient núm. 780/2017 per a la revocació del nomenament de fill il·lustre adoptiu al comte Rossi.

Per la present i atès l'interès d'aquest ajuntament en la revocació del nomenament de fill il·lustre adoptiu al comte Rossi i d'acord amb el decret de la Batlia ressenyat, emet el següent

INFORME :

Ajuntament de Son Servera

Plaça de Sant Ignasi, 1, Son Servera. 07550 Illes Balears. Tel. 971567002. Fax: 971568101

ANTONI GUAL SUREDA (1 de 2)
Secretari
Data: 24/03/2017
HASH: 6519d43296744b32557d728d4c3b3

NATALIA TROYA ISERNI (2 de 2)
Batlessa
Data: 24/03/2017
HASH: 2ba6336a238cc29a3390904e4e6eab

Codi Validació: 5W5N9KFP1RES4F8J6H1QZQ46EJ1 Verificació: <http://sonservera.es/validacio.asp>
Document signat electrònicament des de la plataforma www.sedelectronica.es | Pàgina 1 de 3

Antecedents

1. El comte Rossi fou anomenat fill il·lustre adoptiu de Son Servera el 23 de desembre de 1936 per l'Ajuntament en ple pels serveis prestats al front de Son Servera a la darrera campanya, tot referint-se a la seva actuació militar al front de guerra del Llevant de Mallorca a l'estiu de 1937.

2. De les publicacions dels estudiosos del personatge s'extreuen les següents informacions.

"El comte Rossi, anomenat realment Arconvaldo Bonacoursi, fou un polític i militar italià d'ideologia feixista, enviat a Balears per reforçar la defensa de l'illa davant el desembarcament de les forces republicanes.

Va arribar a Mallorca l'agost del 1936 i tengué un paper predominant en la repressió franquista a l'illa. Va participar a la batalla de Son Corb i a la pressa de Porto Cristo d'on sortí victoriós en ambdues situacions, adquirí l'apel·latiu de lleó de Son Servera per la virulència de la seva actuació a la batalla de Son Corb.

Fou conegut per la creació del grup violent *Dragones de la muerte*, amb els qui es dedicava a represaliar als contraris del règim, sense control. Al mateix temps recorria els pobles de l'illa de Mallorca promulgant discursos on exaltava la ideologia falangista

Una de les seves proclames era *tutti rossi fussilati*"

Consideracions jurídiques

1. L'article núm. 8 del reglament d'honors i distincions de Son Servera indica que es pot revocar el nomenament quan concorrin causes excepcionals motivades per comportaments indignes.
2. L'article núm. 15.1 de la llei 52/2007 de Memòria històrica exposa que les administracions públiques prendran les mesures oportunes per a la retirada de escuts, insígnies, plaques y altres objectes o mencions commemoratives de exaltació, personal o col·lectiva de l'alçament militar, de la guerra civil i de la repressió de la dictadura.

Conclusió

A la vista de l'exposat anteriorment s'informa favorablement, per part de qui subscriu el present, la revocació del títol de fill il·lustre adoptiu de Son Servera al Comte Rossi."

Per això, procedeix elevar a la Batlia el present informe per tal que ho sotmeti el Ple per a l'adopció de l'acord de revocació adient.
Son Servera, document signat electrònicament."

Per això, sotmet al Ple l'adopció del següent

A C O R D :

Revocar el títol de fill il·lustre adoptiu de Son Servera al Compte Rossi.

Son Servera, document signat electrònicament."

Plaça de Son Servera, 10. 07003 Son Servera (Balears) | Tel. 971 31 11 11 | www.sonservera.cat
enregistrament del document a la plataforma eSistema d'Administració Pública | Pàgina 2 de 3

S'obre el debat i intervé el regidor Jaime Servera, qui assenyala que el seu grup votarà a favor, com no pot ser d'una altra manera, i manifesta que creuen que la proposta és correcta.

Intervé seguidament Antoni Cánovas, qui manifesta que evidentment votaran a favor, ja que aquest subjecte era un assassí i un feixista. Assenyala que està content que el Partit Popular voti a favor. Diu que a Son Servera hi va haver seixanta morts i estan contents amb la proposta de la regidora.

Intervé Jaime Servera per al·lusions, per aclarir allò que ha dit Antoni Cánovas, i assenyala que el Partit Popular és un partit democràtic i no es sent gents vinculat amb els feixistes.

Antoni Cánovas, per la seva part, assenyala que en cap moment ha volgut qüestionar que no són democràtics.

Intervé la regidora Maria Isabel Prieto, i assenyala que varem tenir coneixement d'aquest assumpte per les xarxes socials i vol manifestar la seva conformitat i que votaran a favor de la proposta.

Seguidament es passa a la votació de la proposta, la qual s'aprova per unanimitat dels presents amb el resultat de vots següent: 16 vots a favor (5 PSOE, 4 IxSMB, 4 PP, 2 ON-SS, 1 MÉS per Son Servera).

283

- Per què consideres que a finals de 1936 els ajuntaments mencionats decidiren donar aquests honors al Conde Rossi?
- Per què el 3 de gener l'Ajuntament de Son Servera comenta que han d'adquirir un pergamí per fer-li arribar la notícia al Conde Rossi?
- Segons la informació que es dona a l'acta del ple, es considera que Rossi fou l'instigador de la repressió Mallorca?
- Quins eren els *Dragones de la Muerte*?
- Per què els ajuntaments el 2017 decidiren retirar aquests honors a Arconovaldo Bonaccorsi?

2.5 La Legió Còndor.

*Alemanya decidí ajudar al bàndol nacional durant la Guerra Civil i Mallorca va rebre la Legió Còndor, la qual tenia base a Pollença*²⁸⁴.

A partir de la lectura del reportatge adjuntat, marca quina és la resposta correcta de les quatre opcions que es proporcionen.

Qui governava a Alemanya durant la Guerra Civil espanyola?

- a) Bismark.
- b) Hitler.
- c) Mussolini.
- d) Franz von Papen

Qui era el cap de la Legió Còndor?

- a) Zenker.
- b) Rahtgeber.
- c) Von Richthofen.
- d) Deecke.

Per què al reportatge es comenta que Alemanya era amiga d'Espanya?

- a) Perquè havien compartit monarques.
- b) Perquè Espanya els hi va donar suport durant la Gran Guerra.
- c) Perquè el dirigent d'Alemanya compartia ideologia amb el bàndol

²⁸⁴ J. Massot i Muntaner, *La Guerra Civil a Mallorca...*, pàg. 265.

nacional.

d) Perquè tenien un pacte abans de donar el cop d'estat.

Què era la Legió Còndor?

a) L'Aviació militar alemanya.

b) La Marina militar alemanya.

c) L'Exèrcit de Terra alemany.

d) Soldats voluntaris alemanys.

La funció de la Legió Còndor era:

a) Atacar ports, vaixells, trens i carreteres per dificultar el trànsit²⁸⁵.

b) Transportar material per la guerra.

c) Transportar els ferits en combat.

d) Mantenir les comunicacions entre Alemanya i Espanya.

---

²⁸⁵ Ibid., pàg. 266.

La LEGION CONDOR

retornó a Alemania

Con motivo de su regreso a Alemania, el general Von Richthofen, último Jefe de los brillantes tropas que formaban la Legión Cónдор, pronunció el siguiente discurso:

En la hora del peligro, cuando se presentó la ocasión propicia para demostrar donde se hallaban los auténticos amigos de España, no podía Alemania permanecer impenible. ● Con viva simpatía siguió todo nuestro pueblo a la heroica contienda emprendida por V. E. y por sus adictos, pues Alemania comprendió que solo el triunfo de las armas de V. E. podría salvaguardar los altos valores culturales de la Nación española y librar a Europa de una cruenta lucha frente a la desintegración y el caos bolchevista. ● La historia de la pasada guerra ha venido a hacer patente que la amistad del pueblo alemán no se limitaba a simples expresiones de afecto o palabras vanas, sino que se ha traducido en un inmediato y decidido apoyo y en una sincera aportación personal, de la que nuestra presencia aquí constituye el más fehaciente testimonio. Con los voluntarios alemanes retorna a la Patria la admiración por los soldados de España. Nosotros los vimos darse por entero al hermoso ideal de rescatar la Patria profanada y maltrecha, y apreciamos todo el valor de su magnifico espíritu de servicio y sacrificio porque, por muy modernas y eficaces que sean las armas, de que disponga un país, exentas de aquel espíritu, no alcanzarán la plenitud de su rendimiento. ● Es la hora solemne de la despedida personal de V. E. y expresamos el afecto fraterno de los legionarios de la Cónдор a este pueblo y a sus instituciones militares, desde sus Jefes supremos hasta el último de sus soldados. ● De tiempo inmemorial ha ligado a nuestros dos países una verdadera amistad, más la sangre vertida en común durante esta guerra, viene a sellarla eternamente.

● El Almirante Raeder saluda a los jefes del «Deutschland»

● El Mariscal Goering felicitando a los legionarios.

286

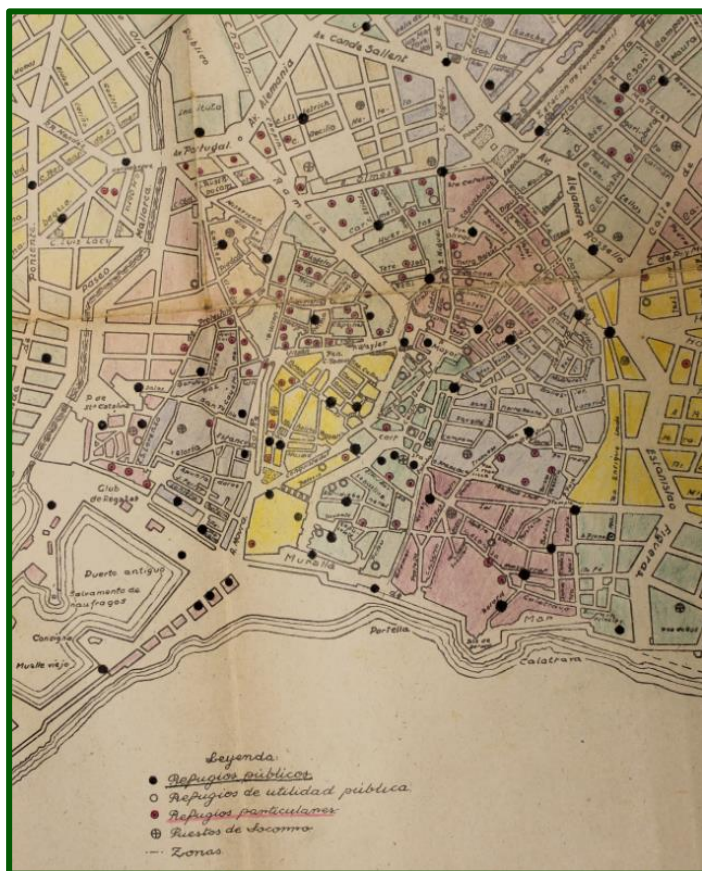
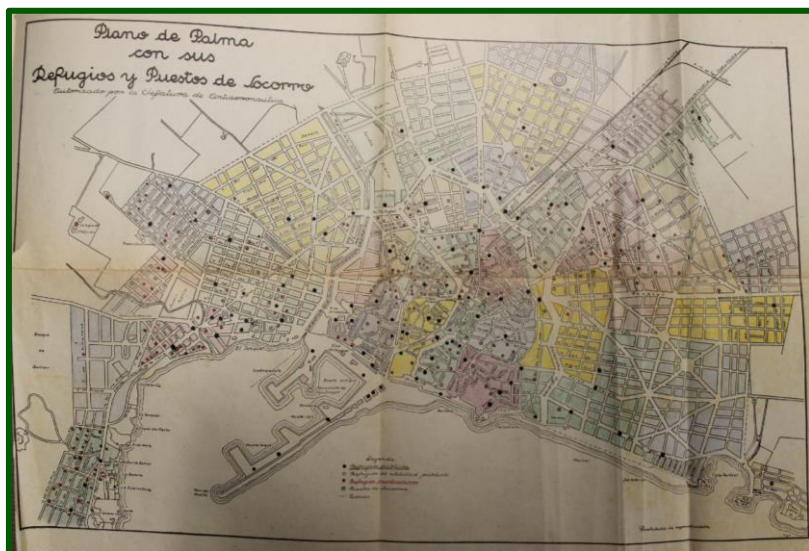
2.6 Plànol de refugis dins Palma.

Durant la Guerra Civil, Palma va disposar d'un gran nombre de refugis en els quals la població es refugiava davant els atacs aeris. Molts d'aquests refugis

²⁸⁶ Reportatge sobre la Legió Còndor. "La Legión Cónдор retornó a Alemania". *Aquí Estamos*, 52, agost-setembre de 1939.

podien ser públics –a vegades amb accés als túnels del tren- o privats –als soterranis de les cases.

Observa el present plànol de Palma i contesta les següents preguntes.

287

²⁸⁷ Arxiu Militar Internig de Balears, CHCMBAC, Fons Almudaina, caixa 32, lligall 5, f. 42r. Palma, 31 de desembre de 1940.

- Quins criteris consideres que se seguia per establir els refugis públics en aquells determinats indrets?
- Per què creus que era important tenir controlats els refugis privats?
- Quin consideres que era el protocol davant una sirena d'alarma de bombardeig?
- Quines creus que eren les característiques dels refugis?
- Quina era la funció de les cases de socors?

2.7 Bernanos, el denunciador de la repressió a Mallorca.

Bernanos va ser un dels testimonis de la gran repressió que es dugué a terme a Mallorca durant els anys de la guerra. A part de narrar moltíssims de fets viscuts i observats als primers mesos del conflicte, l'escriptor francès es dedicà a criticar la figura d'Aldo Rossi i procurà, mitjançant la seva obra, enaltir l'orgull francès, conscienciant de la necessitat de posar fre a les atrocitats que es realitzaven a l'illa de la calma²⁸⁸.

A partir de la lectura d'aquest bocí del llibre *Les Grands Cimetières sous la lune* de Bernanos, relaciona les oracions que es presenten a continuació.

“La Falange, convicta de purgar els seus adversaris amb oli de ricí, encara el 19 de juliol de 1936 estava tan mal vista que quan el mateix matí del cop d'estat mataren casi davant meu un jove falangista de 17 anys [...]. Sis setmanes després, quan duia el meu fill en moto als llocs avançats, em vaig trobar el germà del mort tombat a la carretera de Porto Cristo, ja fred, baix un sudari de mosques.”²⁸⁹

Primer bocí d'oració.	Nombre d'oració	Segon bocí d'oració.
1- Bernanos defensava la ideologia de		Als <i>Dragones de la Muerte</i> del Conde Rossi.

²⁸⁸ J. Massot i Muntaner, *Sobre Georges Bernanos i altres temes polèmics*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, pàg. 80.

²⁸⁹ G. Bernanos, *Los grandes cementerios bajo la luna*. (Traducció: Juan Vivanco), Barcelona, Lumen, 2009, pàg. 107.

2- El fill de Bernanos estava allistat		La Falange primigènia.
3- <i>Les Grands Cimetières sous la lune</i> fou publicat		El Bisbe Miralles i el Conde Rossi.
4- Bernanos al llarg del seu llibre critica a		Denunciar la dura repressió que es dugué a terme a Mallorca.
5- És al seu llibre on comenta que Arconovaldo Bonaccorsi		Un pic que l'escriptor tornà a França, el 1938.
6- Al llarg del seu llibre		Narra moments determinats de la repressió a l'illa.
7- El llibre de Bernanos té l'objectiu de		De dir mentides i d'haver traït els seus amics.
8- Bernanos quan publicà el llibre		No era no comte ni nomia Rossi
9- Molts dels falangistes acusaren al francès		Es sentia orgullós d'haver denunciat les atrocitats que ocorrien a l'illa
10- A pesar de tot, Bernanos es mantingué de		Dretes i catòlic.

2.8 El Consell de Guerra d'Emili Darder.

Emili Darder fou sentenciat en Consell de Guerra el 16 de febrer de 1937 conjuntament amb Alexandre Jaume, Antoni Maria Qués i Antoni Mateu.

Llegeix el present document i contesta de forma breu les següents qüestions amb la informació corresponent.

SENTENCIA

En la ciudad de Palma de Mallorca a diez y seis de Febrero de mil novecientos treinta y siete, reunido el Consejo de Guerra de Plaza para ver y fallar la presente Causa seguida por los trámites de juicio Ordinario contra los procesados Alejandro Jaume Rosselló, Antonio María Qués Ventayol, Emilio Darder Cánaves y Antonio Mateu Ferrer, oído el apuntamiento, acusación y Defensa, y.

RESULTANDO

que desde mucho antes de la gloriosa fecha del diez y ocho de Julio de mil novecientos treinta y seis se preparaba en toda España, por elementos pertenecientes a los partidos que integraban el llamado frente popular, un movimiento de carácter revolucionario por virtud del que había de cambiarse totalmente la estructuración política, social y económica de la Patria y dirigido muy principalmente hacia actuaciones violentas contra los elementos de orden y el Ejército, con el manifiesto apoyo de poderes y organizaciones secretas y extranjeras cuyo ideario se trataba de implantar integralmente en España.

RESULTANDO

que los procesados en esta causa eran, conjuntamente con otros declarados rebeldes, los encargados en Mallorca de dirigir y favorecer la consecución y resultado del plan propuesto; uno de ellos mediante el servicio oficial que desempeñaba, como ocurre con el procesado Emilio Darder, Alcalde de la Ciudad hasta el diez y nueve de Julio; otro con su pluma y gran influencia política, como el dirigente socialista, ex-Diputado de las Constituyentes y compromisarios para las elecciones de Presidente de la República como el procesado Alejandro Jaume Rosselló; otro con su también influencia política y la ayuda económica que su posición social le permitía, como el procesado Antonio María Qués Ventayol, y el otro, Antonio Mateu Ferrer, con su preponderancia política en el pueblo de Inca y sus relaciones con el socorro rojo internacional.

RESULTANDO

que aún con posterioridad a la iniciación del Movimiento Nacional que dio el traste con los criminales propósitos de los procesados y de tantos otros aún privados aquellos de libertad continuó alguno en la medida de sus fuerzas y con las posibilidades que las circunstancias le permitían oponiéndose al éxito de nuestra acción salvadora y obstaculizando en el mismo ambiente de su presión la buena marcha del Movimiento Nacional iniciado como lo demuestran los escritos de Jaume en la propia prisión sin que en el tiempo transcurrido desde la detención de todos hasta el inicio de esta causa se acredite el arrepentimiento, antes al contrario la contumacia en su textura y la seguridad en su triunfo. Hechos que declaramos probados.

RESULTANDO

que el Ministerio Fiscal en sus conclusiones provisionales estimó los hechos como culminantes en una infracción del artículo tercero del Bando de diez y nueve de Julio último y solicitó la pena de muerte para cada uno de los procesados, calificación que no ha sido mantenida íntegramente en el acto del Consejo pues en éste, el Ministerio Fiscal mantuvo igual tesis con respecto a los procesados Jaume i Qués i solicitó para los otros dos, Darder y Mateu la pena de veinte años de reclusión menor por estimarlos autores responsables de un delito continuado de seducción y auxilio de la rebelión de los que provienen y pena el párrafo primero del artículo 240, del Código de Justicia Militar y en ambos trámites solicitó para cada uno de ellos una condena de diez millones de pesetas en concepto de responsabilidad civil.

RESULTANDO

que las defensas de los procesados solicitaron en sus conclusiones provisionales la libre absolución de sus defendidos y en el acto de juicio insistieron en tales pedimentos.

CONSIDERANDO

que los hechos declarados probados en los resultados anteriores no es preciso a juicio del Consejo, intentar siquiera encuadrarlos en preceptos extraordinarios ni figuras punitivas no usuales que no hayan sido recogidos u ordenadas en la fecha o con posterioridad a la detención de los procesados por Bando de la Autoridad Militar sino que están perfectamente encajados en aquella clase de delitos, que bajo el título "Contra la seguridad del Estado y del Ejército" se recogen en el epígrafe "Rebelión" del Capítulo primero, Título VII del Tratado II del Código de Justicia Militar, puesto que compartida organizada y al mando de traidores militares, hostilizando a las fuerzas del Ejército trataban de levantarse en armas a los fines antes indicados, y en armas se han levantado en otras provincias, en parte de la nuestra y aún en localidad de esta misma Isla sin que sea obstáculo a tal argumentación el hecho de que los procesados en esta causa ni los comprometidos en Mallorca no pudieran llegar a cumplir sus designios puesto que ello fue sólo debido a la prontitud y energía con que nuestra Autoridad evitó el mal y a la cobardía propia de quienes sabiendo que realizaban un crimen no tuvieron el empuje suficiente para llevarlo al fin.

CONSIDERANDO

que a los hechos relatados y declarado probados son constitutivos, en cuanto a los procesados presentes se refiere del delito definido y penado en el apartado segundo, del artículo 238 del Código de Justicia Militar en relación con el 237 del mismo y del cual son responsables como autores como ejecución directa los cuatro procesados.

CONSIDERANDO

que no son de apreciar circunstancias modificativas de responsabilidad criminal.

CONSIDERANDO

según el artículo 272 del Código de Justicia Militar los tribunales impondrán la pena señalada en la extensión que estimen justa.

CONSIDERANDO

que todo el que es responsable criminalmente lo es también civilmente en cuanto a los daños perjuicios causados por el hecho delictuoso, circunstancias que se dan en el caso presente habida cuenta de los inmensos perjuicios materiales que a la Nación y a los particulares se han producido por virtud de la lucha intensísima que se sostiene perjuicio este cuya determinación de cuantía no compete al Consejo según el Decreto de diez de Enero último.

VISTOS

los artículos y disposiciones citadas y demás de general aplicación

FALLAMOS

Que debemos condenar y condenamos a los procesados Alejandro Jaume Rosselló, Antonio María Qués Ventayol, Emilio Darder Cánaves y Antonio Mateu Ferrer como autores responsables por ejecución directa en un delito de rebelión militar a la pena de muerte, declarando asimismo su responsabilidad civil. Sin determinación de cuantía y con reserva de la que en el trámite y por la autoridad que corresponda se determine.

Así por esta nuestra sentencia lo firmamos en Palma de Mallorca en la fecha arriba indicada.

290

²⁹⁰ S. Serra. (Diumenge 28 de setembre de 1986). Consell de Guerra contra Emili Darder, Alexandre Jaume, Antoni Mateu i Antoni Maria Qués. *Memoria Civil, Mallorca en guerra (1936-1939)*, diari *Balears*, pàg. 4, recuperat de: <https://drive.google.com/file/d/0Bys3wRU4WVvk3ZjIhMjBmMWQtY2VhMy00ZjAzLTgwNWUtNmE0Y2Q0ZTM0NGU4/view>

Data en la que es reuní el Consell de Guerra.

Mots que fan referència al cop d'estat.

Tipus de moviment que es preparava abans del cop d'estat.

Tipus de persones que s'encarregarien de dur a terme el moviment comentat.

Professió i posició d'Emili Darder.

Professió i posició d'Alexandre Jaume.

Professió i posició d'Antoni Maria Qués.

Professió i posició d'Antoni Mateu.

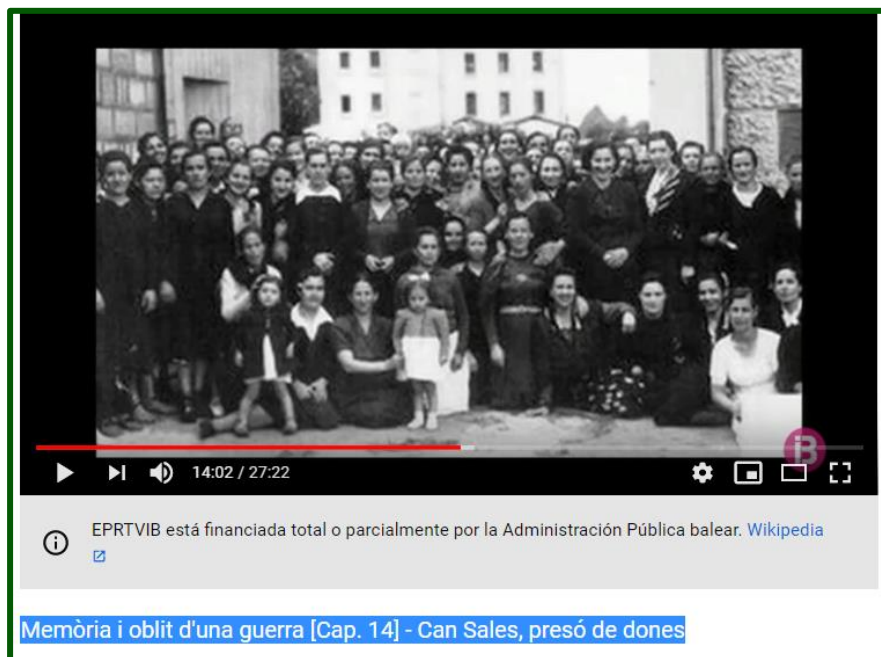
Delicte del que se'ls acusava.

Condemna que se'ls hi va imposar.

2.9 Testimonis de Can Sales.

Visualitza el següent vídeo i completa el mapa conceptual proposat.

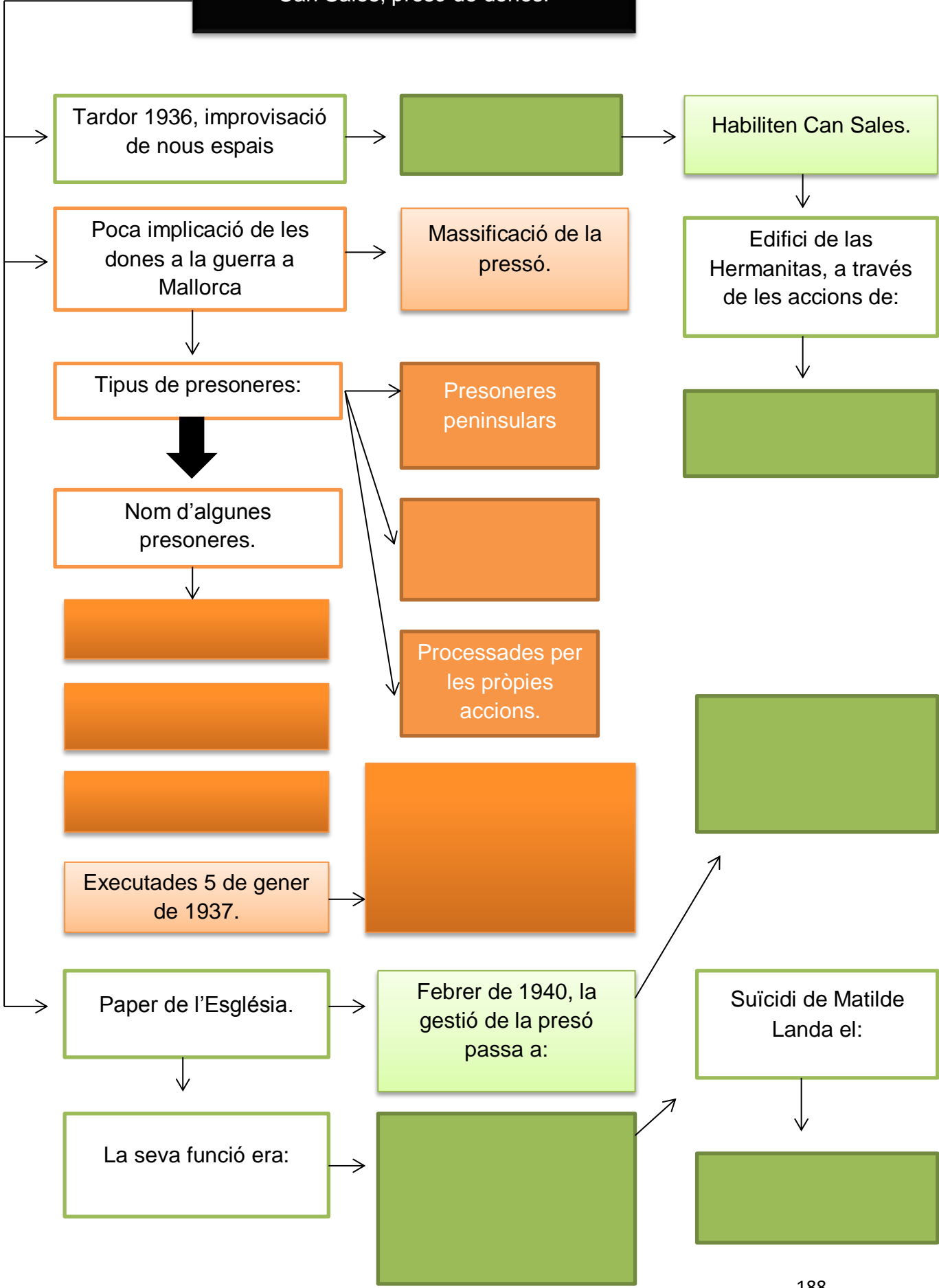
Memòria i oblit d'una guerra [Cap. 14] - Can Sales, presó de dones (Youtube).

291

²⁹¹ IB3 Televisió, Memòria i oblit d'una guerra [Cap. 14] - Can Sales...

Can Sales, presó de dones.

2.10 L'estudi del Castell de Bellver durant la Guerra Civil.

El Castell de Bellver fou una de les presons més importants de Palma. Les darreres investigacions han estudiat els grafitis que hi havia a les columnes del pati, indret on també hi havia presoners de la guerra –es trobaven a les cel·les del pati i els torreons.

Llegeix la notícia i observa el vídeo que es troba adjuntat i completa, amb la informació que apareix a l'article i a l'audiovisual, l'esquema proposat.

Diario de Mallorca. Identifican 22 inscripciones de presos políticos en Bellver durante la Guerra Civil.

²⁹² M. Terrassa. (22 de setembre de 2017). Identifican 22 inscripciones de presos políticos en Bellver durante la Guerra Civil. *Diario de Mallorca*, recuperat de: <https://www.diariodemallorca.es/palma/2017/09/22/identifican-22-inscripciones-presos-politicos/1249816.html>

Estudi sobre els grafitis del Castell de Bellver.

- Objecte d'estudi:
- Elements que hi havia / elements que s'han pogut estudiar / elements que s'han identificat correctament:
- 22 grafitis que pertanyen a:
- Dades que apareixen escrites als grafitis:
- Indret on es troben els grafitis:
- Per què s'han pogut conservar:
- Procediment in situ:
- Procediment més genèric:
- Tipus de recerques posteriors:

293

²⁹³ TripAdvisor, *Castell de Bellver*, 2019, recuperat de: https://www.tripadvisor.es/Attraction_Review-g187463-d190650-Reviews-Castell_de_Bellver-Palma_de_Mallorca_Majorca_Balearic_Islands.html

8.6 Activitats posteriors a l'itinerari, quadern per l'alumnat NESE.

Activitats posteriors a l'itinerari.

La Guerra Civil a Palma (1936-1939).

Quadern per a l'alumnat NESE.

Nom i llinatges de l'alumne:

1. Presentació del dossier²⁹⁴.

Benvolgut alumne.

Després de dur a terme les diferents activitats plantejades -tant aquelles proposades abans de l'itinerari, com aquelles creades per realitzar al llarg de la sortida-, mostrarem deu exercicis²⁹⁵ que serviran per reforçar alguns dels conceptes tractats i ajudaran a percebre com s'estudia la història i quina importància actual presenta aquesta disciplina.

Al contrari de les altres activitats, aquests exercicis s'hauran de realitzar de forma individual i, per comoditat de l'alumne²⁹⁶, proposem que els estudiants puguin accedir a aquest mateix dossier per via informàtica, ja que moltes de les imatges o textos hauran de ser ampliat perquè es puguin llegir millor i, considerem que els propis alumnes poden adjuntar les respostes corresponents a cada pregunta dins aquest propi document²⁹⁷.

Pel que fa referència a l'avaluació, hem considerat que, en comptes de realitzar una prova escrita, aquest dossier d'activitats finals serà avaluat com a tal, encara que els alumnes podran utilitzar tota la informació que considerin necessària –a part de l'ús d'Internet, poden utilitzar les fonts que es varen proporcionar per realitzar l'activitat prèvia a l'itinerari- per redactar les respostes corresponents per a cada qüestió.

---

²⁹⁴ Aquest és l'únic dossier que ha estat adaptat pels alumnes NESE que hi puguem trobar a l'aula, ja que les activitats d'aquest document s'han de realitzar de forma individual i considerem necessari que tots els alumnes tinguin dret a ser avaluats a partir de les bases de la igualtat i l'equitat. Decret 39/2011, de 29 d'abril.

²⁹⁵ Les activitats que presentem a l'itinerari s'han realitzat sobre els mateixos documents que han estat utilitzats com a base de les activitats pels alumnes ordinaris, encara que el tipus d'exercici proposat s'han creat tenint en compte els criteris del Decret 39/2011, de 29 d'abril.

²⁹⁶ De totes formes, desconeixem quin tipus de necessitats tenen els alumnes NESE dins l'aula, per aquesta raó, hem procurat dur a terme una adaptació el més global possible.

²⁹⁷ Als alumnes se'ls hi podrà facilitar aquest dossier específic de forma digital.

2. Activitats a realitzar.

A continuació presentem les deu activitats que s'hauran de dur a terme de forma individual.

2.1 Inici de la guerra, el triomf del cop d'estat.

El present text ens mostra els discurs radiofònic realitzat pel Tinent Coronel García Ruiz el dia del cop d'estat.

Llegeix el document i realitza el comentari de text seguint les pautes que proporcionem a continuació.

GOBERNADOR CIVIL

Tte. Cnel. García Ruiz

Radio Mallorca, domingo 19 de julio de 1936, 22 horas

Hago presente que, según comunicación del general Goded de Barcelona, el movimiento militar, salvador de nuestra querida España, domina la capital, en la que no quedan más focos rebeldes que los que se refugian en el palacio de la Generalidad y el edificio de Unión Radio. La dignísima autoridad que dirige el movimiento, para evitar derramamiento de sangre que no estima precisa, dispuso no atacar de momento los edificios, y ordena que se le incorpore la Aviación para, de este modo, de forma efectiva y con el menor número de víctimas, destruir los últimos reductos de insubordinación. Las fuerzas de Marruecos, Andalucía, Cataluña, Aragón, Navarra y otras que constituyen la mayor parte de las de España, unidas a la Escuadra, que en alta mar dió la noticia de estar al lado de los salvadores de España, son suficientes para que, dentro de poco, se rindan los núcleos que aún piensan luchar. Contra las noticias tendenciosas de Madrid, sólo tengo que señalar que al Gobierno Casares Quiroga, lo ha sustituido el de Martínez Barrio, y a éste el de Giral; en pocas horas tres gobiernos. Estad tranquilos: el orden y las vidas de los buenos españoles están en manos de caballeros y la salvación de España es segura. Columnas compuestas de Regulares y del Tercio, por no ser necesarias en Africa, por reinar allí absoluta tranquilidad, al mando del general Franco, han desembarcado en Algeciras y se dirigen hacia Madrid.

Sebastià Serra. Coordinació Periodística: Dània Quetglas. Col·laboradors habituals: Jaume Pomer i Climent Picornell. Fotografia: Bartomeu Bibiloni. Agraïm les facilitats donades per a entrevistes, documentació escrita i gràfica a tots els esmentats en el suplement.

Fuertes columnas de Navarra, al mando del general Mola, también se dirigen al mismo punto. Ciudadanos de estas islas: elevad vuestros corazones no os dejéis impresionar por noticias tendenciosas y confiad en el triunfo, que alcanzaremos, porque tratamos de conseguir el bien de la patria. ¡Viva España!

Se invita a los propietarios de cafés, bares y cuantos establecimientos se abran el domingo a abrir inmediatamente los suyos hasta la hora de cierre, teniendo en cuenta que el orden se mantendrá implacablemente por los agentes de la autoridad. Los cines darán las representaciones anunciadas. Del mismo modo se invita a los propietarios de coches y servidores de los mismos a que pongan sus vehículos a disposición del gobernador civil. Esta tarde a las siete, una banda de música ha dado un concierto en el sitio y forma de costumbre, en el pasco del Borne.

Se espera por las autoridades que la población, sensata y consecuente con la situación, que ya es normal y dominada por las autoridades, haga la vida de costumbre y ayude a dar a la ciudad de Palma su aspecto alegre y resuelto de siempre. Por España. Siempre por España.

298

²⁹⁸ M. Duran, (Diumenge 9 de març de 1986). Alocució...

<ul style="list-style-type: none"> • Presentació. <p>Cronologia del text, autor i naturalesa del document.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • Descripció i anàlisi. <p>Resumir el document i exposar les idees principals.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • Comentari del context històric en el que s'insereix. <p>Context històric, personatges que apareixen citats i vincular el text amb la Guerra Civil.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • Valoració i conclusions. <p>Importància del document i conseqüències que va tenir aquest discurs a Palma.</p>

2.2 La balconada de les autoritats.

La fotografia que adjuntem va ser presa a l'Ajuntament de Palma i, en ella, es poden observar una sèrie de personalitats importants com el Conde Rossi o el Bisbe Miralles.

Indica si són vertaderes o falses les següents oracions.

Enunciat.	Vertader.	Fals.
La fotografia va ser presa el mateix dia del cop d'estat .		
La fotografia va ser presa el 1937 .		
A la fotografia apareixen el Bisbe Miralles i el Conde Rossi .		
El Batle de Palma després de la partida de Goded fou el Tinent Coronel Luis García Ruiz ²⁹⁹ .		
El Bisbe Miralles no podia tenir cap relació amb els alts càrrecs militars falangistes .		
El Bisbe Miralles era sabedor de la persecució que sofria l'Església a Barcelona ³⁰⁰ .		

²⁹⁹ J. Massot i Muntaner, *La Guerra Civil a Mallorca...*, pàg. 47.

³⁰⁰ J. Massot i Muntaner, *El bisbe Josep Miralles...*, pàg. 104.

El Conde Rossi era pilot d'aviació.		
El Conde Rossi s'encarregà d'ajudar a organitzar la Falange.		
Arconovaldo Bonaccorsi estigué a l'illa fins el final de la Guerra Civil.		
El Conde Rossi, als seus discursos, no manifestà la seva repulsió cap el bàndol republicà.		

301

2.2 Els discursos del Conde Rossi.

El text que adjuntem és un discurs del Conde Rossi realitzat a la balconada de l'Ajuntament de Palma el dia en el que es comunica el nomenament de Franco com a Cap d'Estat. Durant aquesta celebració, també hi realitzaren discursos: el Comandant Militar, el Batle i el Marquès de Zayas.

Llegeix el següent document i realitza un comentari de text seguint les passes que proposem.

- **Presentació.**

Cronologia del text, autor i naturalesa del document.

³⁰¹ Archivio Luce, *Autorità politiche e...*

- **Descripció i anàlisi.**

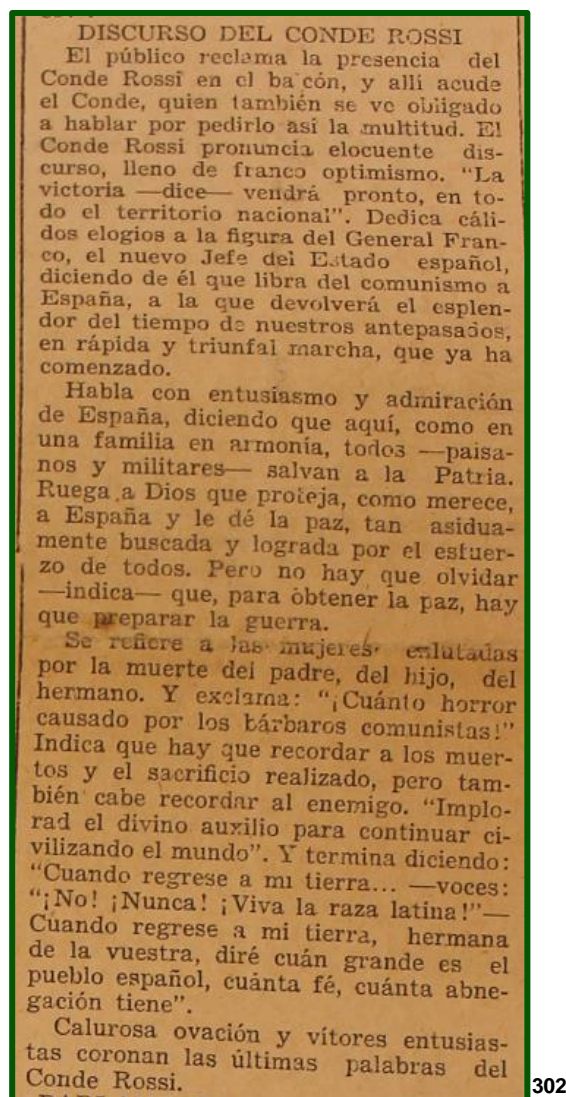
Resumir el document i exposar les idees principals.

- **Comentari del context històric en el que s'insereix.**

Context històric, personatges que apareixen citats i vincular el text amb la Guerra Civil.

- **Valoració i conclusions.**

Importància del document i conseqüències que va tenir aquest discurs a Palma.

³⁰² Discurs del Conde Rossi. "Discurso del Conde Rossi". *Correo de Mallorca*, 8346, dilluns 5 d'octubre de 1936, pàg. 1.

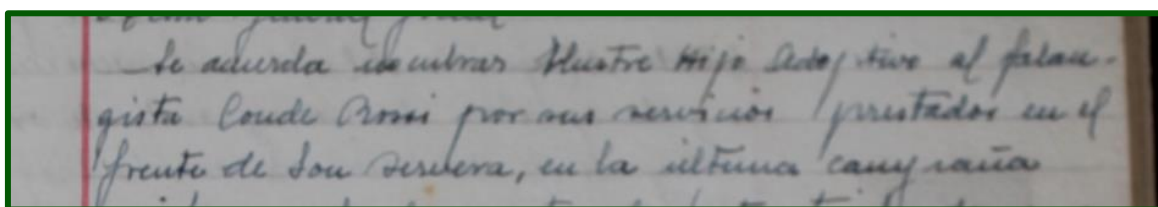
2.3 El Conde Rossi com a Il·lustre Fill Adoptiu.

Arconovaldo Bonaccorsi arribà a Mallorca el 26 d'agost de 1936 i partí de l'illa el 23 de desembre de 1936.

Va ser nomenat Il·lustre Fill Adoptiu per l'Ajuntament de Son Servera i Fill Adoptiu per l'Ajuntament d'Alcúdia en el 1936. Durant el mes de març i d'abril de 2017, ambdós ajuntaments decidiren retirar-li aquests títols.

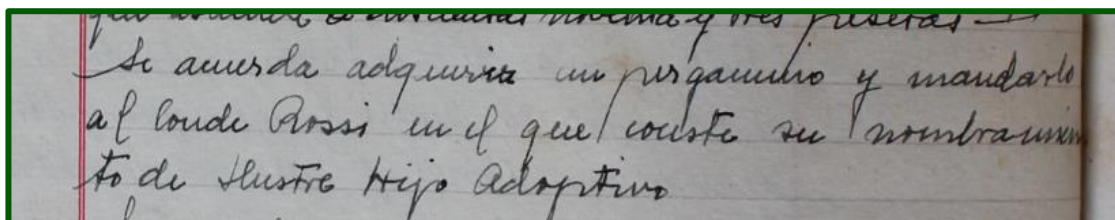
A continuació, adjuntarem l'acta de l'ajuntament del 1936 de l'Ajuntament de Son Servera i l'acta firmada el 2017.

Llegeix els dos documents i omple els buits amb les paraules que es proposen.

303

“Se acuerda nombrar Ilustre Hijo Adoptivo al falangista Conde Rossi por sus servicios prestados en el frente de Son Servera, en la última campaña”.

304

“Se acuerda adquirir un pergamino y mandarlo al Conde Rossi en el que conste su nombramiento de Ilustre Hijo Adoptivo”.

³⁰³ Arxiu Municipal de Son Servera. AMSV, Llibre d'actes 644/3, f. 48r. 23 de desembre de 1936.

³⁰⁴ Ibid., AMSV, Llibre d'actes 644/3, f. 50v. 3 de gener de 1937.

Ajuntament de Son Servera

CERTIFICAT

Expedient núm.:	Òrgan col·legiat:
780/2017	Ple

**ANTONI GUAL SUREDA, EN QUALITAT DE SECRETARI D'AQUEST ÒRGAN,
CERTIFICO:**

Que en la sessió celebrada el 16 / de març / 2017 s'adoptà l'acord següent:

Expedient 780/2017. Proposta de revocació del nomenament de fill il·lustre adoptiu al comte Rossi.

Tot seguit, la batlessa, Natalia Troya, dóna la paraula a la regidora Maria Arenas, qui procedeix a donar compte de la proposta que literalment diu el següent:

"Assumpte: Revocació del nomenament de fill il·lustre adoptiu al comte Rossi. Exp. 780/2017.

Atès l'interès d'aquest ajuntament en la revocació del nomenament de fill il·lustre adoptiu al comte Rossi.

Atès el decret de la Batlia núm. 2017-0392, de 6 de març, mitjançant el qual es nomena instructora de l'expedient núm. 780/2017 per a la revocació del nomenament de fill il·lustre adoptiu al comte Rossi a Núria Gomila Bonet, tècnica en Arxivística de l'Ajuntament de Son Servera.

Així mateix, atès l'informe de data 8 de març de 2017 emès per la persona instructora del present expedient, el que assenyalava textualment el següent:

"Núria Gomila Bonet, tècnica en Arxivística de l'Ajuntament de Son Servera (Illes Balears)

Atès el decret de la Batlia núm. 2017-0392, de 6 de març, mitjançant el qual se'm nomenava instructora de l'expedient núm. 780/2017 per a la revocació del nomenament de fill il·lustre adoptiu al comte Rossi.

Per la present i atès l'interès d'aquest ajuntament en la revocació del nomenament de fill il·lustre adoptiu al comte Rossi i d'acord amb el decret de la Batlia ressenyat, emet el següent

INFORME :

Ajuntament de Son Servera

Plaça de Sant Ignasi, 1, Son Servera. 07550 Illes Balears. Tel. 971567002. Fax: 971568101

ANTONI GUAL SUREDA (1 de 2)
Secretari
Data: 24/03/2017
HASH: 6519d43296744b32557d728d4c3b3

NATALIA TROYA ISERNI (2 de 2)
Batlessa
Data: 24/03/2017
HASH: 2a2a6336c238cc296839089c4e66ab

Codi Validació: 5W5N9KFP1RES4F8J6H1QZQ46EJ1 Verificació: <http://sonservera.es/validacio.asp>
Document signat electrònicament des de la plataforma www.sedelectronica.es | Pàgina 1 de 3

Antecedents

1. El comte Rossi fou anomenat fill il·lustre adoptiu de Son Servera el 23 de desembre de 1936 per l'Ajuntament en ple pels serveis prestats al front de Son Servera a la darrera campanya, tot referint-se a la seva actuació militar al front de guerra del Llevant de Mallorca a l'estiu de 1937.

2. De les publicacions dels estudiosos del personatge s'extreuen les següents informacions.

"El comte Rossi, anomenat realment Arconvaldo Bonacoursi, fou un polític i militar italià d'ideologia feixista, enviat a Balears per reforçar la defensa de l'illa davant el desembarcament de les forces republicanes.

Va arribar a Mallorca l'agost del 1936 i tengué un paper predominant en la repressió franquista a l'illa. Va participar a la batalla de Son Corb i a la pressa de Porto Cristo d'on sortí victoriós en ambdues situacions, adquirí l'apel·latiu de lleó de Son Servera per la virulència de la seva actuació a la batalla de Son Corb.

Fou conegut per la creació del grup violent *Dragones de la muerte*, amb els qui es dedicava a represaliar als contraris del règim, sense control. Al mateix temps recorria els pobles de l'illa de Mallorca promulgant discursos on exaltava la ideologia falangista

Una de les seves proclames era *tutti rossi fussilati*"

Consideracions jurídiques

1. L'article núm. 8 del reglament d'honors i distincions de Son Servera indica que es pot revocar el nomenament quan concorrin causes excepcionals motivades per comportaments indignes.
2. L'article núm. 15.1 de la llei 52/2007 de Memòria històrica exposa que les administracions públiques prendran les mesures oportunes per a la retirada de escuts, insígnies, plaques y altres objectes o mencions commemoratives de exaltació, personal o col·lectiva de l'alçament militar, de la guerra civil i de la repressió de la dictadura.

Conclusió

A la vista de l'exposat anteriorment s'informa favorablement, per part de qui subscriu el present, la revocació del títol de fill il·lustre adoptiu de Son Servera al Comte Rossi."

Per això, procedeix elevar a la Batlia el present informe per tal que ho sotmeti el Ple per a l'adopció de l'acord de revocació adient.
Son Servera, document signat electrònicament."

Per això, sotmet al Ple l'adopció del següent

A C O R D :

Revocar el títol de fill il·lustre adoptiu de Son Servera al Compte Rossi.

Son Servera, document signat electrònicament."

Plaça de Son Servera, 10. 07003 Son Servera (Balears) | Tel. 971 31 11 11 | www.sonservera.cat
enregistrament del document a la plataforma eSistema d'Administració Pública | Pàgina 2 de 3

S'obre el debat i intervé el regidor Jaime Servera, qui assenyala que el seu grup votarà a favor, com no pot ser d'una altra manera, i manifesta que creuen que la proposta és correcta.

Intervé seguidament Antoni Cánovas, qui manifesta que evidentment votaran a favor, ja que aquest subjecte era un assassí i un feixista. Assenyala que està content que el Partit Popular voti a favor. Diu que a Son Servera hi va haver seixanta morts i estan contents amb la proposta de la regidora.

Intervé Jaime Servera per al·lusions, per aclarir allò que ha dit Antoni Cánovas, i assenyala que el Partit Popular és un partit democràtic i no es sent gents vinculat amb els feixistes.

Antoni Cánovas, per la seva part, assenyala que en cap moment ha volgut qüestionar que no són democràtics.

Intervé la regidora Maria Isabel Prieto, i assenyala que varem tenir coneixement d'aquest assumpte per les xarxes socials i vol manifestar la seva conformitat i que votaran a favor de la proposta.

Seguidament es passa a la votació de la proposta, la qual s'aprova per unanimitat dels presents amb el resultat de vots següent: 16 vots a favor (5 PSOE, 4 IxSMB, 4 PP, 2 ON-SS, 1 MÉS per Son Servera).

305

Lleó de Son Servera - Il·lustre Fill Adoptiu – Comportaments indignes - Son Servera – Desembre de 1936 – Agost de 1936 – Pergamí – Els *Dragones de la Muerte* - Feixista – Repressió a l'illa.

- Aldo Rossi arribà a l'illa el.....
- La ideologia del Conde Rossi era .....
- El Conde Rossi fou nomenat.....
- L'honor se li concedí per les seves accions al front de .....
- La data en la que se li nomenà fou el .....
- Per fer-li arribar la notícia, havien de necessitar un .....
- L'anomenaren el ..... gràcies a les seves actuacions al front.
- Creà un grup violent anomenat .....
- Es considera que Rossi fou culpable de la .....
- Se li retirà el títol de Il·lustre Fill Adoptiu per .....

2.4 La Legió Còndor.

*Alemanya decidí ajudar al bàndol nacional durant la Guerra Civil i Mallorca va rebre la Legió Còndor, la qual tenia base a Pollença*³⁰⁶.

A partir de la lectura del reportatge adjuntat, marca quina és la resposta correcta de les quatre opcions que es proporcionen.

Qui governava a Alemanya durant la Guerra Civil espanyola?

- e) Bismark.
- f) Hitler.
- g) Mussolini.
- h) Franz von Papen

Qui era el cap de la Legió Còndor?

- e) Zenker.
- f) Rahtgeber.
- g) Von Richthofen.

³⁰⁶ J. Massot i Muntaner, *La Guerra Civil a Mallorca...*, pàg. 265.

h) Deecke.

Per què al reportatge es comenta que Alemanya era amiga d'Espanya?

- e) Perquè havien compartit monarques.
- f) Perquè Espanya els hi va donar suport durant la Gran Guerra.
- g) Perquè el dirigent d'Alemanya compartia ideologia amb el bàndol nacional.
- h) Perquè tenien un pacte abans de donar el cop d'estat.

Què era la Legió Còndor?

- e) L'Aviació militar alemanya.
- f) La Marina militar alemanya.
- g) L'Exèrcit de Terra alemany.
- h) Soldats voluntaris alemanys.

La funció de la Legió Còndor era:

- e) Atacar ports, vaixells, trens i carreteres per dificultar el trànsit³⁰⁷.
- f) Transportar material per la guerra.
- g) Transportar els ferits en combat.
- h) Mantenir les comunicacions entre Alemanya i Espanya.

---

³⁰⁷ Ibid., pàg. 266.

La LEGION CONDOR

retornó a Alemania

Con motivo de su regreso a Alemania, el general Von Richthofen, último Jefe de los brillantes tropas que formaban la Legión Cónдор, pronunció el siguiente discurso:

En la hora del peligro, cuando se presentó la ocasión propicia para demostrar donde se hallaban los auténticos amigos de España, no podía Alemania permanecer im-
pasible. ● Con viva simpatía siguió todo nuestro pueblo a la heroica contienda emprendida por V. E. y por sus adic-
tos, pues Alemania comprendió que solo el triunfo de las armas de V. E. podría salvaguardar los altos valores cultura-
les de la Nación española y librar a Europa de una cruenta lucha frente a la desintegración y el caos bolche-
vista. ● La historia de la pasada guerra ha venido a hacer patente que la amistad del pueblo alemán no se limitaba a simples expresiones de afecto o palabras vanas, sino que se ha traducido en un inmediato y decidido apoyo y en una sincera aportación personal, de la que nuestra presencia aquí constituye el más fehaciente testimonio. Con los voluntarios alemanes retorna a la Patria la admiración por los soldados de España. Nosotros los vimos darse por entero al hermoso ideal de rescatar la Patria profanada y maltrecha, y apreciamos todo el valor de su magnifico espíritu de servicio y sacrificio porque, por muy modernas y eficaces que sean las armas, de que disponga un país, exentas de aquel espíritu, no alcanzarán la plenitud de su rendimiento. ● Es la hora solemne de la despedida personal de V. E. y expresamos el afecto fraterno de los legionarios de la Cónдор a este pueblo y a sus instituciones militares, desde sus Jefes supremos hasta el último de sus soldados. ● De tiempo inmemorial ha ligado a nuestros dos países una verdadera amistad, más la sangre vertida en común durante esta guerra, viene a sellarla eternamente.

● El Almirante Raeder saluda a los jefes del «Deutschland»

● El Mariscal Goering felicitando a los legionarios.

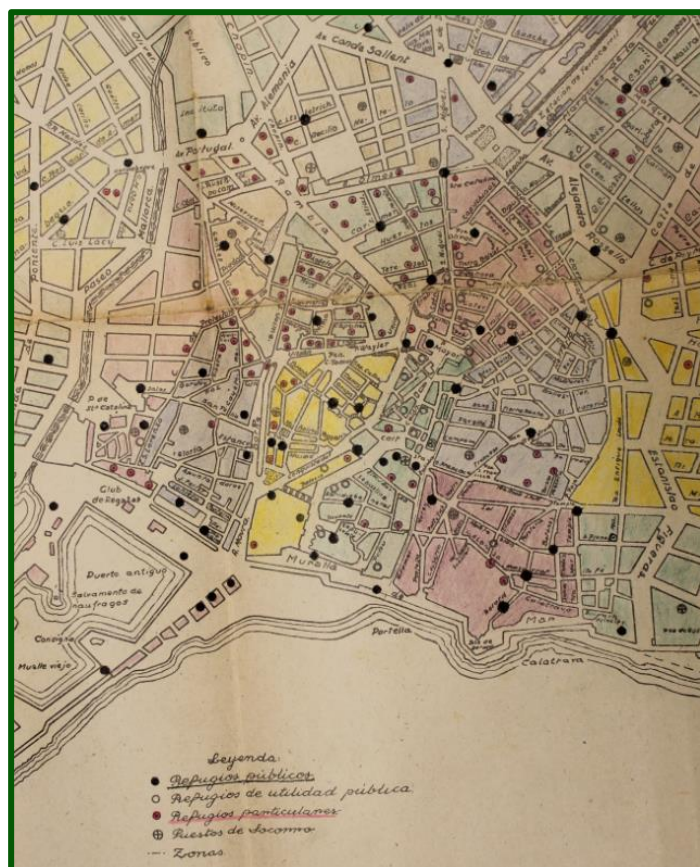
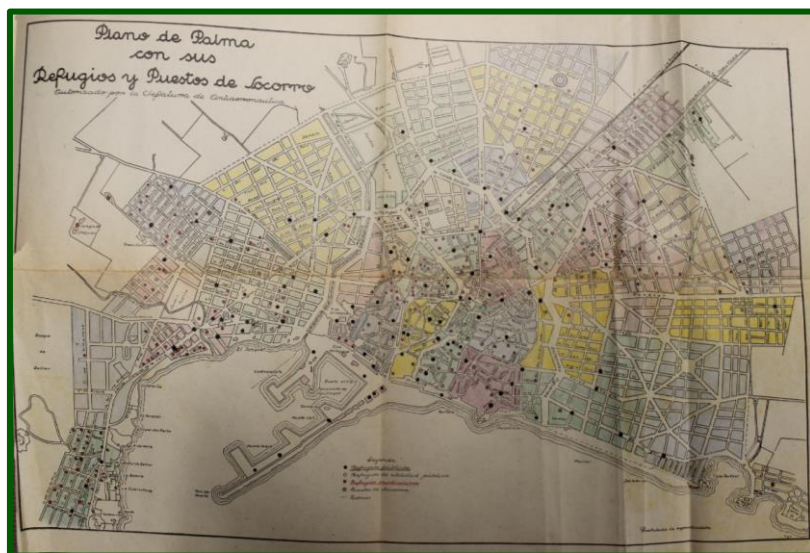
308

2.5 Plànol de refugis dins Palma.

Durant la Guerra Civil, Palma va disposar d'un gran nombre de refugis en els quals la població es refugiava davant els atacs aeris. Molts d'aquests refugis podien ser públics –a vegades amb accés als túnels del tren- o privats –als soterranis de les cases.

³⁰⁸ Reportatge sobre la Legió Còndor. "La Legión Cónдор retornó a Alemania". *Aquí Estamos*, 52, agost-setembre de 1939.

Observa el present plànol de Palma i contesta les següents preguntes de forma breu.

309

³⁰⁹ Arxiu Militar Internig de Balears, CHCMBAC, Fons Almudaina, caixa 32, lligall 5, f. 42r. Palma, 31 de desembre de 1940.

- Menciona **dos carrers** en els que hi hagi un **refugi públic**.
- Menciona **dos carrers** en els que hi hagi un **refugi privat**.
- Descriu les **característiques d'un refugi**.
- Comenta les **funcions de les cases de socors**.

2.6 Bernanos, el denunciador de la repressió a Mallorca.

Bernanos va ser un dels testimonis de la gran repressió que es dugué a terme a Mallorca durant els anys de la guerra. A part de narrar moltíssims de fets viscuts i observats als primers mesos del conflicte, l'escriptor francès es dedicà a criticar la figura d'Aldo Rossi i procurà, mitjançant la seva obra, enaltir l'orgull francès, conscienciant de la necessitat de posar fre a les atrocitats que es realitzaven a l'illa de la calma³¹⁰.

A partir de la lectura d'aquest bocí del llibre *Les Grands Cimetières sous la lune* de Bernanos, relaciona les oracions que es presenten a continuació.

“La Falange, convicta de purgar els seus adversaris amb oli de ricí, encara el 19 de juliol de 1936 estava tan mal vista que quan el mateix matí del cop d'estat mataren casi davant meu un jove falangista de 17 anys [...]. Sis setmanes després, quan duia el meu fill en moto als llocs avançats, em vaig trobar el germà del mort tombat a la carretera de Porto Cristo, ja fred, baix un sudari de mosques.”³¹¹

Primer bocí d'oració.	Nombre d'oració	Segon bocí d'oració.
1- Bernanos defensava la ideologia de		<i>Als Dragones de la Muerte</i> del Conde Rossi.
2- El fill de Bernanos estava allistat		La Falange primigènia.
3- <i>Les Grands Cimetières sous la lune</i> fou publicat		El Bisbe Miralles i el Conde Rossi.

³¹⁰ J. Massot i Muntaner, *Sobre Georges Bernanos...*, pàg. 80.

³¹¹ G. Bernanos, *Los grandes cementerios...*, pàg. 107.

4- Bernanos al llarg del seu llibre critica a		Denunciar la dura repressió que es dugué a terme a Mallorca.
5- És al seu llibre on comenta que Arconovaldo Bonaccorsi		Un pic que l'escriptor tornà a França, el 1938.
6- Al llarg del seu llibre		Narra moments determinats de la repressió a l'illa.
7- El llibre de Bernanos té l'objectiu de		De dir mentides i d'haver traït els seus amics.
8- Bernanos quan publicà el llibre		No era no comte ni nomia Rossi
9- Molts dels falangistes acusaren al francès		Es sentia orgullós d'haver denunciat les atrocitats que ocorrien a l'illa
10- A pesar de tot, Bernanos es mantingué de		Dretes i catòlic.

2.7 El Consell de Guerra d'Emili Darder.

Emili Darder fou sentenciat en Consell de Guerra el 16 de febrer de 1937 conjuntament amb Alexandre Jaume, Antoni Maria Qués i Antoni Mateu.

Llegeix el present document i contesta de forma breu les següents qüestions.

SENTENCIA

En la ciudad de Palma de Mallorca a diez y seis de Febrero de mil novecientos treinta y siete, reunido el Consejo de Guerra de Plaza para ver y fallar la presente Causa seguida por los trámites de juicio Ordinario contra los procesados Alejandro Jaume Rosselló, Antonio María Qués Ventayol, Emilio Darder Cánaves y Antonio Mateu Ferrer, oído el apuntamiento, acusación y Defensa, y

RESULTANDO

que desde mucho antes de la gloriosa fecha del diez y ocho de Julio de mil novecientos treinta y seis se preparaba en toda España, por elementos pertenecientes a los partidos que integraban el llamado frente popular, un movimiento de carácter revolucionario por virtud del que había de cambiarse totalmente la estructuración política, social y económica de la Patria y dirigido muy principalmente hacia actuaciones violentas contra los elementos de orden y el Ejército, con el manifiesto apoyo de poderes y organizaciones secretas y extranjeras cuyo ideario se trataba de implantar integralmente en España.

RESULTANDO

que los procesados en esta causa eran, conjuntamente con otros declarados rebeldes, los encargados en Mallorca de dirigir y favorecer la consecución y resultado del plan propuesto; uno de ellos mediante el servicio oficial que desempeñaba, como ocurre con el procesado Emilio Darder, Alcalde de la Ciudad hasta el diez y nueve de Julio; otro con su pluma y gran influencia política, como el dirigente socialista, ex-Diputado de las Constituyentes y propietarios para las elecciones de Presidente de la República como el procesado Alejandro Jaume Rosselló; otro con su también influencia política y la ayuda económica que su posición social le permitía, como el procesado Antonio María Qués Ventayol, y el otro, Antonio Mateu Ferrer, con su preponderancia política en el pueblo de Inca y sus relaciones con el socorro rojo internacional.

RESULTANDO

que aún con posterioridad a la iniciación del Movimiento Nacional que dio el traste con los criminales propósitos de los procesados y de tantos otros aún privados aquellos de libertad continuó alguno en la medida de sus fuerzas y con las posibilidades que las circunstancias le permitían oponiéndose al éxito de nuestra acción salvadora y obstaculizando en el mismo ambiente de su presión la buena marcha del Movimiento Nacional iniciado como lo demuestran los escritos de Jaume en la propia prisión sin que en el tiempo transcurrido desde la detención de todos hasta el inicio de esta causa se acredite el arrepentimiento, antes al contrario la contumacia en su textura y la seguridad en su triunfo. Hechos que declaramos probados.

RESULTANDO

que el Ministerio Fiscal en sus conclusiones provisionales estimó los hechos como culminantes en una infracción del artículo tercero del Bando de diez y nueve de Julio último y solicitó la pena de muerte para cada uno de los procesados, calificación que no ha sido mantenida integralmente en el acto del Consejo pues en éste, el Ministerio Fiscal mantuvo igual tesis con respecto a los procesados Jaume i Qués i solicitó para los otros dos, Darder y Mateu la pena de veinte años de reclusión menor por estimarlos autores responsables de un delito continuado de seducción y auxilio de la rebelión de los que provienen y pena el párrafo primero del artículo 240, del Código de Justicia Militar y en ambos trámites solicitó para cada uno de ellos una condena de diez millones de pesetas en concepto de responsabilidad civil.

RESULTANDO

que las defensas de los procesados solicitaron en sus conclusiones provisionales la libre absolución de sus defendidos y en el acto de juicio insistieron en tales pedimentos.

CONSIDERANDO

que los hechos declarados probados en los resultados anteriores no es preciso a juicio del Consejo, intentar siquiera encuadrarlos en preceptos extraordinarios ni figuras punitivas no usuales que no hayan sido recogidos u ordenadas en la fecha o con posterioridad a la detención de los procesados por Bando de la Autoridad Militar sino que están perfectamente encajados en aquella clase de delitos, que bajo el título "Contra la seguridad del Estado y del Ejército" se recogen en el epígrafe "Rebelión" del Capítulo primero, Título VII del Tratado II del Código de Justicia Militar, puesto que compartida organizada y al mando de traidores militares, hostilizando a las fuerzas del Ejército trataban de levantarse en armas a los fines antes indicados, y en armas se han levantado en otras provincias, en parte de la nuestra y aún en localidad de esta misma Isla sin que sea obstáculo a tal argumentación el hecho de que los procesados en esta causa ni los comprometidos en Mallorca no pudieran llegar a cumplir sus designios puesto que ello fue sólo debido a la prontitud y energía con que nuestra Autoridad evitó el mal y a la cobardía propia de quienes sabiendo que realizaban un crimen no tuvieron el empuje suficiente para llevarlo al fin.

CONSIDERANDO

que a los hechos relatados y declarado probados son constitutivos, en cuanto a los procesados presentes se refiere del delito definido y penado en el apartado segundo, del artículo 238 del Código de Justicia Militar en relación con el 237 del mismo y del cual son responsables como autores como ejecución directa los cuatro procesados.

CONSIDERANDO

que no son de apreciar circunstancias modificativas de responsabilidad criminal.

CONSIDERANDO

según el artículo 272 del Código de Justicia Militar los tribunales impondrán la pena señalada en la extensión que estimen justa.

CONSIDERANDO

que todo el que es responsable criminalmente lo es también civilmente en cuanto a los daños perjuicios causados por el hecho delictuoso, circunstancias que se dan en el caso presente habida cuenta de los inmensos perjuicios materiales que a la Nación y a los particulares se han producido por virtud de la lucha intensísima que se sostiene perjuicio este cuya determinación de cuantía no compete al Consejo según el Decreto de diez de Enero último.

VISTOS

los artículos y disposiciones citadas y demás de general aplicación

FALLAMOS

Que debemos condenar y condenamos a los procesados Alejandro Jaume Rosselló, Antonio María Qués Ventayol, Emilio Darder Cánaves y Antonio Mateu Ferrer como autores responsables por ejecución directa en un delito de rebelión militar a la pena de muerte, declarando asimismo su responsabilidad civil. Sin determinación de cuantía y con reserva de la que en el trámite y por la autoridad que corresponda se determine.

Así por esta nuestra sentencia lo firmamos en Palma de Mallorca en la fecha arriba indicada.

312

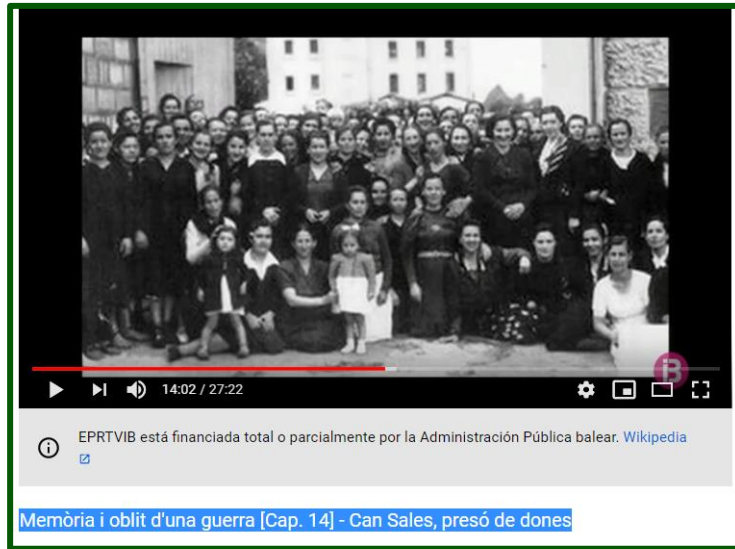
³¹² S. Serra. (Diumenge 28 de setembre de 1986). Consell de Guerra...

Data en la que es reuní el Consell de Guerra.
Mots que fan referència al cop d'estat (4t paràgraf).
Tipus de moviment que es preparava abans del cop d'estat.
Professió d'Emili Darder.
Professió d'Alexandre Jaume.
Professió d'Antoni Maria Qués.
Professió d'Antoni Mateu.
Delicte del que se'ls acusava.
Condemna que se'ls hi va imposar.

2.8 Testimonis de Can Sales.

Visualitza el següent vídeo i completa el mapa conceptual proposat. Amb les següents paraules:

Memòria i oblit d'una guerra [Cap. 14] - Can Sales, presó de dones (Youtube).

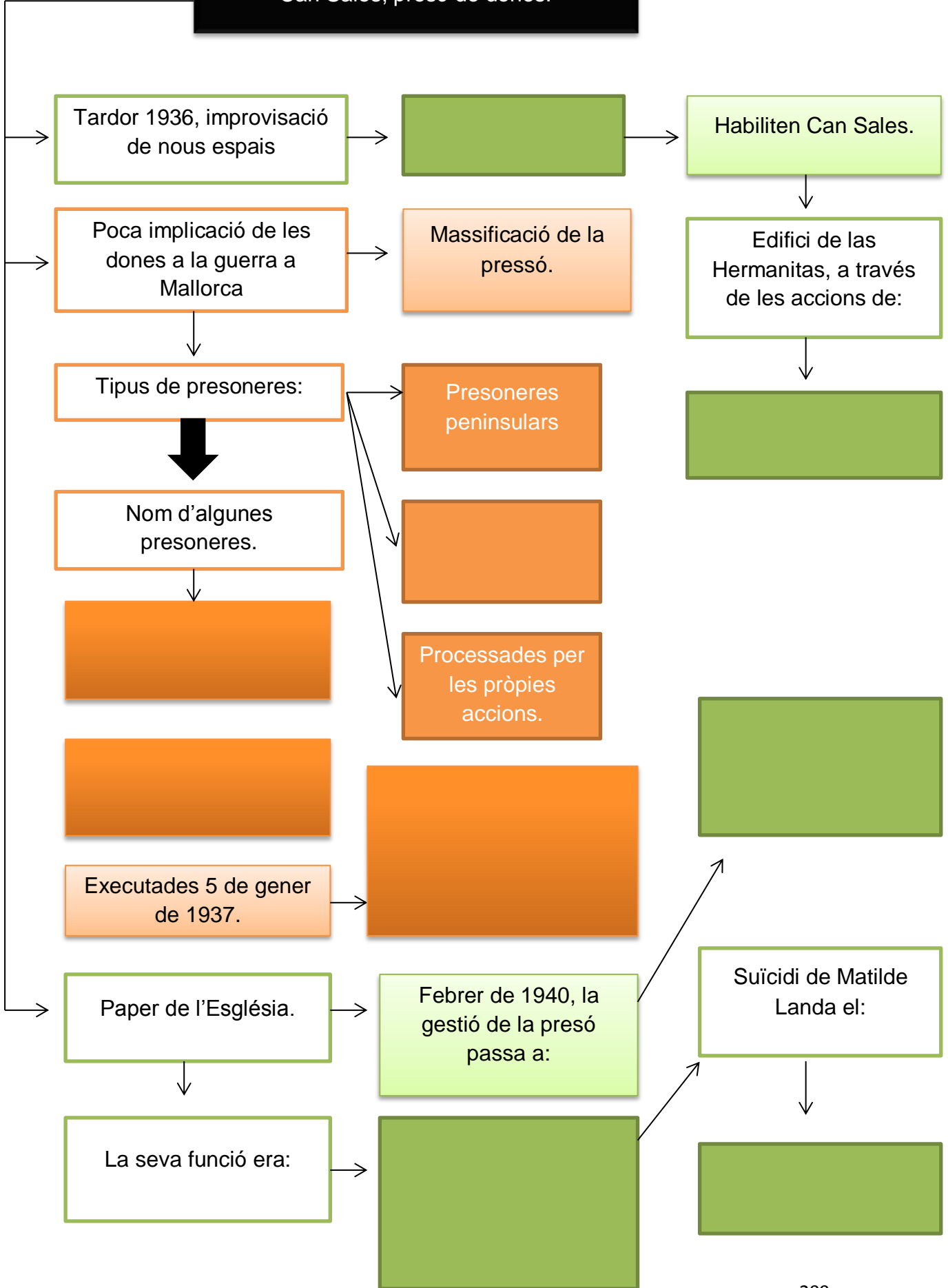
- Per excés de presoners, entre ells, dones.
- Trinidad Benjumeda, Comandant Militar de les Balears.
- Jeanne Marqués.
- Preses com a rehenes.
- Aurora Picornell, Belarmina González, Catalina Flaquer i Antònia i Maria Pascual.
- 26 de setembre de 1942.
- Fer sermons, fer recompte, vigilar, gestionar el menjar i convertir a la fe catòlica a les preses.
- Isabel Coll.
- Monjes de les Germanes de la Caritat de Sant Vicenç de Paül.

---

³¹³ IB3 Televisió, Memòria i oblit d'una guerra [Cap. 14] - Can Sales...

Can Sales, presó de dones.

2.9 L'estudi del Castell de Bellver durant la Guerra Civil.

El Castell de Bellver fou una de les presons més importants de Palma. Les darreres investigacions han estudiat els grafitis que hi havia a les columnes del pati, indret on també hi havia presoners de la guerra –es trobaven a les cel·les del pati i els torreons.

Llegeix la notícia i observa el vídeo que es troba adjuntat. Col·loca al lloc on correspon les paraules proporcionades.

Diario de Mallorca. Identifican 22 inscripciones de presos políticos en Bellver durante la Guerra Civil.

- Presoners del Castell de Bellver.
- Grafitis trobats a les columnes del pati d'armes del Castell de Bellver.
- Cercar informació als arxius, observar les fotografies, fer buidatge dels noms trobats, revisar les inscripcions.
- Inspeccionar altres zones del castell i estudiar el Castell de Bellver com a presó.
- Nom, data, tipus de presoner, poble d'origen.
- Perquè estan escrits a llapis.
- A les columnes del pati d'armes.

³¹⁴ M. Terrassa. (22 de setembre de 2017). Identifican 22 inscripciones...

- 230 grafitis / 29 noms / 22 noms.
- Marcar damunt un plànol els indrets revisats, fotografiar les columnes, mesurar la inscripció, comparar les dades amb els noms escrits al pati.

Estudi sobre els grafitis del Castell de Bellver.

- Objecte d'estudi:
- Elements que hi havia / elements que s'han pogut estudiar / elements que s'han identificat correctament:
- 22 grafitis que pertanyen a:
- Dades que apareixen escrites als grafitis:
- Indret on es troben els grafitis:
- Per què s'han pogut conservar:
- Procediment in situ:
- Procediment més genèric:
- Tipus de recerques posteriors:

315

³¹⁵ TripAdvisor, *Castell de Bellver...*

8.7 Guia pel docent, quadern del professor.

Guia pel docent.

La Guerra Civil a Palma (1936-1939).

Quadern del professor.

Curs al qual s'imparteix l'itinerari didàctic:

1. Presentació del dossier.

Al llarg del present dossier es donaran les indicacions necessàries per dur a terme: les activitats prèvies a l'itinerari, els dos itineraris proposats i les activitats posteriors als itineraris.

Com ja s'ha comentat anteriorment, per preparar un itinerari didàctic s'han de programar activitats prèvies i posteriors a la sortida proposada i, tant pels dos itineraris creats com per les sessions anteriors i posteriors als itineraris, s'han creat una sèrie de dossiers perquè els alumnes puguin treballar el tema del qual tracten les rutes proposades.

Pel que fa referència als apartats on s'explicaran les activitats anteriors i posteriors als itineraris, es donaran unes breus indicacions sobre com els alumnes hauran de dur a terme la feina proposada. En canvi, dins els apartats on es parlarà específicament dels itineraris, marcarem la ruta a realitzar i, de cada un dels indrets seleccionats per conformar aquell itinerari, es deixarà anotat al present document quines són les explicacions que el docent haurà de donar en el moment de la visita.

Com a darrer apartat, s'adjuntaran les diferents rúbriques que serviran per avaluar els alumnes, tal i com s'havia anunciat anteriorment³¹⁶.

---

³¹⁶ Vegeu pàgines 45 i 46.

2. Pautes sobre el dossier: “Activitats prèvies per a la preparació de l’itinerari”.

A part de penjar el dossier sobre les activitats prèvies a l’itinerari a la plataforma on-line que es comparteix amb els alumnes, s’haurà d’entregar una còpia del dossier en paper a cada estudiant.

El docent haurà de formar grups de quatre alumnes –tenint en compte les característiques dels estudiants, ja que s’hauran de repartir les tasques de: director, secretari, administrador i supervisor/suplent, entre ells. Els equips de quatre alumnes seran els anomenats grups base i seran els equips que es mantindran per dur a terme les activitats prèvies i els exercicis corresponents a l’itinerari.

Si durant la creació dels grups de quatre queden alumnes sense poder formar un nou grup, aquests estudiants seran repartits als equips on hi hagi alumnes NESE –l’estudiant afegit tindrà les mateixes funcions que l’alumne NESE-, per tal de reforçar l’equip i ajudar el seu company a dur a terme les determinades tasques. D’aquesta forma, els alumnes NESE estaran integrats perfectament en els grups base i en els grups d’experts, acompanyats per altres companys que els hi podran servir de suport.

Un cop creats els grups, el professor assignarà a cada alumne una lletra –A, B, C, D- perquè així sàpiguen a quin grup d’experts han de treballar el tema assignat.

Grup d’experts	Tema a treballar
Grup A	Els moments previs al cop d’estat i l’aixecament militar.
Grup B	L’arribada de Bayo.
Grup C	L’ajuda estrangera i la presència italiana.
Grup D	La vida quotidiana i la repressió a Mallorca.

La temporització³¹⁷ de les sessions en les que es treballarà aquest primer dossier serà la següent:

³¹⁷ Per tal d’observar la temporització més marcada, vegeu pàgines 74, 75, 76, 82, 83 i 84.

Sessió	Dinàmiques.
1	Creació de grups, visualització del vídeo i explicació del que s'ha de realitzar a les següents sessions.
2	Agrupació en grups d'experts, visualització del material proporcionat i inici de la recerca.
3	Agrupació en grups d'experts i finalització de la recerca.
4	Agrupació en els grups base, explicació del tema que li ha tocat a cada component, presa de notes i inici del <i>Power Point</i> .
5	Agrupació en els grups base i continuació de la creació del <i>Power Point</i> .
6	Inici i finalització de les exposicions, presa d'apunts pels companys i avaluació dels mateixos.

Durant la primera sessió es vídeo que es visualitzarà serà: IB3 Televisió. (2018). Memòria i oblit d'una guerra [Cap. 2] - Palma, el trencament de la pau i es repartiran els diferents dossiers, permetent que els alumnes facin feina en els grups d'experts assignats. Tindran dues sessions més per investigar amb els grups d'experts i, a la quarta sessió, tornaran amb els grups base per explicar els elements descoberts i començar a preparar el *Power Point* que serà exposat a la sisena sessió.

A totes les sessions el docent haurà de procurar que els alumnes treballin de forma adequada i vigilarà que facin les activitats correctament, ja que el professor haurà d'avaluar les tasques dins l'aula i l'actitud en front a l'assignatura.

Els alumnes disposaran del material necessari per treballar en els grups d'experts: un breu resum del tema que han d'investigar, una llista de personatges importants, tres notícies de premsa de l'època i un llistat de recursos didàctics. A partir d'aquestes dades, els alumnes hauran d'investigar i trobar noves dades a les ja aportades, les quals els hi serviran per entendre el període estudiat i podran esser mostrades a les diferents presentacions que hauran de realitzar.

A més, a la quarta sessió els alumnes hauran d'omplir la primera fitxa que els hi apareix al dossier i durant la sisena sessió, hauran de treballar sobre dues fitxes: una en la que s'han de dedicar a resumir allò que presenten els seus companys i una altre que servirà per avaluar cada component dels grups que vagin exposant.

Un pic avaluats els companys, tots els alumnes hauran d'entregar el seu dossier perquè el professor pugui tenir en compte l'avaluació que han fet els joves sobre els seus companys i els hi pugui posar nota d'aquest primer dossier.

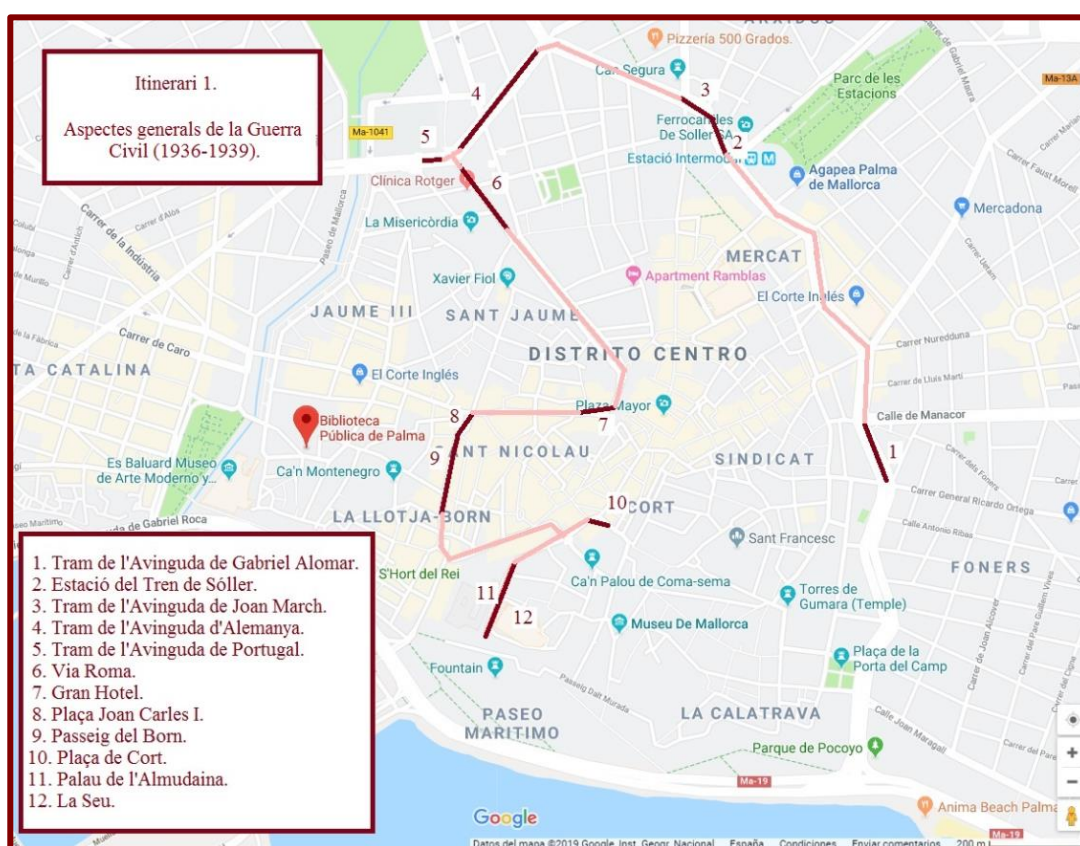
3. Pautes sobre l'itinerari: Aspectes generals de la Guerra Civil (1936-1939).

L'itinerari estarà compost per sis hores, és a dir, el professor estarà amb els alumnes des de les vuit fins a les dues, moment en el que els joves acaben la seva jornada escolar. Entre aquestes sis hores, s'haurà d'iniciar i realitzar l'itinerari i tornar al centre.

Abans de partir, el professor passarà llista i recordarà als alumnes el material que necessiten per desenvolupar les activitats proposades: el dossier corresponent a l'itinerari, l'estoig i, el telèfon mòbil. Es recordarà als joves que les respostes de l'itinerari s'han de dur a terme de forma grupal, així que, allò convenient seria que els propis alumnes es repartissin els càrrecs marcats al dossier abans de marxar.

Un pic fets els aclariments corresponents, s'iniciarà la partida cap el primer indret que compona l'itinerari. Suposant que l'institut està al centre de Palma, el recorregut es farà tot sencer caminant.

318

318 Google Maps, Palma...

217

L'itinerari està programat per esser realitzat en sis hores, és a dir, 360 minuts. Utilitzarem 30 minuts per anar de l'institut al centre i 30 més per tornar al centre escolar des de Palma. A més, es deixaran 30 minuts perquè els alumnes puguin berenar tranquil·lament.

D'aquesta forma, ens quedaran 22 minuts per dur a terme l'explicació de cada l'indret escollit –la presentació del docent no haurà de ser més llarga de 5 minuts- i, la resta de temps, serà utilitzada pels estudiants per realitzar l'activitat proposada al dossier³¹⁹.

Un pic comentats aquests aspectes temporals³²⁰, procedirem a mencionar els diferents indrets elegits i comentarem què han de contenir les explicacions aportades pel docent³²¹ –realitzades durant els 5 primers minuts d'arribada al lloc seleccionat. A més, hem de tenir en compte que aquestes explicacions seran ampliat amb la informació que hi aparegui als diferents exercicis proposats.

- **Tram de l'Avinguda de Gabriel Alomar.**

Aquesta personalitat ha estat elegida perquè, durant el temps de la Segona República, fou ambaixador d'Espanya a Itàlia i, quan esclatà el cop d'estat, Alomar decidí exiliar-se a El Cairo, on finalment, morí.

- **Estació del Tren de Sóller.**

El 19 de juliol de 1936, a primera hora del matí s'ocuparen els indrets de la Telefònica, les fàbriques de gas i electricitat i les estacions. A més, a més, a les 5 del matí d'aquell 19 de juliol, Antoni Espina havia declarat una vaga general, per la qual cosa, als indrets mencionats es trobava la gent que estava en contra dels revoltats.

- **Tram de l'Avinguda de Joan March.**

March és un dels personatges més importants de la Guerra Civil. El contrabandista mallorquí ja havia establert relacions amb els alemanys i els anglesos durant la Gran Guerra i, gràcies a les seves accions a la

---

³¹⁹ Aquestes referències temporals són orientatives, encara que s'haurien de seguir aquestes pautes per anar bé de temps en el moment de fer l'itinerari.

³²⁰ Per tenir més referències sobre aquestes qüestions, vegeu pàgines 74, 75 i 76.

³²¹ La teoria que dins aquest punt aportem és bastant reduïda, ja que simplement té un caire orientador pel docent que ha de dur a terme l'itinerari.

Transmediterrània i a altres dels seus negocis, es començà a relacionar amb les altes esferes polítiques.

Un pic iniciada la Guerra Civil, March finançà l'ajuda estrangera que el bàndol nacional rebé per part dels alemanys i els italians, qüestió de la que es feu ressò la premsa estrangera.

- **Tram de l'Avinguda d'Alemanya.**

El bàndol nacional inicià la rebuda de material i d'homes per part de les potències feixistes europees. En aquest cas, Hitler, a partir de les converses amb Ciano, decidí enviar la Legió Còndor a Mallorca, la qual presentà la seva basa al Port de Pollença.

- **Tram de l'Avinguda de Portugal.**

És curiós observar com es presenten junts els carrers que duen com a noms els països en els que hi hagué una dictadura que col·laborà amb Franco.

Portugal va donar suport a la insurrecció dels rebels, permeté que per les seves terres passessin materials aportats per Hitler i Mussolini i mantingué bones relacions amb el bàndol nacional gràcies a les accions que duia a terme el germà de Franco al país veïnat.

- **Via Roma.**

Mussolini tenia moltes aspiracions posades a Mallorca –la qual veia com una possible base aeronaval davant un conflicte mundial. Per aquesta raó, tot d'una que començà la guerra, el *Duce* decidí enviar homes i materials per ajudar al bàndol nacional.

Mallorca rebé un gran nombre d'homes, vaixells de guerra i avions italians, notícies que no eren ben vistes per part dels anglesos i els francesos, que observaven perillar l'*statu quo* internacional.

- **Gran Hotel.**

Aquest indret es seleccionà perquè fou un dels llocs on s'allotjaren els militars italians enviats per Mussolini. La presència a Palma dels italians causà un gran revol i, es rumorejà que, després de la seva partida, molts dels soldats es dugueren articles de luxe del Gran Hotel.

- **Plaça Joan Carles I.**

A aquest indret estigué en un primer moment el Govern Civil. Antonio Espina era el Governador Civil de les Balears en el moment del cop d'estat. Aquest, dies abans, davant els enormes rumors d'un aixecament militar, contactà amb els alts dirigents per assegurar-se de que estarien al costat de la república.

Finalment, el dia del cop d'estat, el Govern Civil fou ocupat i Antoni Espina fou enviat a Sant Carles, encara que se l'alliberà i s'exilià.

- **Passeig del Born.**

Durant la guerra, el Born fou un dels punts més importants de la vida quotidiana a Palma, ja que per ell es passejaven els enviats italians, relacionant-se amb la població illenca.

- **Plaça de Cort.**

L'Ajuntament fou un dels indrets que s'ocuparen el mateix matí del cop d'estat,. A més, els guàrdies que hi havia a aquest lloc, no mostraren gaire resistència.

A més, durant aquell matí hi hagué l'únic incident registrat a la ciutat, dos morts a causa d'un tiroteig dur a terme pels mateixos falangistes.

- **Palau de l'Almudaina.**

Fou la seu de la Comandància Militar. El 18 de juliol ja hi hagué falangistes reunits a aquest indret per actuar un pic que es dugués a terme l'aixecament militar. A les 7:30 del matí del 19 de juliol, fou a aquell edifici on es llegiren les ordres del general Goded per iniciar el cop d'estat.

- **La Seu.**

Aquest lloc s'ha elegit com a representació de l'Església durant el període de la Guerra Civil. A aquest edifici es dugueren a terme nombroses misses per lloar els triomfs del bàndol nacional. A més, el Bisbe Miralles va ser una de les personalitats més criticades per mostrar el seu suport, de forma oficial, als falangistes al llarg del conflicte bèl·lic.

D'aquesta forma, després d'haver explicat els indrets seleccionats i una vegada que els alumnes han acabat de realitzar les activitats proposades als dossiers, es tornarà fer recompte dels alumnes i s'iniciarà el camí per tornar a l'institut. Posteriorment, el dossier de cada grup es recollirà per esser avaluat i posar la nota grupal als diferents alumnes que componen l'equip.

4. Pautes sobre l'itinerari: *La repressió i la violència durant la Guerra Civil (1936-1939).*

Novament, l'itinerari estarà compost per sis hores i el professor estarà amb els alumnes des de les vuit fins a les dues, un pic finalitzada la jornada laboral dels joves. Entre aquestes sis hores, s'haurà de realitzar l'itinerari i tornar al centre.

Abans de partir, el professor passarà llista i recordarà als alumnes el material que necessiten per desenvolupar les activitats proposades: el dossier corresponent a l'itinerari, l'estoig, el telèfon mòbil i la targeta ciutadana. Es recordarà als joves que les respostes de l'itinerari s'han de dur a terme de forma grupal, així que, allò convenient seria que els propis alumnes es repartissin els càrrecs marcats al dossier abans de marxar.

Un pic fets els aclariments corresponents, s'iniciarà la partida cap el primer indret que compona l'itinerari. Suposant que l'institut està al centre de Palma, el recorregut es farà tot sencer caminant.

322

L'itinerari està programat per esser realitzat en sis hores, és a dir, 360 minuts. Utilitzarem 30 minuts per anar de l'institut al centre i 30 més per tornar al centre escolar des de Palma. A més, es deixaran 30 minuts perquè els alumnes puguin berenar tranquil·lament i, en aquest cas, hem de tenir en compte els 35 minuts que es necessiten per anar de Plaça Espanya al Castell de Bellver en bus i, els 35 minuts més per tornar del castell a Plaça Espanya, utilitzant el mateix transport públic.

De totes formes, hem de ser conscients que haver de dependre del bus per partir al Castell de Bellver limita bastant la sortida temporalment, així que, en aquest cas, si observem que els alumnes poden dur a terme les activitats de forma ràpida, procurarem avançar l'itinerari per disposar de més temps en el moment d'anar al castell.

D'aquesta forma, ens quedaran només 20 minuts per dur a terme l'explicació de cada l'indret escollit –la presentació del docent no haurà de ser més llarga de 5 minuts- i, la resta de temps, serà utilitzada pels estudiants per realitzar l'activitat proposada al dossier³²³.

Un pic comentats aquests aspectes temporals³²⁴, procedirem a mencionar els diferents indrets elegits i comentarem què han de contenir les explicacions aportades pel docent³²⁵ –realitzades durant els 5 primers minuts d'arribada al lloc seleccionat. A més, hem de tenir en compte que aquestes explicacions seran ampliat amb la informació que hi aparegui als diferents exercicis proposats.

- **Can Sales.**

Can Sales fou la presó de dones de Palma, la qual s'establí a una casa de les Germanes de la Caritat. Les monges s'encarregaven de dur a terme l'organització de la presó i, per aquestes instal·lacions passaren presoneres com: Aurora Picornell o Matilde Landa.

- **Plaça de la Pescateria.**

---

³²³ Aquestes referències temporals són orientatives, encara que s'haurien de seguir aquestes pautes per anar bé de temps en el moment de fer l'itinerari.

³²⁴ Per tenir més referències sobre aquestes qüestions, vegeu pàgines 82, 83 i 84.

³²⁵ La teoria que dins aquest punt aportem és bastant reduïda, ja que simplement té un caire orientador pel docent que ha de dur a terme l'itinerari.

L'any passat s'establiren a diversos punts de Palma unes *stolpersteine* per recordar aquelles persones represaliades i que acabaren a camps de concentració nazis. Cada una d'aquestes peces es troben als llocs d'origen dels represaliats, però com no totes les residències es pogueren trobar, es col·locaren set *stolpersteine* a aquest indret.

- **Arxiu Intermig Militar de Balears.**

A part de ser l'antic Hospital Militar de la ciutat, baix les seves instal·lacions es troba un dels refugis antiaeris construïts perquè la població es pogués refugiar davant els atacs de bombardejos. Es construï el 1937 davant la manca de refugis a Plaça Espanya i s'aprofità l'antic soterrani de l'edifici.

- **Plaça del Tub.**

L'Escola d'Arts i Oficis fou l'indret on es dugueren a terme els nombrosos consells de guerra que servien per imputar les persones represaliades. Un dels més famosos fou el del Batle de Palma, Emili Darder, condemnat a pena de mort.

- **Carrer Reina Maria Cristina.**

A l'explanada sense construir d'aquest carrer es trobava l'antiga Casa del Poble, edifici donat per Joan March als obrers i que fou ocupat el matí del 19 de juliol. Un pic que triomfà el cop d'estat, s'establí allà la seu de la Falange.

- **Sala Augusta.**

A l'espai on ara es troba aquest cinema, hi havia el magatzem de fustes de Can Mir. Quan s'inicià la guerra s'habilità aquest espai per establir allà una de les presons de la ciutat.

Tal i com explica Gabriel Riera, molts dels presoners que estigueren a Can Mir després foren traslladats a altres presons o camps de concentració.

- **Convent dels Caputxins.**

Era l'espai on es trobava la Presó Provincial de Palma. En un principi, les dones també es trobaven allà, a una secció de la presó, però posteriorment foren traslladades a Can Sales i la presó quedà íntegrament pels homes.

- **Porta de Sant Antoni.**

Palma sofrí nombrosos bombardeigs gràcies a la força aèria republicana. Els diaris es feien ressò de les notícies d'aquests atacs i, un dels més importants fou el que es produí a la Porta de Sant Antoni el desembre de 1937.

La ciutat no estava preparada per aquests atacs i, a causa dels primers bombardeigs, es produïren algunes morts o ferits. Posteriorment, es duqué a terme la creació de refugis antiaeris i, els propietaris de refugis privats els oferien a través dels diaris.

- **Delegació del Ministeri de Defensa.**

Aquest edifici fou un dels béns expropiats al Batle de Palma, Emili Darder, condemnat a mort a través d'un consell de guerra i afusellat el febrer de 1937.

- **Castell de Bellver.**

El castell recollia les seves instal·lacions a nombrosos presoners de la guerra, els quals estaven situats a cel·les del pati d'armes o dels torreons del castell. Les condicions de vida eren molt dures a causa de les característiques climàtiques de l'indret i, a les seves instal·lacions hi estigué empresonat Emili Darder.

D'aquesta forma, després d'haver explicat els indrets seleccionats i una vegada que els alumnes han acabat de realitzar les activitats proposades als dossiers, es tornarà fer recompte dels alumnes i s'iniciarà el camí per tornar a l'institut., abandonant el Castell de Bellver i partint cap el centre.

Posteriorment, el dossier de cada grup es recollirà per esser avaluat i posar la nota grupal als diferents alumnes que componen l'equip.

5. Pautes sobre el dossier: “Activitats posteriors a l’itinerari.”

Aquest dossier només serà entregat als alumnes via on-line, ja que considerem que els hi serà molt més fàcil ampliar les imatges o els textos que en ell apareixen i, a més a més, podran contestar les diferents qüestions al mateix document. A més, a més, els alumnes NESE podran disposar del mateix dossier però adaptat a les seves necessitats.

Hauran de contestar les preguntes de forma individual i els hi donarem dues sessions per contestar les preguntes a classe i poder demanar dubtes al docent. En el cas en el que no ho puguin acabar, ho hauran de finalitzar a casa seva i entregar-ho a la data acordada amb el professor.

Com el dossier és una revisió dels aspectes tractats a l’itinerari, podran fer referència a allò aprés durant les sessions anteriors o podran consultar les fonts que ells considerin necessàries.

Es tindrà en compte a l’hora d’avaluar les diferents respostes que els alumnes puguin fer referència a tot allò aprés durant les diferents sessions i, com a màxim, podran utilitzar tres pàgines per contestar els diferents exercicis, ja que, al disposar de més temps que per realitzar els altres exercicis, aquest pic s’espera que els respostes siguin elaborades i adients pel nivell en el que es troben els joves.

Durant les dues sessions en les que els alumnes es dedicaran a completar el dossier, el professor els hi servirà de guia i els hi resoldrà els possibles dubtes que aquests puguin mostrar. A més, el professor haurà d’estar pendent per avaluar si els alumnes fan la feina requerida i, un pic recollit el dossier a la data indicada, aquest serà revisat com a part de l’avaluació final o sumativa.

6. Rúbriques per avaluar els alumnes.

Dins aquest apartat, adjuntarem un dels elements més importants pels docents: les rúbriques que serviran per avaluar les feines dutes a terme pels alumnes durant les sessions en les que es treballa l'itinerari didàctic presentat.

Per tal d'avaluar de la manera en la que s'ha mencionat anteriorment³²⁶, el que es farà serà mostrar: el tipus d'avaluació, el tant per cent que se l'ha assignat a aquesta valoració i les rúbriques on apareixen els ítems a avaluar.

D'aquesta forma, es procurarà que no hi hagi cap activitat sense valorar i s'intentarà que els joves tinguin una nota que correspongui exactament amb la feina que han fet durant les diferents sessions, ja sigui al llarg del treball realitzat en grup com en la feina duta a terme de forma individual.

Avaluació inicial (0%).

Consistirà en la visualització d'un vídeo amb la intenció d'introduir els fets inicials de la Guerra Civil a Palma.

En aquest cas, com el tant per cent assignat és zero, no es mostrarà cap tipus de rúbrica per avaluar l'activitat. L'única cosa que es farà és procurar que l'alumne estigui atent a l'audiovisual projectat, ja que aquest li servirà com a punt de partida per estudiar l'època en la que es basa l'itinerari proposat.

Avaluació formativa (70%).

- **Actitud respecte a la matèria i temàtica (5%).**

Es realitzarà la tècnica d'observació mitjançant una escala d'observació. S'avaluaran els procediments i les actituds dels alumnes i es durà a terme en qualsevol moment.

L'actitud front la matèria serà avaluada al llarg de les nou o deu sessions –en el cas en el que el docent vulgui dur a terme els dos itineraris didàctics-, per la qual cosa, es podrà valorar l'actitud que mostren els alumnes tant dins l'aula com durant les sortides didàctiques.

---

³²⁶ Vegeu pàgines 45 i 46.

Apartats per avaluar.	Nivell alt.	Nivell mig.	No assolit.
Demana ajuda.	<ul style="list-style-type: none"> - Demana ajuda si no entén qualche element. - Les preguntes són coherents respecte l'explicació del docent. <p>(1 punts)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Demana coses, però que es deslliguen de l'explicació. <p>(0'5 punts)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - No demana mai dubtes. <p>(0'25 punts).</p>
Respecta l'opinió dels companys.	<ul style="list-style-type: none"> - Respecta l'opinió dels companys. - Mostra educació davant les diverses opinions. - Espera el seu torn de paraula. <p>(2 punts)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Respecta l'opinió dels companys. <p>(1 punts)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - No respecta l'opinió dels companys. <p>(0 punts).</p>
Es mostra atent durant les sessions.	<ul style="list-style-type: none"> - Està atent a les feines que ha de realitzar. - Duu tot el material corresponent. - No perd cap tipus de detall durant l'itinerari. <p>(2 punts).</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Porta el material corresponent. - Està atent a les feines a realitzar. <p>(1 punts).</p>	<ul style="list-style-type: none"> - No duu el material que es precisa. <p>(0 punts).</p>

- **Tasques dins l'aula (5%).**

Es realitzarà la tècnica d'observació mitjançant una llista de control. S'avaluaran els procediments i les actituds i es durà a terme en qualsevol moment.

Aquest apartat estarà centrat en observar el treball que realitzen els joves dins l'aula, ja que, al llarg de la temporització programada, es dediquen moltes sessions per a que els alumnes puguin treballar dins la classe i fer feina damunt les activitats que apareixen als diferents dossiers. Per aquesta raó, dins

aquest apartat no s'avaluarà res que tingui a veure amb la sessió dels itineraris.

Apartats per avaluar.	Nivell alt.	Nivell mig.	No assolit.
Participa en la realització de les activitats d'ensenyament-aprenentatge.	<ul style="list-style-type: none"> - Participa de forma activa en realització. - Realitza propostes sobre les possibles respostes a les activitats. - Està atent a les feines que ha de realitzar. (3 punts). 	<ul style="list-style-type: none"> - Participa a la realització de les activitats. - Està atent a les feines que ha de realitzar. (2 punts). 	<ul style="list-style-type: none"> - No participa ni realitza les activitats. (0 punts).
S'adapta a la feina programada durant les diferents sessions.	<ul style="list-style-type: none"> - No perd el temps mentre treballa amb els companys. - Té present el cronograma per cada sessió. (2 punts). 	<ul style="list-style-type: none"> - No perd el temps mentre treballa amb els companys. (1 punt). 	<ul style="list-style-type: none"> - Despista els companys. (0 punts).

- **Dossier d'activitats prèvies a l'itinerari (10%).**

Els alumnes dins el primer dossier hauran d'haver completat les fitxes corresponents a més de prendre nota sobre allò descobert durant la seva estada amb els grups d'experts. Es realitzarà amb la tècnica de revisió de tasques, mitjançant una guia i fitxa de registre. Es realitzarà abans de dur a terme l'itinerari didàctic i s'avaluaran conceptes, procediments i actituds, de forma individual.

El primer dossier no té activitats en sí, sinó que és una espècie de manual que serveix per orientar els alumnes en la seva recerca per descobrir els punts en els que es basa la Guerra Civil a Palma. l'única cosa que han d'omplir els alumnes són dues fitxes: una en la que es recull la informació que

van comentant es companys del grup base i una altra en la que es pren nota de les explicacions dels companys durant les presentacions orals.

Pel que fa referència a la fitxa per omplir durant les explicacions dels companys al grup base, hi mostrem:

Apartats per avaluar.	Nivell alt.	Nivell mig.	No assolit.
Contingut de la fitxa.	<ul style="list-style-type: none"> - Completa les caselles amb la informació corresponent. - Resumeix les idees més clau. - No deixa buida la casella d'altres elements destacables. (3 punts).	<ul style="list-style-type: none"> - Completa les caselles amb la informació necessària. (2 punts).	<ul style="list-style-type: none"> - No ha omplert la fitxa de forma completa. (0 punts).
Presentació de la fitxa.	<ul style="list-style-type: none"> - No hi ha faltes d'ortografia. - S'utilitza el vocabulari històric de forma adient. - La presentació és correcta (no hi ha tatxons i la lletra és cuidada). (2 punts).	<ul style="list-style-type: none"> - Es té cura del vocabulari que s'utilitza. - La presentació és correcta (no hi ha tatxons i la lletra és cuidada). (1 punt).	<ul style="list-style-type: none"> - No ha completat la fitxa. (0 punts).

Pel que fa a la fitxa per omplir durant la presentació dels diferents grups, hi proposem:

Apartats per avaluar.	Nivell alt.	Nivell mig.	No assolit.
-----------------------	-------------	-------------	-------------

Contingut de la fitxa.	<ul style="list-style-type: none"> - Resumeix la informació de forma correcta. - Apunta els continguts més nous de la presentació. - No repeteix les mateixes dades a les diferents fitxes dels diversos grups. (3 punts).	<ul style="list-style-type: none"> - Resumeix la informació correctament. (2 punts).	<ul style="list-style-type: none"> - No ha omplert la fitxa. (0 punts).
Presentació de la fitxa.	<ul style="list-style-type: none"> - No hi ha faltes d'ortografia. - S'utilitza el vocabulari històric de forma adient. - La presentació és correcta (no hi ha tatxons i la lletra és cuidada). (2 punts).	<ul style="list-style-type: none"> - Es té cura del vocabulari que s'utilitza. - La presentació és correcta (no hi ha tatxons i la lletra és cuidada). (1 punt).	<ul style="list-style-type: none"> - No ha completat els ítems que apareixen a la fitxa. (0 punts).

- **Prova oral (20%).**

Es durà terme mitjançant l'exposició de la presentació en *Power Point* que els alumnes hauran preparat. L'avaluació es durà a terme de forma individual i es tindran en compte els conceptes i procediments. Es durà a terme abans de l'itinerari.

El docent no posarà una nota global a l'exposició de cada grup, sinó que cada alumne tindrà una nota individual seguint la rúbrica que mostrarem.

Apartats per avaluar.	Nivell alt.	Nivell mig.	No assolit.
Coneixement.	<ul style="list-style-type: none"> - Se li veu segur amb el tema que exposa. (1 punt).	<ul style="list-style-type: none"> - Dubta en segons quins punts. (0'5 punts.)	<ul style="list-style-type: none"> - Es nota la manca de coneixement. (0 punts).

Coneixement.	- Mostra que entén el tema. (1 punt).	- Sembla que entén el tema. (0'5 punts.)	- Simplement s'ha memoritzat el tema. (0 punts).
Coneixement.	- Dóna informació que no apareix al <i>Power Point</i> . (1 punt).	- Repeteix el que apareix a la presentació. (0'5 punts.)	- Llegeix el que apareix al <i>Power Point</i> . (0 punts).
Coneixement.	- Duu preparada l'exposició. (1 punt).	- Duu mig preparada l'exposició. (0'5 punts.)	- Se li nota la manca de preparació. (0 punts).
Coneixement.	- Pot contestar les possibles preguntes dels companys. (1 punt).	- Es mostra dubtós front les preguntes dels companys. (0'5 punts.)	- No pot contestar les preguntes. (0 punts).
Llenguatge.	- Utilitza el vocabulari de forma correcta. (1 punt).	- Utilitza un vocabulari molt planer. (0'5 punts.)	- No presenta cap vocabulari específic del tema que tracta. (0 punts).
Llenguatge.	- Vocalitza correctament. (1 punt).	- Vocalitza bé en segons quins moments. (0'5 punts.)	- No se l'entén al parlar. (0 punts).
Postura corporal.	- Presenta una postura correcta. (1 punt).	- Es troba hieràtic durant la seva exposició. (0'5 punts.)	- Es troba excessivament relaxat. (0 punts).
Postura corporal.	- Manté el contacte visual amb els companys. (1 punt).	- Mira a un punt fixo tot el temps. (0'5 punts.)	- Només mira o els apunts o el <i>Power Point</i> . (0 punts).
Postura corporal.	- Controla l'espai i es mou per ell. (1 punt).	- Es troba al centre però no es mou. (0'5 punts.)	- Es troba darrera de la taula. (0 punts).
Veü.	- Varia el seu to de veü.	- Presenta un to de veü animat.	- Mostra un to de veü molt

	(1 punt).	(0'5 punts.)	monòton. (0 punts).
Veu.	- Presenta una velocitat adequada. (1 punt).	- Va molt ràpid. (0'5 punts.)	- Va excessivament lent. (0 punts).
Veu.	- Utilitza els silencis de forma correcta. (1 punt).	- Els silencis són massa llargs. (0'5 punts.)	- No fa cap tipus de silencis. (0 punts).
Veu.	- El to de veu és alt. (1 punt).	- El to de veu és excessivament alt. (0'5 punts.)	- El to de veu és molt fluix. (0 punts).
Sensacions a l'hora d'exposar.	- Controla els nirvis de forma adient. (1 punt).	- Se li noten els nirvis. (0'5 punts.)	- Els nirvis l'impedeixen exposar correctament. (0 punts).
Grup al que pertany.	- El grup es mostra cohesionat. (1 punt).	- Cada un fa la seva part sense haver una connexió. (0'5 punts.)	- Mostren punts de desunió. (0 punts).
Respecte cap els companys.	- Escolta mentre que els seus companys exposen. (1 punt).	- No es mostra interessat en els explicacions del seu grup. (0'5 punts.)	- Parla amb altres companys mentre el seu grup exposa. (0 punts).
Support.	- No necessita dur apunts. (1 punt).	- Mira els apunts constantment. (0'5 punts.)	- Només mira els apunts. (0 punts).
Utilització del Power Point.	- Fa alguna referència al <i>Power Point</i> . (1 punt).	- No mostra cap tipus de connexió amb el <i>Power Point</i> . (0'5 punts.)	- Només mira el <i>Power Point</i> . (0 punts).
Temps.	- S'ajusta al temps del que disposa. (1 punt).	- Es queda curt o es passa 3 minuts del temps	- Es passa 5 minuts del temps que disposa.

		del que disposa. (0'5 punts.)	(0 punts).
--	--	---	-------------------

- **Coavaluació entre els alumnes (10%).**

Els alumnes al primer dossier hauran d'avaluar els seus companys, per la qual cosa, es recollirà la fitxa corresponent i es tindran en compte les puntuacions donades entre els alumnes. Es durà a terme abans de l'itinerari didàctic.

La fitxa on avaluaran els seus companys és la següent. El docent el que farà serà tenir en compte totes les notes donades a cada un dels alumnes i fer la mitjana corresponent per obtenir el 10% de la nota.

Nom:	Components del grup:	
Són un grup cohesionat.		
Estètica del <i>Power Point</i>.		
Originalitat de la presentació.		
Explica amb claredat.	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
No es perd mentre explica.	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
No mira cap guió.	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
Manté una velocitat adequada.	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	

Varia el seu to de veu.	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
Manté el contacte visual amb els companys.	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
Manté una bona postura corporal.	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	
	Alumne:	

- **Dossier d'activitats durant l'itinerari didàctic (20%).**

L'avaluació es durà a terme a partir de la revisió de les tasques, recollint el dossier d'activitats posteriors a l'itinerari, el qual s'haurà dut a terme de forma grupal. S'avaluaran els conceptes i els procediments mitjançant una fitxa de registre i es durà a terme al final de la fase d'aprenentatge.

En el cas en el que el docent hagi elegit dur a terme els dos itineraris, cada dossier valdrà un 10% i, en el cas de només realitzar un itinerari, un únic dossier assumirà el 20% de la nota. De totes formes, a continuació s'adjuntaran les dues rúbriques i es comptabilitzarà com si s'avaluessin els dos dossiers i no només un.

Som conscients que aquests dossiers es realitzaran de forma grupal durant el temps que se'ls hi doni als alumnes per contestar les diferents qüestions durant el propi itinerari. Per la qual cosa, les respostes no podran ser gaire elaborades i el docent podrà ser un poc més flexible a l'hora d'avaluar. La puntuació màxima de cada dossier serà de 10 punts.

- **Dossier Aspectes generals de la Guerra Civil (1936-1939).**

Pel que fa als criteris generals per esser avaluats es tindrà en compte:

Rigor terminològic.
Rigor cronològic.
Capacitat de síntesi, relació amb el tema.
Concreció del tema. (Contextualització de l'espai).
Presentació i claredat expositiva (relacions causa efecte, seqüenciació, absència de contradiccions).
Faltes ortogràfiques.
Introducció, desenvolupament i conclusions, estructura.
Seguiment del guió pautat proporcionat pel docent.
Bona interpretació de les fonts històriques, relacionant allò que es veu amb allò explicat. Capacitat analítica i no només descriptiva.

Pel que fa als criteris específics, es tindrà en compte:

Pregunta.	Puntuació.
1	Meitat de la puntuació (0'25): 1 partit polític del que formà part, explicació de l'exili i partida a El Cairo. Total de la puntuació (0'5): 3 de les seves professions, 3 de les seves obres, 2 inspiracions literàries.
2	Meitat de la puntuació (0'5): gran propagació del cop d'estat. Total de la puntuació (1): vinculació de les vagues amb el moviment obrer i necessitat de tallar la comunicació.
3	Meitat de la puntuació (0'5): finançament a l'ajuda italiana, ressò a la premsa del moment. Total de la puntuació (1): resum de les seves accions durant la Segona República i la Guerra Civil.
4	Meitat de la puntuació (0'25): meitat de les oracions encertades (4). Total de la puntuació (0'5): total de les oracions encertades (8).
5	Meitat de la puntuació (0'25): no repetir les ajudes aportades a Franco, mencionar una distinta per cada dictadura. Total de la puntuació (0'5): explicació de les causes de la caiguda

	de les tres dictadures. Explicació extensa de per què comparteixen un enemic comú i perquè s'inicià aquesta enemistat.
6	Meitat de la puntuació (0'5): 2 elements desapareguts, data del reportatge. Total de la puntuació (1): explicació de les vinculacions de Mussolini amb Franco i aportacions de Mussolini a la guerra dins Mallorca.
7	Meitat de la puntuació (0'5): fer referència al luxe i el bon acolliment dels italians. Total de la puntuació (1): 4 instal·lacions de luxe de les que disposava l'hotel. Explicació de les instal·lacions a l'hotel després de la guerra.
8	Meitat de la puntuació (0'5): 3 mesures preses, explicació de per què no se li entreguen armes al poble. Total de la puntuació (1): explicació de les informacions sobre el cop d'estat del 17 al 19 de juliol.
9	Meitat de la puntuació (0'5): fer referència a la capacitat d' enamorar dels italians. Total de la puntuació (1): impacte dels italians a l'illa.
10	Meitat de la puntuació (0'25): meitat de les preguntes encertades (2). Total de la puntuació (0'5): total de les preguntes encertades (4).
11	Meitat de la puntuació (0'5): meitat de les qüestions encertades (2). Total de la puntuació (1): total de les qüestions encertades (4).
12	Meitat de la puntuació (0'5): mencionar els personatges que apareixen a les fotografies. Total de la puntuació (1): explicar en quin tipus de celebracions han estat preses les fotografies. Suport de l'Església al bàndol nacional.

- **Dossier *La repressió i la violència durant la Guerra Civil (1936-1939)*.**

Seguint amb la línia establerta per avaluar el primer itinerari, a continuació mostrarem la rúbrica per avaluar el segon itinerari creat.

Pel que fa als criteris generals per esser avaluats es tindrà en compte:

Rigor terminològic.
Rigor cronològic.
Capacitat de síntesi, relació amb el tema.
Concreció del tema. (Contextualització de l'espai).
Presentació i claredat expositiva (relacions causa efecte, seqüenciació, absència de contradiccions).
Faltes ortogràfiques.
Introducció, desenvolupament i conclusions, estructura.
Seguiment del guió pautat proporcionat pel docent.
Bona interpretació de les fonts històriques, relacionant allò que es veu amb allò explicat. Capacitat analítica i no només descriptiva.

Pel que fa als criteris específics, es tindrà en compte:

Pregunta.	Puntuació.
1	Meitat de la puntuació (0'5): explicació de les condicions de vida de les recluses. Total de la puntuació (1): reflexió sobre el paper de l'Església a la presó i vinculació entre el suïcidi de M. Landa i la situació que es vivia a la presó.
2	Meitat de la puntuació (0'5): meitat de les preguntes encertades (3). Total de la puntuació (1): total de les preguntes encertades (6) i els 7 noms que es demanen.
3	Meitat de la puntuació (0'5): funció actual de l'edifici i explicació de com funcionava l'hospital.

	Total de la puntuació (1): protocol d'evacuació per anar al refugi i motiu de per què era necessària la seva construcció.
4	Meitat de la puntuació (0'5): meitat de les preguntes encertades (4). Total de la puntuació (1): total de les preguntes encertades (7).
5	Meitat de la puntuació (0'5): funció de l'edifici abans de la guerra. Vida de l'edifici al llarg dels anys. Total de la puntuació (1): suposició de per què s'establí la seu de la Falange i funció de l'edifici des de llavors.
6	Meitat de la puntuació (0'5): condicions de vida a la presó i feines a realitzar als camps de concentració. Total de la puntuació (1): accions que es feren per fugir de la guerra a Palma i característiques de les persones represaliades.
7	Meitat de la puntuació (0'5): meitat de les preguntes encertades (4). Total de la puntuació (1): total de les preguntes encertades (7).
8	Meitat de la puntuació (0'5): col·locar al mapa 4 indrets de forma correcta. Total de la puntuació (1): explicar el procediment davant un bombardeig.
9	Meitat de la puntuació (0'5): mencionar els seus èxits durant els anys en els que fou batle de Palma. Total de la puntuació (1): mencionar les 4 persones amb les que fou afusellat i mencionar en quines condicions l'afusellaren.
10	Meitat de la puntuació (0'5): meitat de les preguntes encertades (2). Total de la puntuació (1): total de les preguntes encertades (4).

Avaluació final/sumativa (30%).

- **Dossier d'activitats posteriors a l'itinerari (30%).**

L'avaluació es durà a terme a partir de la revisió de les tasques, recollint el dossier d'activitats posteriors a l'itinerari, el qual s'haurà dut a terme de forma individual. S'avaluaran els conceptes i els procediments i es durà a terme al final de la fase d'aprenentatge.

Aquest pic, la nota serà individual, ja que el dossier es durà a terme de forma individual. A més, al tenir en compte que els alumnes tindran dues sessions per realitzar el dossier a classe, el professor podrà exigir molt més a l'hora d'avaluar als estudiants.

De totes formes, la puntuació màxima a la que es podrà arribar amb aquest dossier serà de 30, arribant a aconseguir el 30% assignat.

Pel que fa als criteris generals per esser avaluats es tindrà en compte:

Rigor terminològic.
Rigor cronològic.
Capacitat de síntesi, relació amb el tema.
Concreció del tema. (Contextualització de l'espai).
Presentació i claredat expositiva (relacions causa efecte, seqüenciació, absència de contradiccions).
Faltes ortogràfiques.
Introducció, desenvolupament i conclusions, estructura.
Seguiment del guió pautat proporcionat pel docent.
Bona interpretació de les fonts històriques, relacionant allò que es veu amb allò explicat. Capacitat analítica i no només descriptiva.

Pel que fa als criteris específics, es tindrà en compte:

Pregunta.	Puntuació.
1	Total de la puntuació (5): veure la rúbrica sobre el comentari de text. Ha d'aparèixer mencionat: García Ruiz, triomf del cop d'estat, informació sobre la resta d'Espanya, desig de tornar a la

	normalitat.
2	Meitat de la puntuació (1): tenir clara la data de la fotografia, conèixer les persones que apareixen a ella. Total de la puntuació (2): comportament del Conde Rossi durant la seva estada i vinculació del Bisbe Miralles amb el bàndol nacional.
3	Total de la puntuació (5): veure la rúbrica sobre el comentari de text. Ha d'aparèixer mencionat: vinculació entre Espanya i Itàlia, sensacions de la població al escoltar a Rossi, funció de Rossi a Mallorca i menció de l'enemic del bàndol en el que es troba Bonaccorsi.
4	Meitat de la puntuació (1'5): conèixer el paper de Rossi a Mallorca. Total de la puntuació (3): reconeixements de Rossi pels ajuntaments mallorquins, reflexió sobre la retirada del títol.
5	Meitat de la puntuació (1): meitat de les preguntes encertades (3). Total de la puntuació (2): total de les preguntes encertades (5).
6	Meitat de la puntuació (1'5): entendre el plànol i saber les característiques dels refugis. Total de la puntuació (3): reconèixer el funcionament dels refugis i entendre el per què de la seva gran utilització.
7	Meitat de la puntuació (1): meitat de les preguntes encertades (5). Total de la puntuació (2): total de les preguntes encertades (10).
8	Meitat de la puntuació (1'5): data del document, càstig que es reflecteix al document. Total de la puntuació (3): context del document i repercussió del fet que en ell es comenta.
9	Meitat de la puntuació (1): entendre l'audiovisual. Meitat de les qüestions encertades (5). Total de la puntuació (2): total de les qüestions encertades (10).

10	Meitat de la puntuació (1'5): menció dels elements a estudiar. Total de la puntuació (3): explicació exhaustiva de les passes de l'estudi realitzat.
-----------	---

A continuació adjuntarem la rúbrica que servirà per corregir els comentaris de text de l'activitat 1 i 3.

Apartats de l'activitat.	Nivell alt.	Nivell mig.	Nivell baix.	No assolit.
Presentació.	<ul style="list-style-type: none"> - Comentar el sentit global del text. - Cronologia del text. - Autor. - Naturalesa del text. (1 punts)	<ul style="list-style-type: none"> - Comentar el sentit global del text. - Cronologia del text. - Autor. (0'75 punts)	<ul style="list-style-type: none"> - Comentar el sentit global del text. - Cronologia del text. (0'5 punts)	<ul style="list-style-type: none"> - Comentar el sentit global del text. (0'25 punts).
Descripció i anàlisi.	<ul style="list-style-type: none"> - Resum del contingut. - Punts principals. - Idees que es presenten. (1'5 punts)	<ul style="list-style-type: none"> - Resum del contingut. - Punts principals. (1 punts)	<ul style="list-style-type: none"> - Punts principals. (0'5 punts)	<ul style="list-style-type: none"> - Resum del contingut. (0'3 punts).
Context històric en el que s'insereix.	<ul style="list-style-type: none"> - Context històric. - Conceptes relacionats amb política interna. - Conceptes relacionats amb política externa. (2 punts).	<ul style="list-style-type: none"> - Context històric. - Conceptes relacionats amb política interna. (1'5 punts).	<ul style="list-style-type: none"> - Context històric. (0'75 punts).	<ul style="list-style-type: none"> - Any del document . (0'3 punts).
Valoració i conclusions.	<ul style="list-style-type: none"> - Resum del comentari. 	<ul style="list-style-type: none"> - Importància del 	<ul style="list-style-type: none"> - Importància del 	<ul style="list-style-type: none"> - Resum del

	- Importància del document. - Conseqüències que pogué presentar el discurs. (0'5 punts).	- Resum del comentari. (0'3 punts).	document. (0'2 punts).	comentari (0'1 punts).
--	---	---	----------------------------------	----------------------------------

- **Dossier d'activitats posteriors a l'itinerari per alumnes NESE (30%).**

En aquest cas, s'adjuntarà la rúbrica necessària per avaluar aquest mateix dossier però destinat als alumnes NESE que hi podem trobar dins l'aula, ja que considerem fonamental que tots els alumnes disposin de la possibilitat de treballar i de ser avaluats de forma equitativa.

Tal i com s'ha comentat al dossier, les activitats es basen en els mateixos documents però el tipus d'exercicis estan adaptats pels alumnes. Per aquesta raó, la puntuació no només es marca per la dificultat de l'exercici, sinó que també ve donada per la dificultat que pot presentar el document a treballar.

Pel que fa als criteris generals per ésser avaluats es tindrà en compte:

Rigor terminològic.
Rigor cronològic.
Capacitat de síntesi, relació amb el tema.
Concreció del tema. (Contextualització de l'espai).
Presentació i claredat expositiva (relacions causa efecte, seqüenciació, absència de contradiccions).
Faltes ortogràfiques –encara que aquest element es pot no tenir en compte.
Introducció, desenvolupament i conclusions, estructura.
Seguiment del guió pautat proporcionat pel docent.
Bona interpretació de les fonts històriques, relacionant allò que es veu amb allò explicat. Capacitat analítica i no només descriptiva.

Pel que fa als criteris específics, es tindrà en compte:

Pregunta.	Puntuació.
1	Total de la puntuació (5): veure la rúbrica sobre el comentari de text. Ha d'aparèixer mencionat: García Ruiz, triomf del cop d'estat, informació sobre la resta d'Espanya, desig de tornar a la normalitat.
2	Meitat de la puntuació (1): tenir la meitat de les respostes encertades (5). Total de la puntuació (2): tenir totes les respostes encertades (10).
3	Total de la puntuació (5): veure la rúbrica sobre el comentari de text. Ha d'aparèixer mencionat: vinculació entre Espanya i Itàlia, sensacions de la població al escoltar a Rossi, funció de Rossi a Mallorca.
4	Meitat de la puntuació (1'5): tenir la meitat de les qüestions encertades (5). Total de la puntuació (3): tenir totes les qüestions encertades (10).
5	Meitat de la puntuació (1): meitat de les preguntes encertades (3). Total de la puntuació (2): total de les preguntes encertades (5).
6	Meitat de la puntuació (1'5): dir 2 carrers pels refugis privats i 2 carrers on hi hagi refugis públics. Total de la puntuació (3): comentar 4 característiques dels refugis i comentar 2 funcions de les cases de socors.
7	Meitat de la puntuació (1): meitat de les preguntes encertades (5). Total de la puntuació (2): total de les preguntes encertades (10).
8	Meitat de la puntuació (1'5): meitat de les preguntes encertades (5). Total de la puntuació (3): total de les preguntes encertades (9).
9	Meitat de la puntuació (1): meitat de les preguntes encertades

	(5). Total de la puntuació (2): total de les qüestions encertades (9).
10	Meitat de la puntuació (1'5): meitat de les preguntes encertades (5). Total de la puntuació (3): total de les qüestions encertades (9).

A continuació adjuntarem la rúbrica que servirà per corregir els comentaris de text de l'activitat 1 i 3.

Apartats de l'activitat.	Nivell alt.	Nivell mig.	Nivell baix.	No assolit.
Presentació.	- Cronologia del text. - Autor. - Naturalesa del text. (1 punts)	- Cronologia del text. - Autor. (0'75 punts)	- Cronologia del text. (0'5 punts)	- Autor. (0'25 punts).
Descripció i anàlisi.	- Resum del contingut. - Punts principals. - Idees que es presenten. (1'5 punts)	- Resum del contingut. - Punts principals. (1 punts)	- Punts principals. (0'5 punts)	- Resum del contingut. (0'3 punts).
Context històric en el que s'insereix.	- Context històric. - Conceptes relacionats amb política interna. - Conceptes relacionats amb política externa. (2 punts).	- Context històric. - Conceptes relacionats amb política interna. (1'5 punts).	- Context històric. (0'75 punts).	- Any del document. (0'3 punts).
Valoració i conclusions.	- Resum del comentari. - Importància	- Importància del document.	- Resum del comentari. (0'2	- Una frase de tancament.

	del document. (0'5 punts).	(0'3 punts).	punts).	(0'1 punts).
--	--------------------------------------	---------------------	----------------	---------------------